

ՄԻՈՒ

1966

131

ՄԻՈՆ

Խ.

ՏԱՐԻ-ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ
ՊԵՇՏՈՆԱԹԵՐԹ ԵՐՈՒՍԱԿԵՄԻ ՀԱՅ ՊԵՏՐԱՐԳՈՒԹԵԱՆ

ديون مجله ارمينية شريفة . ادبية . علمية .

"EDON" ARMENIAN MONTHLY OF RELIGION, LITERATURE, PHILOLOGY.

1966

Օգոստոս

Թիւ 8

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՍՈՒՐԲ ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՃԱՐԻ ՆՈՐՈԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ

Աւելի քան չորս տարիներ առաջ սկիզբ առած Սուրբ Յարութեան Տաճարի վերանորոգութեան աշխատանքները ներկայ տարեշրջանին հասան ընդհանուր ծրագրի իրագործման ճամբուն վրայ կարեւոր եւ արդիւնաւէտ հանգրուանի մը:

Համեմաշխ գործակցութեամբը համայն քրիստոնեայ աշխարհի մեծագոյն սրբատեղիին գլխաւոր երեք իրաւատէրներուն՝ Հայերուն, Յոյներուն եւ Լատիններուն, կարելի եղաւ ցարդ նորոգութիւնները ի կատար ածել ըստ ծրագրի եւ ակնկալուած փոյթով ու յաջողութեամբ:

Որպէս երեք իրաւատէրներէն մին, Սրբոց Յակոբեանց եին ու փատաւոր այս հաստատութիւնը վերաշինութեան նախնական աշխատանքներու շրջանէն իսկ իր հոգածութեան եւ ուշադրութեան առարկան դարձուց մեծ Սրբավայրէն ներս մեր իրաւունքներու եւ առանձնաշնորհներու անփոփոխ պահպանումը, ինչպէս նաեւ հայկական քաճնի նորոգութիւններու բարոյք ընթացքը: Ն. Ամենապատուութիւն Պատրիարք Ս. Հօր անմիջական հովանաւորութեան եւ հսկողութեան ներքեւ, նորոգութիւններու յանձնախումբը ամբողջ եռամիջով ծրագրեց կատարուելիք նորոգութիւնները եւ հսկեց որոշումներու եւ ծրագիրներու գործադրման:

իր վայելած բացառիկ դիրքին առընթեր ու անկէ բխող՝ երուսաղէմի Հայ Պատրիարքութիւնը ունի ծանր պատասխանատուութիւններ, որոնք զինք միշտ ալ անցեալին դրած են ծանր կացութիւններու եւ վիճակներու մէջ: Այդ պատասխանատուութիւններուն մեծագոյնն ու ամենէն կենսականը՝ Ս. Երկրին մէջ դարերէ ի վեր ունեցած սրբատեղիներուն եւ իրաւունքներուն անփոփոխ պահպանումն է: Առանց Ս. Երկիր այցելած եւ անմիջական քննութեամբ պայմանները ուսումնասիրած ըլլալու՝ գրեթէ անկարելի է յստակ գաղափար մը կազմել թէ առանձնաշնորհներու եւ սեփականութեանց այս պահպանումը ի՞նչ զոհողութիւններ ու ծանր գին կրնայ արժած ըլլալ Ս. Յակոբեանց Մայրավանքին ու անոր Միաբանութեան: Զոհողութիւններ՝ որոնց միշտ անվարան ենթարկուած է այս Աթոռը, պատասխանատուութեան եւ դերի ամբողջական գիտակցութեամբ, ծանր գին՝ դոր վհապած է անյուր տառապանքներով իւր նեղութիւններով, միշտ վստահած մեր ժողովուրդի բարեկաշտութեան ու անալալայի հաւատքին:

Ինչպէս գիտակցութեամբ ու ա՛յս հաւատով էր որ այս հաստատութիւնը յանձն առաւ մասնակցիլ անշտաճելի նորոգութիւններուն եւ ընդհանուր ծախսի իր բաժինը բերել, առանց պահ մը կասկածելու թէ Հայ ժողովուրդը սիրով եւ յօժարութեամբ իր առատաձեռն մասնակցութիւնը պիտի բերէր նման նշանաւոր արարածին:

Ն. Ս. Օ. Տ. Տ. Վազգէն Ա. Կաթողիկոսի սրբատառ կոնդակը այս ուղղութեամբ, Սուրբ Էջմիածնէն եկած հայրապետական կոչ մըն էր բոլոր Հայերուն՝ սիրամուէր մասնակցութեամբ օժանդակելու Ս. Յարութեան Տաճարի նորոգութեան գործին: Ն. Ս. Օժութեան հովանաւորութեամբ կազմուած նորոգութեան կեդրոնական Ցանճահախումբը գործնական գետնի վրայ անմիջական միջոցառումներով, մանաւանդ 1963-ի երուսաղէմի հանդիսաւոր նիստէն ետք, կրցաւ նիւթական անհրաժեշտ պայմանները ստեղծել նորոգութիւններու բարւոք ու անխափան ընթացքին համար:

Սուրբ Աթոռի նուիրակները ամէն տեղ գտան բարեացահամ ընդունելութիւն եւ պատրաստակամութիւն՝ օժանդակելու ի ի վերջոյ այսօր, երբ նորոգութիւններու հսկայական աշխատանքը իր երկրորդ փուլին մէջ կը մտնէ, յետադարձ ակնարկով մը կը ջանամք գնահատել եղած զոհողութեան չափն ու կշիռը, հոսաբալ յայտարարել կը վերածինք Կիւլպէնկեան իշխանական Ռեժիմի մար նուիրատուութիւնն ու այրի կնոջ միակ յուման եւ կը գիտակցինք թէ վիթխարի այդ աշխատանքը ի գլուխ հանուած է ու կը հանուի էպպէս որպէս հաւաքական նիգը Հայ ժողովուրդին: Ու տարիներու վրայ երկարող նորոգութիւններու պատկառած դժուարութիւններուն եւ տագնապներուն մէջ բերեալ ամենէն քաջաբեական ու միաժամանակ ամենէն փառաւոր իրողութիւնը այս պիտի ըլլայ: Ոչինչ կայ գարմանալի այս իրականութեան մէջ, եւ սակայն գեղեցիկ փաստը կը երևուցնէ մեզ ու կը հպարտացնէ:

Հայ եկեղեցին այսօր է ու Կաթողիկոսի որպէս կեդրոնաձիգ

ուժը մեր ժողովուրդին, որպէս այն կիզակէտը՝ ուր կու գան հանգրուանուիլ մեր բոլոր իղձերն ու փափաքները տեւեւրն ու յտասեւեռումները: Մեր ամբողջ պատմութեան ընթացքին մերկայ է եղած ամբողջ Հայութիւնը. Ս. էջմիածնի շինութեան՝ Տրդատի հետ քաղաք է կրած նաեւ, ռամիկը. արտասահմանի մէջ, տասնհինգ ու ասեւի դարեր ետք, նոյն ժողովուրդն է որ քաղաք քաղաք ի բարձրացնէ տաճարներու պատեր եւ կաթուղիներ, դարերու հոյովիտքին հետ նկարագրի փոփոխութիւններ կրելով հանդերձ՝ մնացած հաւատքի տէր նոյն հաւաքականութիւնը: Այս ժողովուրդն է դարձեալ, որ ահաւասիկ հեռաւոր Ամերիկաներէն կամ այլ վայրերէ, ցեղային նկարագիր դարձած զոհողութեան ոգիով իր լուսն կը բերէ՝ ի վերաշինութիւն այս անգամ Սրբազան Տաճարի մը, որ իր Ս. Գերեզմանով ու Գողգոթայով հաւատքի կեդրոնն է ամբողջ քրիստոնեայ աշխարհին:

Միշտ յէր որ նորոգութեան հանգանակութիւնն ու աշխատանքները ընթացան անխորհրդոտ ու սահուն: Կա՛իւն դժուարութիւններ, ումանք գրեթէ անյաղթահարելի համարուած, իսկ ուրիշներ՝ անակնկալօրէն յառաջացող: Միւս կողմէ, Ս. Աթոռին վերաբերող շինարարական նույնքան անյետաձգելի ծրագիրներ կային, վաճառէն ներս կատարուելիք բազում աշխատանքներ, որոնց դանդաղեցումով զանազան նեղութիւններու պիտի մատնուէր Ս. Յակոբեանց Միաբանութիւնը: Սակայն Ն. Ամենապատուութեան անձնական միջամտութեամբ ու ջանքերով՝ հարթուեցան դժուարութիւնները, վերջուեցան խորհուրդները եւ նախատեսուածութիւն տրուեցաւ Ս. Յարութեան Տաճարի նորոգութեան գործին՝ որպէս ամենէն այժմէական ու կենսական աշխատանք:

Բազմիցս կրկնուած է այն իրողութիւնը՝ թէ Սուրբ Յարութեան Տաճարէն, ինչպէս այլ սրբավայրերէ ներս Յայներու եւ Լատիններու հետ համահաւասար իրաւունքներ կը վայելէ նրուապէմի Հայ Պատրիարքութիւնը: Այս բացառիկ դիրքին փառքն ու պատիւը, ըլլալէ ետք արդար վաստակը Սրբոց Յակոբեանց նուիրուած Միաբանութեան, է՝ մանաւանդ հոգարտութիւնը ամբողջ Հայ Եկեղեցիին ու Հայութեան:

Հետեւաբար արդար ու բնական է որ Տաճարի վերաշինութիւնը եղած ըլլայ օժանդակութեամբն ու մասնակցութեամբն Հայ ժողովուրդի բոլոր խաւերուն, անգամ մը եւս վեր հանելու համար ոգին ու ճիգը մեր ցեղին, այն՝ որ հաւաքական մեր կեանքի անկորնչելի գեղեցկութիւններէն մին է ու նկարագրի անեղծ գիծը մեր նախնիներէն եկող, մեզի հասնող:

Սուրբ Յարութեան Տաճարի նորոգութիւններու երկրորդ շրջանը սկսած է աւելի՝ եռանդով ու աւելի՝ մեծ արդիւնքով: Վստահ ենք որ Ս. Յակոբեանց Միաբանութեան հետ, բոլոր Հայերուն ջերմ փափաքն է կարելի փոխով աւարտած տեսնել փառաբանութիւն քրիստոնեական հաւատքի վառարան Մայր Տաճարին, որուն համար ամէն աշխատանք ու զոհողութիւն համապատասխան պիտի ըլլար մեր եկեղեցական ու ցեղային դարաւոր անհղութիւններուն:

Ա. Գ.

Ս. ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ՏԱՃԱՐԻ ՎԵՐԱՇԻՆՈՒԹԻՒՆԸ

Համայն Քրիստոնէութեան մայր սրբատեղւոյն՝ Երուսաղէմի Ս. Յարութեան Տաճարի վերանորոգութիւնները փութով յառաջ կը տարուին։ Եկեղեցւոյն սեփականատէր եւ իրաւակից Հայ, Յոյն եւ Կաթոլիկ երեք համայնքներու ծախքով եւ առաջնորդութեամբ ոչ միայն կ'ամրապնդուի Տաճարի կառուցը, այլ մանաւանդ կը վերահաստատուի անոր միջնադարեան շքեղութիւնը, կը յաջոյն դարերէ ի վեր փակուած կամարներ եւ պատուհաններ, ու Տաճարի խոնար եւ մթաստուեր անկիւնները կ'առատանան օդով ու լոյսով։

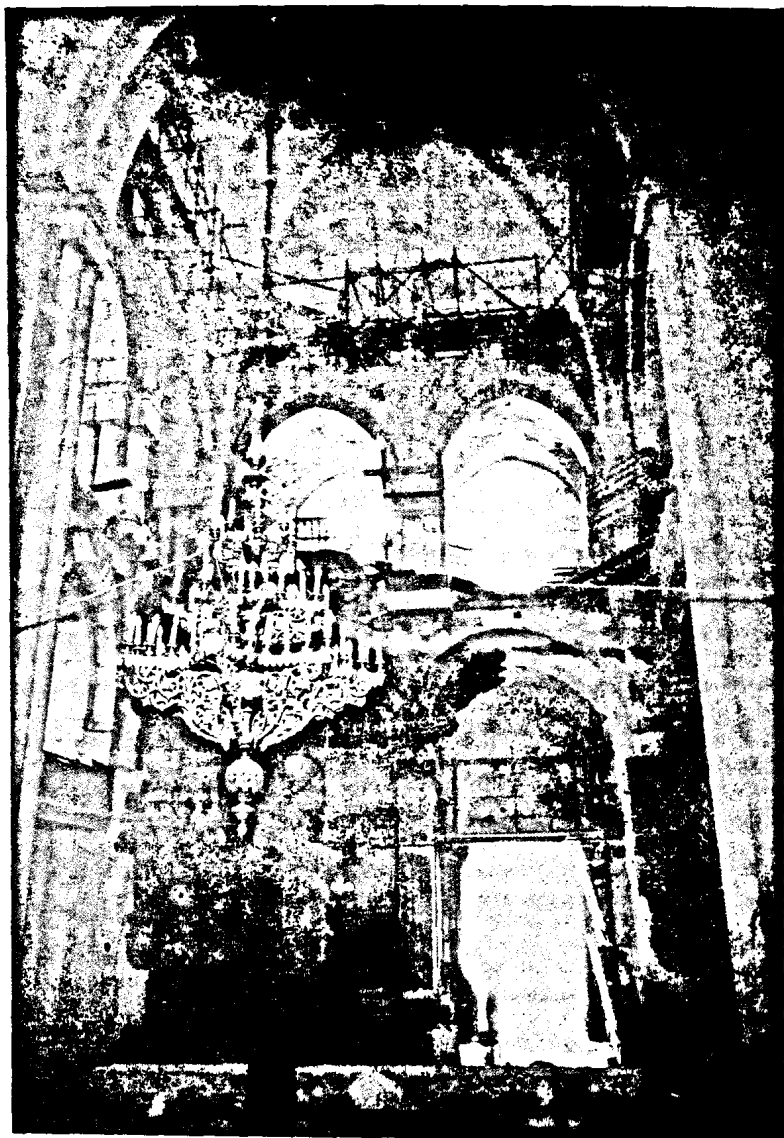

Նրկարդ Գազգորա. խոյակներու քաղաքի մէջ։

Տաճարի գլխաւոր սրբատեղիները՝ Քրիստոսի Ս. Գերեզմանը եւ անոր վրայ կառուցուած բոլորաշէն մեծ եկեղեցին, Պատանաւեղին ու իր շրջափակը, մուտքի մեծ դարպասն ու գաւթը, ըլլալով երեք համայնքներու ընկերովի սեփականութիւնը՝ կը վերանորոգուին երեքին ծախքով։ Մինչ մնացեալ մօտ 20 մատուռները, որոնք կը պատկանին երեք համայնքներէն մէկուն

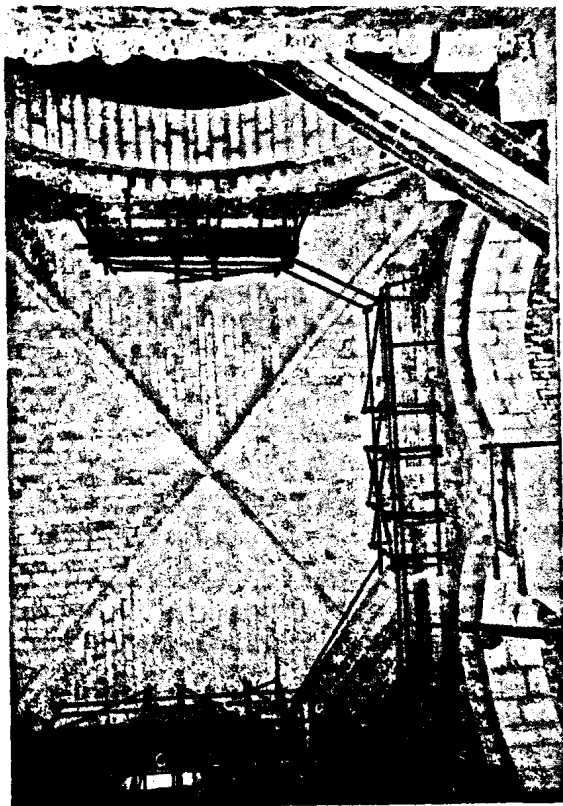
Երկրորդ Գաղգաթա. ճարակերտ խոյակներ:

Ս. Յարութեան Տաճարի հարաւային թեւը եւ ամառ դուռը :

կամ միւսին՝ կը վերանորոգուին սեփականատէր համայնքին ծախքով:

Ըստ այսմ, իրաւակից երեք համայնքներ համաձայնած էին որ րնկերովի սեփականութիւններէն առաջին առիթով նորոգուին մուտքի արտաքին ճակատը եւ ներքնամասը, ինչպէս նաեւ Պատանատեղւոյն չրջափակը, այսինքն ամբողջ հարաւային թեւը ճանաւորին:

Յիւստանատեղւոյ չրջափակի ճեղքէն տեսնուող Պատանատեղիի շէնքը:

Պահուանակութեամբ կը հաղորդենք թէ այս օրերուն արդէն իսկ վերջացած են հարաւային թեւին պէքօն արմէ շէնքերով ներքին ամրացումները եւ հետեւաբար վերջուած՝ մուտքի ճակատին վրայ գեանդուած ապահովութեան երկաթեայ յենարան-ամրացումները:

Նժաննպէս վերջացած ըլլալով Պատանատեղւոյն վերնա-

մասի, այսինքն Հայկական Վերնատան եւ Պատանատեղւոյն առաստաղի վերանորոգութիւնները, վերացուեցան նաեւ այս մասին փայտեայ-երկաթեայ ամրացումներն ու լաստակները:

Այսօր երեք համայնքներու ընկերովի վերանորոգութեան գործը կեդրոնացած է Պատանատեղւոյն առաջին յարկին, ինչպէս նաեւ մուտքի արտաքին ճակատին վրայ:

Ընկերովի այս վերանորոգութիւններէն անջատաբար, իւրաւակից երեք համայնքներ կը շարունակեն վերանորոգութիւնները այն մատուռներուն, որոնք իրենց համայնքային սեփականութիւններն են միայն: Այսպէս.

Հայեր գրեթէ աւարտած են Երաշխաւորի Մատուռին վերանորոգութիւնները եւ մօտ է աւարտը նաեւ Երկրորդ Գողգոթայի Հայկական Մատուռին:

Յոյներ կը շարունակեն Աշխարհամատրան Տաճարի, ինչպէս նաեւ Հիւսիսային Թեւի իրենց սեփական մասերու վերանորոգութիւնը:

Լատիններ կ'ամբողջացնեն իրենց Չարչարանաց Եկեղեցւոյն եւ Վերնատան վերանորոգութիւնները եւ աւարտած են Խաչի Գիւտի քարայրին վերանորոգութիւնը:

Ինչպէս միւս երկու համայնքները, Հայեր եւս ունին նորոգութեան վերահսկիչ յանձնախումբ մը, բաղկացած Միաբան Հայրերէ, որոնք նորոգութեան գործին ընթացք կու տան հսկողութեամբ եւ ցուցմունքներով Ամենապատուիւ Տ. Եղիշէ Ս. Պատրիարք Հօր: Նորին Ամենապատուութիւնը շատ յաճախ կ'այցելէ Ս. Յարութեան Տաճար եւ անձամբ կը կատարէ անհրաժեշտ քրնուութիւնները:

Կ. Վ. Գ.

ԿՐՈՆԱԿԱՆ

Ս. ՄԱՐԻԱՄ ԱՍՏՈՒԱԾԱԹԻՆ

«Իրախոս տառուածային եւ արեւելք իմամայի
այսօր Մարիամ հրաշագեղ, ծնեալ ի յԱմնայ՝
ի մայրութիւն ին հրաւիրեալ Քրիստոս Որդի Աս-
տուծոյ» (Շարակամ) :

Հայաստանեայց Առաքելական Ս. Եկե-
ղեցին Դ. Տաղաւարը յատկացուցած է Տի-
րամայր Ս. Կոյսն Մարիամի. այդ տօնը կը
գոգադարկէ Օգոստոսի կէսերուն :

Աստուածածնայ Վերափոխման, Կիրա-
կինն Հանդիսաւոր Ս. Պատարագ կը մա-
տուցուի եւ Հաւատացեալներուն կը տրուի
աւուր պատշաճի քարոզ, ընդհանրապէս
չնշտը կը դրուի մայրութեան գաղափարին
փրայ : Այսուամենայնիւ, կ'արժէ ակնարկ
մը նետել եւ 'երկայացնել Ս. Մարիամ
Աստուածածնի կեանքը՝ համաձայն Աստ-
ւածաշունչին :

Պատմական, տուեալներ ազօտ են Ս
Մարիամ Կոյսի ծննդեան պարագաներուն
եւ կեանքին նկատմամբ : Կը կարծուի թէ ան
ծնած է Նազարէթի մէջ : Անոր ծնողքը ե-
ղած է Դաւիթի շառաւիղէն, Յովակիմ եւ
Աննա (Ղուկ. Ա. 32, 69) :

Ս. Մարիամի ընտանեկան պարտա-
ներու մասին Յովհաննէս Աւետարանիչն
կը տեղեկանանք, որ ան ունեցած է ջոյր
մը. «Եւ կային առ խաչին Յիսուսի մայրն
նորա, եւ ջոյր մօր նորա, Մարիամ Կը-
ղէովպա եւ Մարիամ Մագդաղենացի» (ԺԹ.
25) :

Կարգ մը հեղինակներ Մարիամ Կղէով-
պան կարծած են Աստուածածնի ջոյրը : Ա-
ւելի հաւանական է որ Զերեբեայի կինը՝
Սողոմէն եղած ըլլայ ան, մայրը Յակոբոս
եւ Յովհաննէս Առաքեալներուն :

Սողոմէի կը հանդիպինք Քրիստոսի խա-
չելութեան : «Յորա էր Մարիամ Մագդաղե-
նացի եւ Մարիամ Յակոբայ եւ Յովհանայ
մայր, եւ 'մայր որդւոցմ Զերեբայ»
(Մատթ. ԻԷ. 56) : «Էին եւ կանայք որ հա-
-

յէին ի հեռաստանէ, յորա էր Մարիամ
Մագդաղենացի եւ Մարիամ Յակոբու-
փոքրեան եւ Յովսեայ մայրն եւ Սաղովմէ»
(Մարկ. ԺԵ. 40) :

Աստուածամայրը ազգականական կապ
ունի Յովհաննէս Մկրտիչի մօր՝ Եղիսա-
բեթի հետ. յայտնի չէ այդ կապին մօտի-
կութիւնը. «Եւ ահա Եղիսաբեթ ազգական
էն...» (Ղուկ. Ա. 36) :

Յիսուսի հրաշափառ ծննդեան եւ ման-
կուծեան դէպքերը յիշատակուած կը դրս-
նենք ժուր : Մատթէոսի եւ Ղուկասոս Աւե-
տարաններու մէջ : Յովհաննէս Առաքեալ իր
Աւետարանին մէջ չ'անդրադառնար Քրիս-
տոսի մանկութեան՝ հաւանաբար չկրկնիլու
համար վերոյիշեալ հեղինակներու : Խոս-
քերը, իսկ Մարկոս բոլորովին զանց րբա-
նէ մանկութեան պատմութիւնը
կամ տեղեակ չէր Անոր կեանքի օկոյրեակն
չըլնմի մանրամասնութիւններուն եւ թե-
րեւ ալ անկարելի նկատած է զայն իրբեւ
Աւետարանի պատգամի մէկ բաժինը :

Աւետարաններու ընթերցումէն ի յայտ
կու գայ այն պարագան եւ կը գոյացուի այն
համոզումը՝ թէ Յիսուս Քրիստոսի ծննդ-
եան խորհուրդը չի չեղու ծանօթ էր իր կե-
դանութեան :

Արդարեւ Ժողովուրդը ունկնդրելէ ետք
Վարդապետը եւ ակաճատեա ըլլալով Անոր
հրաշալի գործերուն, զարմացած հարց կու
տար. «Ո՞չ սա է Հիւսանն որդի. ո՞չ մայր
աորա կոյի Մարիամ» (Մատթ. ԺԳ. 55) :
«Ո՞չ սա է որդին Յովսեփայ» (Ղուկ. Դ.
22) : «Ո՞չ սա է Յիսուս որդին Յովսեփու,
յորոյ մեք գիտեմք զհայրն եւ զմայրը
(Յովհ. Զ. 42) : Նոյնիսկ Պօղոս, Պետրոս եւ

Յովհաննէս Առաքեալներ, լուռ են Գրիգորիոսի մարդեղութեան վարդապետութեան «կատմամբ եւ զայն չեն յայտարարած որպէս չիմը քրիստոնէական կրօնին:

Ս. Մարիամ Կոյսի Հրաշափառ յղութեան պարագան մերժած են ընդունիլ ակղանական շրջանի Հերետիկոսներ: Առնոցմէ ոմանք իւրացնելով Սերիթիւսի տեսութիւնը, Յիսուսի ծնունդը ընական յղացում մը նկատած են որ սակայն մկրտութեան միջոցին Ս. Հոգիէն ստացու է գերմարդկային ոյժեր: Այլ մտածող եր հետեւելով Մարիկոնի, գաւանած են որ Յիսուս չէր սերած երկրային ծնողքէ. ան երկինքէն իջած էր աշխարհ, թիպերիտի թագաւորութեան ժն: տարին եւ երեւցած ժողովուրդին Կափառաւումի Սինակոնի մէջ: Առնոց դէմ Իգնատիոս Զատագոյած է Գրիգորիոսի գերբնութեանակա ծնունդը:

Ս. Մարիամ Աստուածածնի կեանքը կարիքի է բաժնել երկու շրջանի. Յիսուսի մկրտութեան առաջ եւ վերջ:

Երեսուցի մկրտութենէն առաջ պատահած դէպքերը նկարագրուած կը գտնենք Մատթէոսի եւ Ղուկասի Աւետարաններուն առաջին գլուխներուն մէջ:

Առնց համաձայն, Յովսէփի եւ Մարիամի նշանախօսութենէն ժամանակ մը վերջ, Աստուած Գարբիէլ Հրեշտակը կը զրկէ Նազարէթ, Մարիամի աւետելու Հրաշապէս ծնանելիք զաւկին մասին: «Եւ յա մրսեանն վեցերորդի առաքեցաւ Գարբիէլ Հրեշտակ յԱստուծոյ ի քաղաքէ մի Գալիլէացոց, որում անուն էր Յովսէփ, ի տանի Դաւթի, եւ անուշ կուսին Մարիամ: Եւ եկեալ առ նա ասէ, ուբախ լեր, բերկրեալդ, Տէր ընդ քեզ: Եւ նա ընդ բանն խռովեցաւ, եւ խորհէր ընդ միտս թէ որպիսի ինչ լիցէ ողջոյն այս: Եւ ասէ ցնա Հրեշտակն, մի՛ երկնախոր, Մարիամ, զի զտեք շնորհս յԱստուծոյ, Եւ անա յղաւ զիւր եւ ծնցեա որդի, եւ կոչեցցես զանուն նորա Յիսուս: Նա եղբի մեծ, եւ Որդի Բարձրելոյ կոչեցցի, եւ տացէ նմա Տէր Աստուած պաթոն Դաւթի Հօր նորա:» (Ղուկ. Ա. 26-32):

Մարիամ մեծապէս զարմացած հարց կու տայ Գարբիէլի. «Ձիա՞րդ լինիցի ինձ այդ» (Ղուկ. Ա. 34), որու աւետարանը հր-

եշտակը կը պատասխանէ. «Հոգի Սուրբ եկեցէ ի քեզ, եւ զօրութիւն Բարձրելոյն հովանի լիցի ի վերայ քո. քանզի եւ որ ծնանելոցն է ի քէն» սուրբ է, եւ Որդի Աստուծոյ կոչեցցի» (Ղուկ. Ա. 35):

Գարբիէլ Հրեշտակ որպէսզի սթափեցնէ կոյսը իր յուղումայից վիճակէն եւ վստահութիւն ներշնչէ անոր՝ կ'աւելցնէ որ իր ազգականը Նիխարեթ հակառակ իր յառաջացած տարիքին, պիտի ծնանի զաւակ մը:

Մարիամ Հրեշտակին խօսքերէն թելադրուած ճամբայ կ'ելլէ այցելութիւն տալու Նիխարեթիին, որ ըստ աւանդութեան կը բնակէր Երուսաղէմի արեւմուտքը գտնուող Այն-Տէրի մկրտած գիւղը:

Մարիամ երբ կ'իջեւանի Նիխարեթի տունը, վերջինը զիւր կ'ընդունի՝ որպէս Աստուծոյ մայրը եւ ոչ իր աղջականը. «Եւ եղև իբրեւ լուաւ զողջոյն Մարիամու Եղիսաբեթի, խաղաց մանուկն յորովայնի նորա, եւ լցաւ Եղիսաբեթ Հոգեով Սրբով: Եւ ի ձայն բարձր աղաղակեաց եւ ասէ, օրհնեալ ես դու ի կանայս, եւ օրհնեալ է պատուդ որովայնի քո: Եւ ուստի՞ է ինձ այս, զի եկեցէ մայր Տեառն իմոյ առ իս» (Ղուկ Ա. 41-43):

Կարծիք մեկնիչներ, Մատթէոսի հետեւեալ խօսքերէն մեկնելով, թէ «խորհեցաւ լռելեայն արձակել զնա» (Ա. 19), սրբած են ենթադրել որ Յովսէփ իմանալով Մարիամի յղութիւնը Ս. Հոգիէն, լքած է զրկած է զայն Նիխարեթի քով: Սակայն երբ ամիս մնալէ ետք Նիխարեթի մօտ մինչեւ Յովհաննէս Մկրտիչի ծնունդը, վերադարձած է Նազարէթ եւ ապա Յովսէփի հետ մեկնած Բեթղեհէմ, արձանագրուելու համար. «Եւ եւ Յովսէփ ի Գալիլէէ ի քաղաքէ Նազարէթէ ի Հրէաստան, ի քաղաք նորա ի տանէ եւ յաղէ Դաւթի, մտանել յաշխարհագիր Մարեմա հանդերձ զոր խոսեալն էր նմա, եւ էր յղի» (Ղուկ. Բ. 4-5):

Իրենց Բեթղեհէմ գտնուած միջոցին, Մարիամ ծնունդ կու տայ իր անդրանիկ զաւակին: Մտերին մէջ առ կը ստանայ այցելութիւնը հովիւներուն, որոնք կը պատմեն թէ ինչպէս Աստուծոյ Հրեշտակները երեւցած են իրենց եւ յայտնած Փրկչին ծնունդը. «Եւ Մարիամ զամենայն զբանն»

դաստիկ պահէր եւ խեղճուտ լինէր ի արտի իւրումն (Ղուկ. Բ. 19)(*) :

Հետագայ դէպքերը, այսինքն Յիսուսի թրիատութիւնը, Տաճարին մէջ ընծադրւում. մոգերուն աջգր, Իգիպտոս փախուստը աւելի կը վերաբերին Քրիստոսի կեանքի պատմութեան, քան Մարիամի :

Իգիպտոսէ վերադարձին, Յովսէփի րնտանիքը խաղաղ կեանք մը կը վարէ Նազարէթի մէջ. գրեթէ ոչինչ գիտենք այդ տարիներու անոնց կեանքի մասին բացի Ղուկասի դրածէն : Վեւ մանուկն աճէր եւ զօրանայր լի իմաստութեամբ, եւ շնորհք Աստուծոյ էին ի վերայ նորա : Իւ երթային ձնոգին նորա ամի ամի յերուսաղէմ ի տօն դառնկին» (Բ. 40-41) :

Մարիամի մասին տեղեկութիւն չունինք Յիսուսի 12 տարեկէն մինչեւ մկրտութիւնը : Երուսաղէմի Տաճարին մէջ պատահած դէպքէն ետք (Ղուկ. Բ. 42-50) ընտանիքը կը վերադառնայ Նազարէթ : Հաւանաբար սոն չըջանին տեղի ունեցած է Յովսէփի մահը : Ըստ Երաբերէնոյ գրի առնուած Յովսէփոս Պատմութեան, Յովսէփ [11 տարեկանին մեռած էր, երբ Յիսուս 18 տարեկան երիտասարդ մոն էր :

Գալոյժ Մարիամի կեանքին երկրորդ չըջանին, կը տեսնենք որ ան չէ ընկերացած Յիսուսին՝ Անոր առաքելակաջ ճամբորդութիւններու ընթացքին, նման Մարիամ Մագդաղենացիի եւ ուրիշներու (Մարկ. Ժե. 40) :

Առաջին անգամ Մարիամ Աստուածածտնին կը Հանդիպինք Կանայի Հարսանիքին : Վեւ յաւուր՝ երրորդի Հարսանիք էին ի Կանա Գալիլեացուց, եւ անդ էր մայրն Յիսուսի» (Յովհ. Բ. 1) :

Ուշադրաւ է Յիսուսի արտայայտութիւնը Իր մօր Հանդէպ, երբ վերջինս գիտել

կու տար Անոր թէ Հարսանիքներուց զինիս ապաւած է. Վեւ ի պակասել զԻւոյն՝ առէ մայր՝ Յիսուս, զինի ոչ ունին : Իւ առէ ցնա Յիսուս, զի՞ կայ իմ եւ քո, կի դու» (Յովհ. Բ. 3-4) :

Վերոյիշեալ դէպքը, ինչպէս նաեւ Կաւառնաումի մէջ պատահածը (Մարկ. 9 31) շատեր մղած է այն թիւր եղրակացութեան՝ թէ Քրիստոս Իր քարոզչութեան սկսելէ ետք, դադարած է յարգել իր մայրը Ընդհակառակը, Յիսուս Իր այդ խօսքերով ցոյց կու տայ թէ ալ Ինք սկսած ըլլալով աստուածային զործին, պէտք էր Ինքզինք ձերբազատէր ուրիշներու խորհուրդներէն. եթէ նոյնիսկ անոնցմէ մին ըլլար Իր մայրը : Այդպէս՝ ակաւ, կապերը դադարած էին կաւրեւորութիւն ունենալէ - ՀակաՆոր Աստուծոյ կամքը գործադրելն էր :

Ս. Կոյն Մարիամի յարգանքի կամ երանելութեան ժխտումը չկայ յիշեալ դէպքերուն մէջ : Անոնք ցոյց կու տան թէ Իւ բանի մէջ կը կայանայ երանութիւնը, զոր կարելի է ունենայ՝ եթէ Տիրամօր նման կաւրեւիք լսել եւ պահել Աստուծոյ խօսքերը :

Մարիամի վերջին անգամ կը Հանդիպինք Քրիստոսի խաչելութեան ժամանակ, երբ Յիսուս Իր մայրը յանձնեց Յովհաննէսի Հոգածութեան. «Յիսուս իբրեւ ետտա զմայրն, եւ զաչակերտ՝ զոր սիրէր, զի կար մօտ, առէ ցմայրն, կին զու, ահա որդի քո. Ապա առէ ցաչակերտն, ահա մայր քո» (Յովհ. ԺԹ. 26-27) :

Քրիստոսի յարուսթենն ետք Մարիամի մասին յիշատակութիւն մը կը գտնենք Գործք Առաքելոցի մէջ, ուր կ'ըսուի թէ միշտ առաքեալներու եւ Հաւատացեալներու Հետ կ'աղօթէր. «Մոքա ամենեքեան էին Հաւապագորդեալ միաբան յազօթս Հանդերձ կանաճք եւ Մարեմաւ մարն Յիսուսի հեղափոխեալ նորա» (Ա. 14) :

Ս. Մարիամ Աստուածածտին շարունակեց ապրիլ Յովհաննէս Առաքեալի Հետ մինչեւ իր մահը եւ ապա երկինք վերափոխուեցաւ ըստ աւանդութեան :

ԲԱՏԳԻՆ ՎՐԴ. ԹՕՓՃԵԱՆ.

(*) Ըստ քրօփ. Բեւեկի, Ղուկաս Անտարաքիտ Յիսուսի ծննդեան, մանկութեան եւ պատանեկութեան պատմութիւնը ուղղակի գրի առած է Մարիամ Աստուածածտի թիւովն :

Տ Ի Պ Ա Ր Մ Ա Յ Ի Ը

(Վերափոխման Տօմիմ Առիթով)

Աշխարհի սահմանադրութիւնն է ետք. այն օրէն ի վեր որ առաջին կէնը՝ եւս , գործնց իր անհնազանդութեան մեղքը՝ դէմ կենալով Աստուծոյ Հրամանին, կին արարածը կորսնցուց իր արժանի դիրքը մարդկային ընկերութիւնէն ներս :

Նախաքրիստոնէական դեթէ բոլոր կրօնքներու մէջ, բացի յունականէն եւ Հրեոյ մէկականէն, կինը ունենալով Հանդերձ իր կոչումին՝ մայրութեան վայել դիրքն ու պատիւը, ընկերային շարքերէն ներս գրաւած է ստորագուստեղ մը քան այլքը : Ան հետեւ մնացած է վարչակա՝ գործերէ եւ ընկերային գործունէութիւններէ : Նկատուած է սոսկ որպէս վայելքի եւ հոգնոյթի միջոց մը : Անտեսուած են անոր գերն ու Հանգամանքը որպէս մայր եւ առաջին դաստիարակը զաւկի՝ ապագայ մարդուն :

Հին իմաստասէրներն անգամ կը բաժնէին այս տեսակէտը : Պիւթագորաս՝ իր տրոժէքներու դասաւորման տախտակին վերայ, կինը կը դասէր յոռի առարկաներու կարգին : Այսպէս, Հին քաղաքակրթութեանց մէջ կինը կը նկատուէր մարդկային ընկերութեան ստորին մէկ մասնիկը : Նոյնիկ ներկայիս, կարգ մը ուղիւստոնեայ երկիրներու յետամնաց դասաւորումն մէջ, ինչպէս Հնդկաստանի, կնոջ դոյնութիւնը կը նկատուի անիմաստ՝ իր ամուսնոյն մահէն ետք :

Արդարեւ այդպէս կը պահանջէին ժամանակին ընկերայի՝ պայմանները : Գրիստոնէական վարդապետութեան լայնախորհրդները եւ մանաւանդ Ս. Աստուածածինն յիմարտած պատիւն, ու պայտամունքը եկան յեղաշրջել այս տեսակէտը կնոջ մասին : Աստուածածին իրբեւ տիպար կին եւ տիպար ու արժանի մայրը Աստուածորդ-

ւոյն, կրցաւ վերականգնել կնոջ դիրքը, ցոյց տալով որ կինը իբրեւ կեանքի աղբիւր եւ մայր արժանի էր Հաւասար տեղ մը դրաւելու ընկերութիւնէն ներս, ոչ նուազ քան մայր մարդը : Ան իր անձին օրինակով վերառաւ կնոջ առաքինութիւնները եւ իր սրբաւոր գոյացուց նուիրումի, սիրոյ, քաղցրութեան, զոհողութեան եւ փափկութեան շնորհները : Գիտցաւ տակալ բոլոր նեղութիւններուն եւ առաւապանքներուն՝ որոնք իր ուներուն վրայ կը ծանրանային իբրեւ մայրը Մեսիային, Ա՛ որ ծնունդէն մինչեւ խաչելութիւնը : Արդարեւ կնոջ մեծագոյն առաքինութիւնը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ իր տածած սէրը զաւակներուն Հանդէպ : Բնութիւնը այս տեսանկիւնէն ղիտուած, ամէլի առատածնունդ եղած է կնոջ, քան այր մարդուն նկատմամբ : Կինն է որ զաւկին Հոգի կը տանի անոր ծնունդէն ետք. զաւկի մը նկարագրի կերտումին մեծագոյն բաժինը կ'իյնայ մօր վրայ եւ այս իրողութիւնը անուրանալի է : Եթէ պահ մը ջննե՛ք մարդկային պատմութիւնը, անառարկելիօրէն պիտի ընդունինք որ նկարագրի արտայնաներ Հանդիսացող մեծ մարդիկ իրենց դասաւորակութիւնը ստացած են իրենց մօրմէն : Մայրը որ կաթ կը ջամբէ իրանիին, չի մոռնար անոր մէջ դնել կաթիլ մը արիւն իր արտէն՝ որ զանձարանն է կնոջ ազնուագոյն զգացումներուն, նուիրումին, սիրոյն, քաղցրութեան եւ զոհողութեան : Մայրը մարմնացածն է ազնիւ զգացումներու : Առանց այդ առաքինութեան ոչինչ կ'արժէ կինը իբրեւ մայր, եւ իբրեւ այդ արդարացիօրէն կնոնք ըսել՝ որ Աստուածածին իբրեւ տիպար մայր, իր անձով կատարելութեան, Հասցուց կնոջ առաքինութիւնները : Գրիստոնէական Եկեղեցւոյ մէջ Աստուա-

ծածնի ընծայուած պատիւը եւ պաշտա-
ժունքը կ'երթայ իրմով մարմնաւորուած
մայրական աղնու զգացումներուն: Իր վե-
րափոխումը դէպի երկինք, զոր տէն տարի
կը տօնենք մեծ շուքով, վերացումն է ու
աստուածացումը մայրական աշխարհա-
նութեանց:

Հայ Եկեղեցին, քրիստոնէական առաջին
դարերէն, չէ մոռցած յարգաձգել իր տուրքը
մատուցանել Աստուածածնին, որպէս
մայրը համայն Գրիստոնեայ Եկեղեցիին:
Հայ շարականագիր հայրապետներ, իրենց
ներշնչումի վեհագոյն պահերուն, չեն մոռ-
ցած ներքողել Աստուածամօր առաջնու-
թիւնները իբրեւ գերադաս թիւարքը մա-
րութեան, արուսթեան, եւ անմեղութեան:
Ան ներկայացուած է որպէս մարգարիտ
վեծագիմ, ամբառամ ծաղիկ, ամբարտա տա-
նար, հողամիւս սրովբէ, պտուղ քաղցրու-
նամ, մաքուր քրիստոս, քրիստոս, քրիստոս, քրիստոս
մարդկամէ հասլին:

Տակաւին, Հայ ժողովուրդը կրցած է
ծնունդ տալ Աստուածածնի հետեւող տի-
պար կիներու, որոնք մեծ դեր ունեցած են
մեր պատմութեան ամբողջ երկունքին: Ա-
ստուածաբան օրինակը կը հանդիսանան
Վարդանանց Նահատակ Նախարարներու կի-
ները, որոնք Վարդանանց զինանոցի տկարու-
թիւն, եւ եղեն արուսթ առաջինիք ի հոգեւոր
պատերազմին: Հայ կիներ զիտցաւ բարձր
պահել իր անունը եւ պատիւը, ժողովուրդի
ամենանեղ վայրկեաններուն օգնութեան
հասնելով իբրեւ մայր: Հայ ժողովուրդի
սրտին վրայ անջնջելիօրէն արձանագրուած

են ա' ունենրը Զուրկներու, Շուշաններու եւ
Հայոց աշխարհի բոլոր Փափկասուն Տիկին-
ներուն: Հայ մայրը իր առաջնութեան մե-
ծագոյն ապացոյցը տուաւ Մեծ Եղեռնի
դաժան օրերուն: Գիտցաւ հսկել իր զաւիթն
վրայ մինչեւ վերջին բարախումը իր սրտին:

Այժմ, ջառներորդ դարու մեր պայման-
ներուն մէջ, երբ կնոջ համար բաց են բո-
լոր ապարդէշներուն դռները, երբ կիներ կը
մտնեն ընկերային հասարակ կրթութեան
այլ մարդուն նման, Հայ մօր ունեւորմը վը-
րայ կը ծանրանայ միայն մէկ պարտաւո-
նութիւն. շտաճաքիլ ներկայ ժամանա-
կերու ընձեռած պայմաններէն շլատաւ,
եւ հետեւիլ Նախնիներու բացած լուսաւոր
շաւիղին:

Աստուածածնի վերափոխման Տօնը լա-
ւագոյն տոբիւն է Հայ մայրերու, համար՝
պահ մը խորհրդածեւու եւ դժեւու իրենց
ուղին դէպի երկինք վերացող տիպար մօր՝
Աստուածածնին հետ, բարձրացնելու հա-
մար իրենց կնոջական առաջնութիւնները
իբրեւ մայրեր, բայց մանաւանդ իբրեւ Հայ
մայրեր:

Եթէ կարենայ Հայ մայրը արժանաւո-
րապէս բարձր պահել իր Նախորդներու պա-
տիւր, եւ զաւար՝ անոնց հակասի զաւիթն,
այդպէսով միայն կրնայ իր թանկագին
տուրքը մատուցանել Աստուածամօր, եւ
հրճուցնել Վարդանանց Փափկասուն Տի-
կիններէն մինչեւ վերջին շրջանի մեր նա-
հասակ բոլոր տիպար ու երանելի մայրե-
րուն հոգիները:

ԱՐՇԵՆ ԱՐԷ. ԱՅՎԱԶԵՆԻ

ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐՈՒ ՄԻՈՒԹԵԱՆ ԽՆԴԻՐԻՆ

ՎՐԱՅ ՏԵՍՈՒԹԻՆՆԵՐ

Սույն յօդուածին հեղինակը անկաս ձեկը չէ, որովհետեւ ք հոյններն Սաբոնիոյ Գեորգ Թազարիի որդին, եւ այժմ իշխող Փրեզիդէնտ Օդեսսոս Գ. Թազարիին հարգապատ կըրայրը, Մաքսիմիլիանոս Գուլիլմոս իշխանը, 1870 Նոյեմբեր 17ին ծնած Տրէզտէի արքունեաց ձեկը, Առաջին երկուստորութիւնը իբր արքայազարմ անցնելէ հաջորդ, եկեղեցականութեան փոփոք զգացած, իրաւարանական եւ աստուածարանական դաժանց հետեւած, մայիստրոսութեան աստիճան ու ընտրութեամբ աստացած, եւ 1896 Յունիս 26ին բաւանյալան ձեռնադրութիւն ասած է: Այժմ Զուիցերլոյ Ճրիզուրի քաղաքի կաթոլիկ ամատարանին ձեկը իրաւագիտութեան եւ ծիսագիտութեան հաստատուն դաստառնի պաշտօնը կը վարէ:

Ի ընդ մէջ, զգացմամբ նաւագուն, եւ կոշմամբ նախանձայող, Մաքսիմիլիանոս, կամ անան կրճատմամբ Մաքս իշխան, իրեն նպատակ բրած էր ընդհանուր եկեղեցւոյ պայծառութեան հա. մար աշխատիլ՝ որուն մէն հարուած մը նկատած է Արեւելքին եւ Արեւմուտքին ձեկը կատարուած եկեղեցական անկատարութիւն: Քէ այդ կէտը ուսումնասիրելու, եւ թէ իւր նիւթերը մշակելու համար, ուղարկած է Արեւելքի ձեկը ճամբորդել, Արեւելեան եկեղեցիներու հետ չփոխ մտնել, խնդիրը մօտէն պարզելու, որպէսզի ճիշդ զազապար մը կազմէ: Մտնող է արդէն իշխանին Մաքս Աթուս ալ այցելելու եւ Մաքս Տաճարին ձեկը աստիճանի պատարակելու: Մենք ալ առիթ ունեցանք քանիցս իրեն հետ անտակցիլ Գոտանդոնոպոլիս եկած աստեար Գաւառայիշխանը, վերջոյցէն այն ճամբորդան հասաւ, թէ բաժանման պատասխանատուութիւնը մեծաւ մասամբ Արեւմուտքի վրայ կը ծանրանայ, եւ թէ պէտք է որ նա իւր պահանջներէն հա կենայ այդ բաժանումը վերջացնելու համար: Հետզհետէ իւր ստալին դուռ Արեւմտեան աստուծութիւնները ուղղեց, եւ ինքն ալ կը խոստովանի, որ եթէ ասով

տարբեր կերպով խօսած կամ գրած է, այն ասան խնդիրը մօտէն ուսումնասիրած չէր:

Եկեղեցիներու միութեան կէտը Հռոմէ ձեկը ալ նորագիտութեան կարգ անցած խնդիր մը եղած էր, եւ այդ նպատակով միջեւ իսկ յատուկ ուսումնասիրութիւններ հրամայուցանի եւ յանձնաժողովներ անուանուցանի: Սույն փոփոքին աւելի հետեղեցմար հետեղեցնելէ մէկն էր, Արսնիսոս Բէյլէկիլիի արքայազար, որ մեծաւորն է Հռոմէն ոչ շատ հետոյ, Կրօթիս Ճէրբաթա գիւղին կից, Կրիպտոփիրատեան արքայազարին, ուր յունածէս կրօնաւորներու միաբանութիւն մը հաստատուած է ԺԱ. դարուն, Նեւ դոս Ռոստոնցի արքային ձեռամբ: Բէյլէկիլիի արքայազարը մեծ զարկ տուաւ վերին աստիճանի իւր արքայազարին՝ յունածէս կաթոլիկութիւնը քաղաքից համար, եւ վերջապէս անցաւ տարւոյ վերջերս ամառայն պարբերապէս մը հաստատել, եւ նպատակ ունենալով եկեղեցւոյ միութիւնը: Այդ պարբերապէսին աստիճանի պրակին աստիճան յօդուածը կը կազմէ Մաքս իշխանին գրուածը, որուն դիմած էր Բէյլէկիլիի արքայազարը, նկատելով գալն իբր աստիճան ձեռնհաս գրողը: Գրուածը հրատարակուելու: 1910 Նոյեմբերին:

Գաւառայիշխանը իւր այդ գրուածով, բոլորովին զուտ կամ էր պատասխան ընդունած աստեղական ճամբէն, որ շատ մը կեղակալած գրութիւններով, քաջաւուր վկայութիւններով, կ'ուզէ միշտ բաժանման պատասխանատուութիւնը Արեւելեաններուն վերադրել, եւ շուտ մը մոլորութիւններ ենթադրել անոնց վրայ: Նոր հրատարակութիւնը Արեւմտեանները կը մեղադրէր, մոլորութիւն կարծեալները կը քաջատարէր, եւ դրեթէ բոլորովին Արեւելեանները կ'արգաւանջէր: Պապութիւնը դուրս դրողեցաւ, Մաքս իշխան-բաւանայն ամբաստանեցաւ, Հռոմ կանչուեցաւ, հաստատանական ատեսին ներկայացաւ, բանագործքի սպասելով յետոյ կոչուի ստիպուեցաւ, գրածները հերքելու յարաւարութիւն աստորադրեց, եւ Հռոմէն մեկեցաւ: Ասոր վրայ Պիոս Ժ. Պապը 1910 Դեկտեմբեր 26 Բրաւակնով նոր կեղակ մը հրատարակեց, ուր կը դատապարտէր Մաքսի գրուածին պարունակութիւնը, եւ կը յայտարարէր թէ հերքեալն ալ հերքած է իւր գրուածը:

Ամենուս պարմանայի երեցած է հօռու եւ դիւանական եւ գործունեայ անմէն այդպիսի յանկարծական փոփոքութիւնը, քանի որ նա ճամբորդան տէր եւ կործինքն ճամբորդած էր, եւ չէր սպասուած որ

Ս. Ն. Կարապետեան աւելի քան կէս դար առաջ լոյս տեսած այդ յօդուածը՝ նրբիկ. Մազաֆիտ Արիսպ. Օրմամեանի ծանօթութիւններում հետ, ընթերցողներու ուշադրութեան յանձնելով կարծիք: Ինչ եկեղեցական-յօդուածագրին անպատասխան ու անկեղծ դիմ: Պարտ էր սեպեմբ շնչանի թէ յօդուածին վէջ արտայայտուած բոլոր զազապարանքն ու կարծիքները չեն բաժնուի խմբագրութեան կազմէ:

անդիմադրանք կերպով պարզ հրամանի մը հնազանդ գեր: Մանաւանդ որ խղիւղը դաւանական էր, ձր-
առիկ եկեղեցական դաւանութեան զէմ բնաւ ակնարկ
մը չկար, բոլոր տեսութիւնները պատմական կամ
դիւանագիտական կամ հոգեբանական էին, եւ պատ-
մութեան ու դիւանագիտութեան վրայ այ դապա-
կան իշխանութեան եւ անխալութեան տարածուիլը
նոր երեւոյթ մըն էր:

Բայց հիմա լրագիրները զանազան բաներ գրե-
ցին, հոյակաւորն էտենթ լազոն բաց նամակ մըն
ալ ուղղեց Մարտին: Բայց իշխան-քանանան յամու
յութեան մէջ փակուած, բնաւ բացատրութիւն մը
չհրաւիրեցին, իսկ իւր անունով հրատարակուած
յոռի մը մանր գրութիւններուն ալ՝ կեղծ եւ խա-
րեական ըլլալը հաստատուեցաւ:

Վերապէս գրուած նիւթը, եւ հետագոտու-
թեանը արդիւնքը, եւ անսուքեանը եզրակացութիւ-
նը, ոչ միայն Արեւելեան եկեղեցիներու, այլ Ա-
րեւմուտեի ազդերուն համար ալ ամենախրեւոյ
փառաբանի մըն է, եւ ամէն ուսումնասիրողներու
համար Ծանրակէլիմ հեղինակութիւն մը կը կազմէ:
Ողջափ ալ հեղինակը, Արեւելեաններ եւ Արեւելեան
եկեղեցի յիշած առնելը՝ աւելի Յովնի եւ յունական
եկեղեցին ունի իւր աչքին առջեւ, սակայն այդ և
եկեղեցական խնդիրներու մէջ շատ կէտեր, եւ գր-
ւելթ բոլոր յոռով բերուած կէտեր, հասարակ են
Հայաստան եւ Հայ Եկեղեցւոյն համար ալ: Ուստի
զուտ ազգային եւ ազգային եկեղեցական պատմու-
թեան տեսանկէտէն ալ իւր կարեւորութիւնն ունի
Սաքունի իշխան Մաքս արեւելի գրուածը, որուն
Թարգմանութիւնը կը ներկայացնէր այսուհի ազ-
գային խնդիրներով զբաղող եւ ազգային խնդիրներ
հետազոտող մեքանիզմ:

ՄԱՂԱՔԱՄ ԱՐՔԵՍՍ. ՕՐՄԱՆԵՆՆ

Շատ դարեր անցած են՝ յորմէհետէ այս
խնդիրը կը յուզուի: Ինչչա՛փ նամակներ
փոխա՛ աւելուած են Արեւմտեան պապերու եւ
Արեւելեան պատրիարքներու միջեւ, այս
վերջը բժշկելու եւ Քրիստոնէութեան երկու
մեծ կէտերուն միջեւ բացուած վիճու լե-
ցնելու նպատակով: Ինչչա՛փ աստուածածա-
րանական գրուածները, միջին, գորուոն րն
Թաղքին մէջ խօսած են Արեւելեան-Օրթո-
տոքս եւ Հռոմէական-Կաթոլիկ եկեղեցի-
ներու միջեւ վիճաբանութեան նիւթ եղած
գաւա՛ակն: Կէտերու վրայ: Ինչչա՛փ պատ-
գամաւորներ ծովադնաց ճամբորդութեամբ
ղրկուած են, մեծ ետաղով փափաւարեւ
միութեան վրայ բանակցելու համար: Ինչ-
չա՛փ ալ, աւաղ, պատերազմներու եւ հա-
լածանքներու պատճառ եղած են այդ խը՛-

ղիւրները: Ինչչա՛փ ալ զայթակղութիւններ
տեղի ունեցած են, որոնք ցանկալի էր, եթէ
հար, ըլլար, մարդկութեան, եւ եկեղեցւոյ,
պատմութեան էջերէն ջնջել անհետացնի:
Միութեան սխալ իմացուած փափաք մ
րոնութեան մղեց Լատինները, երբ Արեւ-
ելեքի մէջ կը գտնուէին: Բայց Արեւելեան
եկեղեցին ամէն կերպերով հալածած ատեն-
նին, խնդիրին լուծումը միշտ աւելի դժ-
ւարացուցին, եւ գրեթէ անհնար դարձու-
ցին:

Ասոր հակառակ, Արեւելեաններն ալ
ոմանք, միութիւնը յաջողցնելու համար
Հռոմի գործածած միջոցներէն զայլացած.
իրենք ալ Հռոմի հետ միութեան դիմողները
հալածեցին, ինչպէս ըրաւ Ռուսիա, Լեհաս-
տանը լարաբաժին, ընելէ ետքը: Մինչեւ իսկ
մողութներ ալ կան, որոնք Լատիններէն ա-
ւելի տիեզերական կը ՚կատուին, եւ յա-
կապէս այդ միութիւնը յաջողցնելու համար,
գումարուած են: Ինչչա՛փ մեծողի ջանքեր
ալ եղան, նոյնիսկ մեր օրերը: Աստի մէկ
տեղ՝ կ'երեւի թէ բոլոր այդ աշխատութիւն
պարապի գացած է, եւ թէ նոյ՛իսկ ապա-
գային մէջ լաւագո՛ր: արդիւնքի մի յոյսը
փակուած է մեր առջեւ: Այնպէս կը կար-
ծուի թէ այս խնդիրներով զբաղելը, աշխու-
անյոյս դարձի մը ետեւէն ըլլալ է, եւ ահա
ճիշդ այդ պահուն նոր պարբերակա՛ հան-
դէս մը կը սկսի հրատարակուիլ, յիշուած
խնդիրները լուսաբանելու նպատակով:
Արդեօք այդ մասին ըսուելիք՝ որ բա՛ն մը
կա՛յ, որ ըսուած ըլլալ այդչափ դարերու
մէջ, յորմէհետէ բա՛նումը կը տերէ:
Արդեօք աւելորդ չէ՞ նորէ՛ կրկնել այն բա-
ները, որոնք այդչափ դարերէ ի վեր պա-
րապ տեղ եւ ապարդիւ՛ խօսուեցան: Արդ-
եօք ինք դարերէ ի վեր եղած աշխատու-
թեանը ճախող հետեւանքը, մեղի կամ միւս
կողմէ՛ միութեան համար իրական փափաք
կամ բարի կամք չուեննալէ՞ն առաջ կու
դայ: Լատիններ անմիջապէս կը պատասխա-
նեն. — Մե՛ք մեր կողմէն: Միշտ ետաղուո՛յ
կերպով միութեան փափաքեցանք, սակաւ
Յովնիք եղան որ իրենց յամառութեամբ
կուրութեամբ եւ ամբարտաւանութեամբ
զայն չուեցին. ամենէն ընդարձակ զիջում-
նիւր եւ առատաձեռն առաջարկներ եղան ի-
րենց. բայց անոնք մերժեցին: Ամենատա՛ւ:

է ասկայն, որ երկու կողմերուն մէջն ալ չը գտնուիր լուրջ անձ մը, որ միութեան եւ հաշտութեան գործին կարեւորութիւնն ու օգտակարութիւնը չխոստովանի:

Ամէնք ալ համամիտ են յայտարարելու:— Գրիստոնէութեան փրկութիւնը Արեւելքի եւ Արեւմուտքի միութենէն կախում ունի: Այս կերպով միայն՝ մեր օրերուն մէջ հնարաւոր կ'ըլլայ Բողոքականաց վարդապետութիւն եւ անհաւատութիւն քարոզողներուն դէմ յողթանակ տա՛նք Գրիստոնէութեան մէջ: Որովհետեւ կաթողիկէ տեղեկական եկեղեցին աւելի մեծ հեղինակութեամբ ճոխացած կ'ըլլայ, եթէ այն երկու կէտերը, որոնք տիրողն եկեղեցի՝ կը կազմէին, իրարու հետ համաձայնած ներկայայտեն: Այս միութեան զօրութեամբ, Գրիստոնէութիւնը՝ որ ուժ ստանալով, պիտի կարողայ աւելի դիւրութեամբ Անտարանի վարդապետութիւնը տարածել այլակրօն աշխարհին մէջ: Արեւելքի եւ Արեւմուտքի մէջ կրօնական կենդանի հաղորդակցութիւնը, որչա՛փ ուրիշ օգուաներ ալ պիտի պտղարեւէ, եկեղեցական կեանքը Նոր դարախաղերով պիտի հարստացնէ, եւ դորձու հոլութեան նոր տեսակներ պիտի ստեղծէ:

Մարդ պիտի չգտնուի, որ սրտեռանդն իյզմով եւ բոյր սրտով միութեան փափաքը չունենայ: Գրիստոնէայ վեհապետ մը պիտի չգտնուի որ ըսէ:— Ես կ'ուզեմ որ քրիստոնէաներու բաժանումը մինչեւ վերջ տեսական ըլլայ: Արեւելեան եկեղեցւոյ պատրիարք կամ եպիսկոպոս կամ վանահայր կամ կրօնաւար մը չկայ, որուն երբ միութեան խնդիրը առաջարկես, նա պատահա է:— Ոչ, միութիւն չեմ ուզեր, ես քրիստոնէին բաժանումը իրենք կանոնաւոր կ'արեւթիւն կը նկատեմ: Ընդհակառակն, նա քեզի պիտի ըսէ:— Մենք բոլորէն ջրբախ կը փափաքենք, որ ասանկ գեղեցիկ դործ մը արդեամբ իրականանայ: Մենք ամէն օր մեր ծիսական աղօթքներուն մէջ ալ ասդ փափաք երեւում կատարուելը Աստուծոյ կը խնդրենք: Ամէն այդ կամ ամէն կին, բլան ուսեալ եւ զարգացեալ զասակարգէն, բլան սովորական եւ ժողովրդական շարքերէ՛, միեւնոյն պատասխանը պիտի տան: Եւ եթէ հնաք ըլլար անցած սե-

րունդներն ալ հարցափորձել այդ մասին, անոնք ալ միաձայնութեամբ նոյնը պիտի կրկնէին: Բիւզանդիոյ կայսրներ, պատմիարքներ կամ քահանաներ, մինչեւ իսկ ատենք ալ որոնք միութեանն ռիբրիմ եւ հակառակորդներ կարծուած են, ամէնն ալ պիտի պատասխանէին:— Մեր սրտերուն ամենէն գեղեցիկ երազ՝ է այդ, Գրիստոնէութիւնը այնպէս միացեալ տես՝ եյ, ինչպէս էր առաջին տարիներու՝ մէջ: Նոյն թիւն Մարկոս Եփեսացին, Փլոքնետիոյ ժողովին մէջ յուզուած միութեան խնդրի՝ մեծ հակառակորդը, պիտի չընդունէ երբեք որ ի՛նքն միութեան հակառակորդ եղած ըլլայ, ալ ընդհակառակն պիտի պատասխանէ:— Ես սրտագրաւ դիմում մը բրի մեր թողութեանը երբեք, եւ անոնք չուզեցին ինծի անալ: Վերջապէս աշխարհի մէջ մէկ մը չկայ որ յանդիման ըսէ:— Ես բաժանումը կը սիրեմ, ես կ'ուզեմ որ թշնամին միշտ որո՞մ ցանկ սերմերուն մէջ: Պէտք էր ճիշդատապէս դիւրագրգիռ եւ անհաւատ մէկ մը ըլլայ, այս կերպ միտք մը ունենալու համար:

Այդ երբ այսպէս է, եթէ երկու կողմէ՛ լը՛ջօրէն հաշտութեան եւ միութեան փափաք կայ, եթէ երկար զարեւով արեւ նպատակով աշխատութիւն թափուած է, առանց արդիւնք մը ձեռք ձգելու, հնար չէ ուրիշ հետեւութիւն մը քաղել, բայց եթէ ըսելով, որ թիւրիմացութիւններ տեղի ունեցած են, որ միեւնոյն խնդիրը բոլորովին տարբեր տեսակէտներով նկատուած է, որով փափաքուած իրականացումը անհնար դարձած է: Եթէ երկու հոգի միեւնոյն առարկան ուզեն, սակայն նոյն անունին ներքեւ բոլորովին տարբեր բաներ հասկնան, անո՞ք կրնան տարբեր եւ զարեւ իրարու հետ բանակցել, եւ երբեք իրենց նպատակը ձեռք ձգել չեն յաջողիր:

Ահա ինչ որ իսկապէս տեղի ունեցած է եկեղեցիներուն միութեան: Խնդիրն է մէջ. Որպէսզի այդ մասին եղած ծրագիր մը իրականութեան յոյս ներշնչէ, առաջին առաջընդէք քայլը պիտի ըլլայ ճշդել թէ ի՞նչ կ'իմացուի միութիւնը ըսելով, եւ թէ ի՞նչ:

միջոցներով եւ պայմաններով միութիւնը պիտի հաստատուի: Ահա այս է որ երբեք եղած չէ: Լատին եկեղեցին, միշտ հրամայելու վարժուած, պարզապէս ուղած է Արեւելեան եկեղեցին ստիպել՝ որ միութիւնը ընդունի իր տուած իմաստովը, առանց իսկ հարցնելու կամ փնտելու թէ արդեօք նոյն իմաստը իւր քուր եկեղեցւոյն հաճելի է թէ ոչ: Նա միշտ ինքզինքին այն դիրքը տրած է թէ, — Մն եմ որ օրէնք դժեւու իրաւունք ունիմ, ով որ չ'ուզէր միութիւնը ստեղծել այն կերպով՝ որ ես կը սահմանեմ, անիկա միութեան հակառակորդ մնէ: Ըստ այսմ, օրինակի համար, Մարկոս եփեսոսցին միութեան հակառակորդ մը նրկատուած է, որովհետեւ չուզեց համակերպել միութեան այն ձեւին, զոր Արեւմտեան եկեղեցին Փորնմտիոյ Ժողովին մէջ կ'ուզէր սահմանել: Ընդհակառակն, նա միութեան հակառակած չէր ըլլար, եթէ միութիւնը իմացուէր այն կերպով՝ ինչ կերպով որ Արեւելեան եկեղեցին կը փափաքէր հաստատուի: Արեւմտեան եկեղեցւոյ մտքին մէջ, միութիւնը նոյնա՛նն էր կատարեալ հաստատութեան հետ: Արեւելեան եկեղեցին նրկատուած էր՝ իբր շոտմէական եկեղեցւոյ ապստամբ դուստրը: Արեւմտեան պէտք չունէր ոչ մէկ բան զեղչել եւ ոչ մէկ բան՝ փոխել՝ միութիւն հաստատուելու համար: Արեւելեան էր որ պարտաւոր էր քաջարձակապէս ենթարկուիլ շոտմէ քահանայապետին իրաւասութեան, եւ միանգամայն իբր ճշգրտագիտ ընդունի այն ամէն հաստատ դաստիարակները՝ զորո լատին աստուածաբանութիւնը յետապաշտ ժամանակներու մէջ իւրովի կազմակերպած էր: շոտմին եւ Արեւմտեան թուրք ծեռնարկները, զորո անոք քահանան օրէնք ետքը կատարեցին, ասիկ զատ նպատակ չունեցան: Լուրիակութիւններ, թղթակցութիւններ, աստուածաբանական դրամաներ, միաբանական փողովներ, քաղաքական միջոցներու կիրարկումներ, եւ երբեմն ալ արտաքին: Եւ միջոցներով, ամէնքն ալ մի միայն այդ ուղղութեամբ կատարուեցան: Իսկ Արեւելեան եկեղեցին, միութիւնը միշտ տարբեր տեսակէ՛ նկատեց, Իրեն իմացած կերպով, միութիւնը բարեկամութիւն է, համաձայնութիւն է, երակացութիւն է, եւ ոչ երբեք

հպատակութիւն: Նա Քրիստոնէութեան երկու ճիւղերը կը նկատէ իբրեւ երկու քուրեր, պատուով եւ իրաւունքով մին միւրին հասասար: Նա համոզուած է եւս, որ միութիւնը վերահաստատելու համար, պէտք է վերադառնալ այն դիրքին, որ քահանայն աստլ տեղի ունէր: Ըստ այսմ Քրիստոնէութեան երկու մեծ կէտերը պարտաւոր պիտի ըլլա՝ հաւատալ այնչափ ինչ միայն, որչափ որ համաձայնութեամբ կը հաւատային, քահանայ սկսելէն առաջ, Իրենց փոխադարձ յարաբերութիւններն ալ՝ պէտք է ունենալ այն ձեւերն ու կերպերը, զորո անէին առաջի ժամանակներուն մէջ: Արեւելեան իբր զեղծուներ կը նկատէ միջին դարու մէջ Լատիններէ կազմուած վարդապետութիւնները, ինչպէս նաեւ իննեւասուներորդ դարու մէջ հաստատ դաստիարակութեան վերածուած վարդապետութիւնները: Անոր կարծիքով, Արեւմտեան եկեղեցին թողած է վարդապետական հիւսիս, հիմերը, եւ անոնց տեղ նորութիւններ է մուծած, ինչպէս են շոտմայն Սրբոյ եւ յորդան ըրդիսմը՝ եւ ոչ տիրապէս ի շօրէ, մաքարանի գոյութիւնը, շոտմ քահանայապետին դերակալութիւնը եւ ուրիշ նման օրինակ կէտեր: Պէտք է ուրեմն Արեւմտեան եկեղեցին թօթափէ այդ վարդապետութիւնները, որ միութեան եւ երդարական համերաշխութեան արդեւ կ'ըլլա՝: Երբ նա այդ զսահողութիւնը բնէ, այն համերաշխութիւնը զոր ինքն խանդաբեց այդ նորութիւններով, անմիջապէս վերադարձուած կ'ըլլայ:

Այն կողմէն կ'ըսեն. — Յոյներուն ամաւարտակութիւնն է, որ չեն ուզեր իրենց ճակարակ խոնարհեցնել շոտմ քահանայապետին առջեւ, եւ այս պատճառով միութիւնը կ'արդիւրէ: Իսկ այս կողմէ՛ կ'ըսեն. — Պապերուն ամբարտաւանութիւնն է, որ ինքզինքին տիեզերաց վարդապետ կ'ուզեն ձեռացնել, նոյն իսկ զաւանդութեանց տէր, եւ կը պահանջեն: որ ամէնքը իրենց առջեւ զեռնամած խոնարհին: Այս է որ միութիւնը անհնար կը դարձնէ: Ըստ այսմ, երկու կողմերէն իւրաքանչիւրը կը հետաքի իրարու: Ներակի վարդապետներու, եւ միութեան իրարմարմարէք չի կրնար իրականանալ: Եւ ինչպէ՛ք իր տեսիլնք, որ Արեւելեան եկեղեցին զիեթէ միշտ մերժած է ընդունիլ

միութեան նկատմամբ յայտնուած հումէական զաղափարը, որ իրեն, անընդունելի կ'երեւի, եւ կասկած ալ չկայ որ ապագայի ալ երբեք ընդունելիք չունի: Միայն քաղաքական յոյժ ստիպողական պարագաներու սողեցումներն ենք, երբեմն համաժողովի՝ ցուցուց ընդունելու աջ կերպը, որը Հոռոմ կ'ուզէր, այլ իրեն տակի կ'երեւէր: Բողոքական պատճառներ կան, որ Բուդապէսի կայսրները յորդորեցին Հոռոմ միութեան առաջնորդները՝ եւ Քաղաքական յոյժ ստիպողական պատճառներն եղան ու Արեւելեանները պարտաւորեցին, մոզանդուկ կերպով Արեւմտեան գողափարի համոզմունքով Լուզդոնի եւ Փորթսմութոյ մէջ, Լուզդոնի մէջ հաւանեցան Լատիններու լատիններէն եւ ազատեցաւ համար, որուն Բուդապէսի յունական գահին կը ապառնային, Փորթսմութոյ մէջ ալ հաւանեցաւ՝ Կոստանդուպոլիս Թուրքերուն ձեռքէն ազատ պահելու համար: Արեւելեան եկեղեցւոյ ինչ ինչ մասերը, օրիակ, իմն Ռուսիաները, մերջապէս ընդունեցին աջ ձեւը որը Հոռոմ կ'ուզէր, թայտ ստոյգ է որ Արեւելեան եկեղեցին ընդհանուր առմամբ զայ՝ միայն միտեց, եւ երբեք չի կրնար զայն ընդունիլ իւր տեսակետէն նստելով: Այս է պատճառն որ Արեւելեան եկեղեցին աւելի կ'ուզէ միութիւն հաստատել, Արեւմտեան հին-Վերականգնու համ Ուղղեանականներու հետ թան թէ Հոռոմական եկեղեցւոյ հետ: Ուրոհեան չքալ գիտէ եւ կը գրաս, որ այն միայն եկեղեցի՝ երբ երբեք պիտի չուզեն իրենց իշխանութիւնը տարածել իւր միայն: եւ թէ իրեն հանդէպ ինքզինքնին միայն իրարեւ թուրք, եւ՝ տնիսկ իրեն կրտսեր թուրքի պիտի նկատեն: եւ Արեւելեան եկեղեցին պիտի յարգեն իրեն իրենցմէ աւելի: Հին եւ աւելի արժանաւոր եկեղեցի կը միտէ Հոռոմ միայն այս երկու ծալքերը որ ցուցնէ իրենց՝ Կամ հապառակի, կամ յախարակի: եւ աւելի տարբեր թան մը պիտի չընէ երբեք:

Առդ, եթէ կ'ուզուի միութեան համար բառաւորներն մտնել, պէտք է նախ եւ առաջ ճշդ թէ ի՞նչ՝ պիտի խմացուի միութեան առնին ներքեւ: Ով որ այս խնդրին միայն կ'ուզէ գրել, պէտք է համարձակ ըլլալ, երկդիմի բառեր չգործածել, եւ ոչ այ

դիմացին խաբելու աշխատի: Միութիւն ուզող անկեղծ չէր ըլլար, եթէ շատ անգամներ տեղի ունեցածին պէս, ուզէր միութիւնը ցուցնել իրեն եղբայրական համայնութիւն, եւ սիրտին մէջ ծածկել ներքին թաղման մը՝ դիմացինը պատահաբար մէջ յաղթուած թշնամի պէս խռնարհած տեսնելու: Պէտք չէ գեղեցիկ բառերով թուարկել, այլ զազափարները ճշգրտեալ բացատրել իրենց իսկութեան մէջ: Արդեօք հնար չէ՞, որ միութեան ճիշդ խմատը հաստատուի երկու ներհակ զաղափարներու միջին տեղը՝ աշխատի որ հետը յայտ երկու զաղափարներէն ալ: խմատն տարբեր առնել ու խառնել: Ո՞ր միութիւնն առնին ներքեւ երբեք չեմ խմանար կատարեալ հպատակութիւն մը՝ որ նոյնիոյ բառի խմատին հետ հակադրութիւն կը հնչէ: Արեւմտեան մէջ ալ բոլորումն աւայտա եղած չէ այն միտքը թէ Արեւելեան եկեղեցւոյ Արեւմտեանին հետ միութեան պէտք է կատարուի աշխատի կերպով՝ որ տարբեր քրիստոնէական գաղափարներն առթիւ փորձածուած չեղանակէն: Այս է պատճառն, որ թէպէս միութիւն անունը ոտքածնուած է, բայց՝ չանկալութիւնն ունի դաժնէ, ամենք որ կ'որոշուի պարզապէս հպատակութիւն փնտռած է: Գործնականի մէջ Արեւմտեանի որոշ միայն այն է եւ դաժնէ՝ Երեւանիաներու գաղափար՝ եւ ճշգրտորէ՝ միութիւն անունով կատարուած ոտքածնութեան մէջ տեղ միայն տարբերութիւնն այն է՝ որ Արեւելիցիներուն, երբ Հոռոմ հետ միութեան կը ներուի պահել իրենց ծէսը եւ իրենց կաղամկերպութեան ինչ ի՞նչ կետեր, նոյնիոյ աշխատին ալ իր մի մեծ զբոհարէ՝ կատարելով: Հոռոմ երբոր միութեան հաստատուելու միայն խօսի, հիմակ ալ պարզապէս նոր կ'իմանայ տակաւ հնար չէ որ միութեան այս իմաստով անուի, որ է Արեւելեան եկեղեցւոյ՝ Լատին եկեղեցւոյ յուսնին ներքեւ խմարէլով, ինչպէս որ այս մերթիւն արեւմտեան իրաւամբ նկատել տեսաւ հայր Նիկողայոս Ծրագոս, միութեան միայն խաբելն լեզուով հրատարակուած դիւքին մէջ: Քրիստոնէութեան այս երկու ճիւղերը բացարձակապէս երկու թուրք են իրարու հանդէպ, եւ ամէն տեսութեամբ իրարու հակադրու:

պիսկոպոս ազատօրէն իր թեմը կը կոտս-
վարէր, իսկ Հռոմայ եպիսկոպոսը մասնա-
ւոր իրաւունքներ ունէր ընդհանուր եկե-
ղեցւոյ գործերով ալ զբաղելու եւ մեծ իշ-
խանութիւն մը կը վայելէր: Բայց այս իշ-
խանութիւնը միշտ աւելի ընդարձակ էր Ա-
րեւմուտքի մէջ, որուն ինքն պատրիարքն
էր, քան թէ Արեւելքի մէջ: Նա բնաւ իրա-
ւասութիւն չէր գործածեր Արեւելքի թեմե-
րում, վրայ, եւ միայն անուղղակի ազդեցու-
թիւն կը գործածէր, երբոր խնդիրը ընդհա-
նուր եկեղեցւոյ գործերուն կը վերաբերէր:

Պիսաւորապէս իններորդ դարէն ադրի-
եկեղեցական կաղծակերպութիւնը արմա-
տապէս փոփոխուեցաւ Արեւմուտքի մէջ
եկեղեցին բացարձակ միապետութիւն դար-
ձաւ եւ 'մանեցաւ պետութեան մը' որ զա-
ւանդուեալ բաժնուած է, Հռոմի եպիսկո-
պոսը առէն եպիսկոպոսներուն անմիջական
մեծաւորը եղաւ: Ամէն եկեղեցական գոր-
ծեր սկսան Հռոմի մէջ կարգադրուիլ: Հը-
ռոմի Համար կաղծուած օրէնք՝ երբ՝ առէն
եկեղեցիներու Համար կանոն գործոց եղան:
Այդ մեծը կերպով մը Հետեւանքն եղաւ
Սուտ-Միտրոքորեան կանոն՝ երուն, որ այն
միջոցին երեւան եկան: Այդ մեծը ստուգելու
յաւ եւ օգտակար եղաւ Արեւմուտքի Հա-
մար, որովհետեւ Համբարշխութիւնը զօ-
րացուց եւ սովորութիւնները միացուց:
Բայց ա՛ զստիչ այն ժամանակէն սկսաւ աշ-
խատուիլ, նոյնիւր Արեւելեան եկեղեցւոյ
վրայ ալ տարածել, եւ այս եղաւ ստուգա-
պէս զլիսաւոր պատճառներէն մէկը, որ ե-
կեղեցիները բաժանման առաջնորդեց:

Պոստա՛ղնուպոլսոյ եկեղեցին, երբեմն կը
զինանէր Հռոմի պահանջումներուն առջեւ,
եւ նոր դրութեան Համակերպող կը կար-
ծուէր: Բայց ըրածը միշտ սկսած էր եւ
իւր սրտին հակառակ: Միւս կողմէն Հռոմի
միշտ իւր դրութեան վրայ յամառ պ'զելը,
միշտ անհնար դարձուց միութեան յաջո-
ղութիւնը: Այժմ Արեւմուտքի մէջ միշտ սո-
վորական դարձած է այդ գրութիւնը, որ
Հաղար տարիէ ի վեր գործածական եղած է,
եւ ուրիշ կերպ գրութեան մը գաղափարն

Արեւմտեան եկեղեցի՝ իբր Արեւմտեան
եկեղեցի, առա՛ ձնանորհութիւն ունենալու
եւ օրէնք դնելու իրաւունք չունի: Ընդհա-
կառակն, Արեւելեան ժողովուրդներն աւելի
հին ե՛ քան տոյժեան Արեւմտեան ժողո-
վուրդները: Միայն խնդիր կրնայ ըլլալ Հը-
ռոմայ եպիսկոպոսին հանդէպ ցուցումից
հպատակութեան մասին, որչափ որ ան
ը՛ղհանուր եկեղեցւոյ վրայ իրաւունքներ
ունի, բայց ոչ երբեք Արեւմտեան եկեղեց-
ւոյ հանդէպ խոնարհելու մասին: Դժուար-
ութիւնն ալ ճիշդ այդ կէտին վրայ է.
քանի որ Հռոմէական պապութիւնը Արեւել-
եաց աշէրն իբր շատիւնական Հաստատու-
թիւն մը նկատուած է, եւ ոչ երբեք կաթո-
ղիկեայ եւ ընդհանրական Հաստատութիւն՝
մը: Իրենց տեսութեամբ պապին Հպատա-
կել եւ Հատին եկեղեցւոյ հպատակել միեւ-
նոյն բանն ըսել է: Ուստի պէտք է յաւ դա-
՛ադանել պապին դիրքը իբր զլուսն Հատին
մասնաւոր եկեղեցւոյ, եւ այն դիրքը զոր
ունի ընդհանուր եկեղեցւոյ նկատմամբ:
Սովորաբար այդ երկու կէտերը կը չփոխ-
ւին, եւ ոչ ոք Հող տարած է այդ երկու
դիրքերը յոտակ կերպով զանազանելու.
Նոյնիսկ պապին Հա՛ղէպ պէտք չէ Արեւել-
եան եկեղեցւոյ յատկացնել հպատակու-
թիւն մը, բառին կոտորակալ ու բացարձակ
իմաստով:

Պատմութիւնը մոռացութեան կը տրուի,
չնայուր թէ ինչ էր այդ մասին 'սիւկին
եկեղեցւոյ ըմբռնումը: Ահա թէ ինչո՞ւ
կ'աշխատուի Արեւելեան եկեղեցւոյ այն-
պիսի կացութիւն մը առեղծի՛լ՝ զոր նա եր-
բեք չունեցաւ:

Եկեղեցական կարգաւորութիւնը, ինչ-
պէս որ այսօր կը ներկայացուի, նախիկ ժա-
մանակներու մէջ եղածն է տարբեր է: Տէրն
մեր ինչ ինչ առա՛ձնաշնորհումներն ստու-
էր Ս. Պետրոսի, բայց մենք երբեք նաեւ մը
չենք գտներ որ Ս. Պօղոս Հպատակելու
պէտք ունեցած ըլլայ Ս. Պետրոսի հանդէպ:
Ընդհակառակն, Ս. Պօղոս ինքզինք կը նը-
կատէ իբրեւ Ս. Պետրոսի ըստ ամենայնի
Համահաստատար եղբայրը, եւ կը պարծնար
իսկ որ զայն յանդիմանած է (Գաղ. Բ. 14):
Նմանապէս, կաթողիկէ եկեղեցին ալ՝ եր-
կուր դարերու միջոցին, երբեք իսկապէս
միապետութիւն՝ եղած չէր: Իւրաքանչիւր եւ

խակ չկայ, եւ Դոնիսի միտքէ ելած է թէ առկի ատեններ գործերուն պայմանները տարբեր էին: Երբոր նախկին ջրիտոնէութեան վրայ կը խօսուի, այ՛պէս կը կարծուի թէ Հին ատեններ ալ եկեղեցական կազմակերպութիւնը ճիշդ այսօրուան ձեւին պէս էր: Այս պատճառով երբոր միութեան վրայ կը խօսուի, միշտ այժմեան տիրող միապետական ձեւին համաձայնելու ջանք կը թափուի:

Երբոր Արեւելեաններուն կը թողուի իրենց ծէսերը պահել, միեւնոթ, ատեն կ'ուղուի զանոնք հպատակեցնել կատարելապէս պապի՝ իրաւասութեան, եւ մինչեւ իսկ Հռոմի որեւէ մէկ յանձնաժողովին իշխանութեան: Անոնց վրայ պարտք կը դրուի պարզապէս յատկանշան օրէնք երու համակերպիլ, եւ ամբողջ յատկանշան աստուածաբանութեան հետեւիլ՝ իւր ամէն մասերուն մէջ: Ժիշդը խօսել ուղելով, արեւելածէս կաթոլիկներ այլեւս ուրիշ բա՛ չեն, բայց եթէ արեւելեան տարազ հազած լատիններ՝ եթէ երբեք լատին տարազ այ հոգած չեն, եւ արեւելեան աղթքներ արտասանող լատին՝ եր, եւ ոչ երբեք ճշմարիտ Արեւելեան եկեղեցւոյ մաւերական ներկայացուցիչներ: Անոնք պարզապէս հնաւանդ եւ Արեւելեան՝ եկեղեցիներու պատմութեան կենդանի հակասութիւններ են:

Հետեւաբար Հռոմի միացած Արեւելցիներու, դուռնութիւնը, ոչ միայն ընդհանուր միութիւնը յառաջացնելու կամ յարողցնելու ջճառայր, այլեւ դաշն յապարհու եւ արեւելիլու կը տանի: Որովհետեւ Արեւելեայր, դա՛նք տեսնելով կրնա, բռնի.— Ահա ինչ որ մեզի այ պիտի պատահի, եթէ երբեք Հռոմի հետ միութիւնը քնդունինք: Արեւելեաններ ըլլալէ պիտի գագրինք, եւ լատիններ պիտի դառնա՛ք: Մեր եկեղեցւոյ տրամապատուութիւնը պիտի ստորանայ, եւ փոխանակ թաղունքի որ ըլլալու, ազախին, մը պիտի ըլլա՛յ: Այն դէբը, որ Հռոմի հետ միացող Արեւելցի՝ երու պիտի տրուի, անոնց նոյնիսկ ուրիշ կաթոլիկներու հետ ունենալիք յարաբերութեանց ալ կը վնասէ, որովհետեւ զանո՛ք կ'իտով միայն կաթոլիկ եւ կ'իտով ոչ-կաթոլիկ կը նկատեն:

Եւ այդ բանը չեմ ըսեր, իբր թէ Հռոմի

հետ միացող Արեւելեանները չսիրէի. ընդհակառակն, եւ շատ կը շահագորդուիմ անոնց կացութեան հետ, եւ անոնց համար ալ կ'աշխատիմ: Իմ ըսել ուզածս այն է, որ ըստ ինքեան բազմալի էր զանոնք ուրիշ կերպով միացած տեսնել, որ աւելի համապատասխան ըլլար Արեւելեան եկեղեցւոյ արժա՛ն պատուութեան:

Հռոմի հետ միացեալ Արեւելցիները, զորս մենք մեզի վատակած ենք, անշուշտ պէտք է պահուին:

Բայց Արեւելեան եկեղեցի՝ ճշմարտապէս մեզի մօտեցնելու համար, պէտք է մինչեւ հիմա գործադրուած ձեւէ՝ տարբեր կերպ մը գործածել: Արեւելեան եկեղեցին պէտք է ճշմարտապէս մնայ ինչ որ է՝ Նապէտք չէ որ նկարագրի փոխէ: Միութիւն բառը չ'նշանակեր երբեք որ մէկ մասը ամբողջաբար փոխուի՝ միւսին հետ յարեւմտեան ըլլալու համար. այլ կը նշանակէ որ երկու իրեր շարունակեն ըլլալ ինչ որ են, եւ միայն իրենց մէջ փոխադարձ յարաբերութիւններ տնենալու աշխատին: Ըճմարտապէս անիրաւ եւ ամբողջ պատմութեան դէմ հակառող բան մը՝ է կարծել, թէ Արեւելեան եկեղեցին Հռոմայ եկեղեցւոյն մէկ մասն է, կամ մէկ հպատակ գաւառն է՝ որ անկէ բաժնուած է: Այդ բանը կրնայ բուռի Արեւելեան բողոքականներուն համար, որ ատեն մը լատին եկեղեցւոյ՝ ճշմարտան էին, բայց ոչ երբեք Արեւելեաններուն համար: Հետեւաբար պէտք է որ Արեւելեան եկեղեցի՝ բացարձակապէս անկախ մնայ, եւ ինքնուրոյն. կառավարուի, ինչպէս որ այսօր կը կառավարուի, եւ ինչպէս որ կը կառավարուէր քրիստոնէութեան սկիզբէ՛ի վեր: Հռոմի հանդէպ ունենալիք յարաբերութիւնները պէտք է այ՛պէս ըլլան, ինչպէս որ էին նախկին քրիստոնէութեան ատեն՝ բաժնուածէն առաջ: Հարկաւ Արեւելեան եկեղեցին պիտի չվարանի ճանչնալ: Հռոմայ քահանայապետին աջ իրաւունքները, զորս նա ունենցաւ եւ զորս գործադրեց բաժանմաք թուականէն առաջ: Նա պիտի ընդունի անշուշտ անոր որոշումները որ զանուր քրիստոնէութեան պատկանող մեծ ինդիքներու մէջ: Անով Հռոմի դերու-

կայութիւնը պահպանուած կ'ըլլայ, միութիւնն ալ իրողութիւնն մը եղած կ'ըլլայ, եւ ոչ թէ պարապ անուն մը: Եթէ երբեք Հոռոմ կրնայ այդ գաղափարը ը դռնէնու որոշումը տալ, միութիւնը հնարաւոր կ'ըլլայ, Բայց ցորչափ ատեն ճիշդ կը թափուի Արեւելեանները այժմեան տիրող եկեղեցական դրութեան հպատակեցնելու, միութեան համար ըլլալիք ջանքերը ընդունայն պիտի ըլլան: Պէտք է զոհողութիւններ ընել որպէսզի միութիւնը իրականանայ, պէտք է հրաժարիլ ինչինչ սովորութիւններէ որոնք թանկ մը դարձեր է վեր երեւան եկած են: Արդ՝ ասանկ ծանրակշիռ գործ մը, ի՛նչպէս է քրիստոնէութեան հաշտութիւնը. չ'արժե՛ր արդեօք որ անոր համար պէտք եղած զոհողութիւնները ըլլան: Ինչչա՛ր մենք պիտի ըլլա՞ր պապութեան ստանալիք պատիւը, եթէ նա օր մը յանձն առ ուր այդ զիջողութիւնը եւ զոհողութիւնը՝ ընդհանուր բարեւոյն սիրոյն եւ քրիստոնէութեան շահուն, համար:

Այն ատեն Արեւելքի մէջ պիտի սկսին հաւատալ Հոռոմի անշահախնդրութեան, եւ անոր բաղձանքներու անկեղծութեան: Միջին հիմա կ'ը տիրէ այն գաղափարը, թէ Հոռոմի բոլոր ըրածները ճշմարտապէս քրիստոնէական հոգիէն առաջ չեն դար, այլ՝ լոկ ամբարտաւանութենէ եւ տիրապետելու անյապ բաղձանքէ: Եթէ Հոռոմ կը յաջողի Արեւելեանները իւր այժմեան տիրող դրութեան հպատակեցնել, ստոյգ է որ անկէ

արտաքին օգուաններ կը քաղէ: Իւր իշխանութիւնը աւելի մեն կ'ըլլայ, վասնզի բոլոր աշխարհի վրայ տիրապետողի մը կերպարանը կը ստանայ: Իւր ազդեցութիւնը կը կրկնապատկուի, եւ նոյնիսկ ասիլի գումարներ ալ ձեռք կը ձգէ, այդ առթիւ յառաջ գալիք բողոքի դատերէ եւ արտօնութեանց խնդրանքներէն, եւ այլն: Այնպէս որ միշտ պիտի կարենայ ըստիւ, թէ այդպէս վարուած ատեն՝ եսակա՛րութեան զգացումէն առաջնորդուած է: Եթէ Արեւելքի եպիսկոպոսները Հոռոմէ ճանաչուած ըլլալու համար հազարաւոր Ֆրանքներ պիտի վճարեն, հաստատութեան կողմէ ստանալու համար, ինչպէս որ պարտաւոր են ընել այժմ Արեւմուտքի եպիսկոպոսները, ի դուր կ'աշխատիք Արեւելեան երուն հաւատացնել՝ թէ հոգիներու փրկութեան համար է որ անոնց միութեանը հոնէ կ'ըլլանք, իսկ եթէ ընդհակառակն Հոռոմ որոշէ եւ հաւանի Արեւելքի հանդէպ իրաց նախկին վիճակը վերանորոգել եւ անոնցմէ դանկ մը իսկ ստանալու չհետամտիլ, թերեւս այդ կողմերուն տիրապետող երեւնալ չկարենայ, բայց ասկէ զատ աւելի մեն պատիւ մը ստացած կ'ըլլայ, իրաւացի անդին պատիւ մը: Ոչ ոք այն ատեն պիտի կարենայ իւր դիտումը մեղադրել, եւ արեւի պէս լուսաւոր պիտի երեւայ, թէ նա ուրիշ բան չ'փնտռեր՝ բայց եթէ Աստուծոյ փառքը եւ հոգիներու փրկութիւնը:

ՄԱԳՍ ԻՇԽԱՆ

«Ոստան», 1911, քիւ 3, էջ 581-604:
(Ետք. 1)

Քրդ. Մ. Ա. Օ.

Ե Թ Է...

Եթէ Տէրս, ասէ, էթց.

Եթէ Վարդապետս՝ բոլորից...

ՇՆՈՐՀԱԼ

Եթէ ես եմ աներկեւան
Ձեր հիւրընկալն ու օթեւան,
Ըսէ՛ք, ինչո՞ւ դեռ կը հեւան
Տարտամ խռովովն մթին վազուան,

Ձեր կուրծքերը, որանց տակ ես,
Լճաբուր յոյսի մը բոցագէտ
Պատրոյցն դրի, հրքահանդէս
Վառելով գայն իբր տէրքնդէս:

Եթէ իմս էք դուք հրաշակերտ,
Իսկ ես՝ ձեր տէրն ու վարդապետ,
Ըսէ՛ք, ինչո՞ւ դուք նոյնահետ
Կ'երկնչիք գալ հոն ինծի հետ,

Գողգոթայի ի վեհ կարկառ,
Ուր սուրբ ձայն մը երկնաբարբառ
Պիտի լսուի օր մ'անպատճառ,
Իբրեւ խորհուրդ նային կամ ճառ:

Թէ քայլերով դողդոջ, կըթոտ,
Պիտի գաք դուք օր մ'իմծի մօտ,
Իբրեւ հովուի շլմորած հօտ,
Ձեր յոյսերուն անսառուօտ

Որոնելու հետք մը հեշտին,
Անունկնդիր՝ ճայնիս շեշտին.
Թէ հոգէն վեր՝ կա՛յ եւ մըշտին
Բալասան մը մահուան վշտին:

Թէ հոգիներ՝ որ կը կըքին
Վիշտերու տակ, հո՛ն, երկընքին
Խորհուրդին մէջ յստակ, մեկին
Պիտի լսեն ճայնն այն Մէկին,

Որ ակնարկով մ'ապագայի,
Բարձունքներէն Նոր Սինայի.
Ցասըմնալից պիտի նայի
Հոգիներուն ձեր ամայի,

Եթէ երբեք մութ ցաւերու
Ոստուածային իբր այցելու,
Պիտի չերթաք անտելու
Նոր յոյսի մը խինդն լու ի լու,

Ապա ուրեմն իմս չէ՛ք դուք,
Թէ վշտերու վրայ տրամասուք,
Եւ ցաւերու՝ իբրեւ ակունք
Պիտի չթափէ՛ք պուտ մ'արտասուք:

ՀՄԱՅՆԱԿ ԳՐԱՆԵՍՆ

Պէյրուք, 1959

Վաղը, երբ չըկամ, գիս պիտի կանչես,
Հովն երբ հեկեկայ եւ հոգիդ տանջէ,
Երկինքն երբ սըգայ, պիտի հառաչես,
«Գըմաց, յախտեան ետ պիտի չը գայ»:

Պիտի գամ նորէն.
Դուքսը, արեւը երբոր ճանաչուցէ,
Դուքսը, դաշտերը երբոր կանանչեն,
Սիւքը ծաղիկին երբ սէր մը մըմընջէ,
Գարունը հազար ձայնով դողանջէ...
Կարօտի յուշերն երբ հոգիդ օրրեն,
Պիտի գամ նորէն,
Հին սիրոյ կանչով քեզ պիտի կանչես:

Ես կարօտի Ծով եմ հիմա,
Մերթ ալեկած, մերթ խաղաղ,
Մերթ Սեւ Ամպեր՝ Ծովուն վրայ,
Մերթ Արեւն է ոսկեշաղ:

Ես անսահման կարօտի Ծով՝
Խորունկ ու մութ, ու անտակ,
Ալֆերուս մէջ Յորձանք ու Հով,
Բայց եւ Մարգրիտ ու Սուտակ:

Անցեր է օրը անդարձ,
Կ'իջնէ ահա իրիկունն.
Սիրտ իմ անգուսպ եւ անսանձ,
Եզիք խոհեմ ու խոկուն,
Յոգնած եմ ես ու նրկուն:

Կ'իջնէ ահա իրիկունն,
Չըկայ այլեւս վերադարձ...
Դիշերն իջնէ՛ր գէթ հանդարտ,
Չըլլա՛ր մութը անթափանց,
Երկինքն ըլլա՛ր աստղազարդ:

Ք Ա Ռ Ե Ա Կ

Սիրտը «շուշա» է, չեն դըպիր, տըղաս,
Ըգգոյշ, կը կատրի, ի գուր կ'ափսոսաս,
Բայց քէ կոտրեցիր, քոյ մարդ չիմանայ,
Նետէ ու գընա:

Մ. ՄԱՆՈՒԿԵԱՆ.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՈՍԿԱՆԵԱՆ ԱՍՏՈՒԱԺԱՇՈՒՆԶԻ ԿԱՆՈՆԸ

Նախորդ երկու յօդուածներով ակնարկ մը մետած եղանի Հիմ կտակարամի կանոններում վրայ, որում գարեբու ընթացքի իրեն ուղեցոյց ծառայած են հայերէն Աստուածաշունչը կազմողներում կամ ընդօրինակողներում: Կարելի է մերկայացնող պատկերը ամփոփել հետեւեալ գիծերում մէջ:

— Ոսկեդարու Աագ քարգումնիները (Ե. դար) հետեւած եւ Եօթանասնից կանոնի, թէ՛ ըստ գիրքերու թիւի եւ թէ՛ ըստ շարքի:

— Պարտաւի ժողովը (Ը. դար) միակ հայեկալ: Ժողովն է որ յատուկ որոշումով սահմանած ըլլայ Ս. Գրքը կանոն մը, վերադարձ մը կատարած է հրէական մայրականոնի ճամնչորս գիրքերում ըստ թիւի. սակայն պահած է Եօթանասնից կանոնի շարքի:

— Թ. Ժ. Գարեբու Հայ գիտնական վարդապետները (Շիրակացի, Սարկաւազ. Տաթևացի) Ս. Գիրքէն մերս առած են քաւմաթի պարականոն գիրքեր, եւ խմբաւորած եւ: Աստուածաշունչական մատենները պատմական դաստաւորութեան մը հիմամ վրայ, Հրէից պատմութեան լման ընթացքի հետեւողականութիւն մերկայացնելու մտաւորութեամբ:

Առաջին տպագիր Աստուածաշունչը, Ոսկեան վարդապետի Ամադերտաւի հրատարակութիւնը, շեղած է այս բաւորէն, որդեգրելու համար յատկանական կանոնը (Vulgate), սակայն ոչ ամբողջական հարապատութեամբ, այլ փոփոխութիւններով, որում գորշ չափով կը մտնեն ճախորդներու աղօթելութիւնը:

Ուշագրաւ է նախ որ Ոսկեան վարդապետ չէ՛ հետեւած իմէ իր տպած ցանկի շարքին: Ամադերտաւի իր Աստուածաշունչին սկիզբը տպած է Ս. Գրքը ցանկ մը, որ հարազատ

վերարտադրութիւնն է լատինական կանոնին:

Ցանկին մէջ, լատինական կանոնին հետեւողութեամբ, Մնացորդաց Երկրորդ Գիրքէն ետք յիշած է Եզրաս Ա. եւ Եզրաս Բ.: Այս Եզրաս Ա. ը կ'ակնարկէ հրէական. Եօթանասնից եւ լատինական կանոններում մէջ յիշուած Եզրասի Գիրքին, որ կը պատմէ Երուսաղէմի վերականգնումը, սկսելով «Յառաջում ամիս կիրոսի Արքային...», իսկ Եզրաս Բ. ը մոյն կ'անմանում Նեեմիայի Գիրքին է, որ կը սկսի այս բառերով. «Եւ հոն յամենայն Գաղաթ...»:

Սակայն Ոսկեան վարդապետ, տպագրութեան ժամանակ չէ՛ հետեւած այս սովորութեան եւ իրեն Եզրաս Ա. տպած է լատինական կանոնին մէջ, Նոր կտակարանի վերջ տալցուած Եզրաս Գ. անունով Եօթնօր պարականոն գիրքը: Ցետայ, Եզրասի Գիրքը, որ առ հասարակ ժամօք է միւս կտակներում մէջ իրեն Եզրաս Ա. կամ պարգաւէ Եզրասի Գիրք, Ոսկեան վարդապետ կոչած է զայն Եզրաս Բ., իսկ Նեեմիայի Գիրքը, որ ժամօք է իրեն Եզրաս Բ. լատինական կանոնին մէջ, պահած է «Գիրք Նեեմիայ» վերագիրը, հետեւեալ յաւելումով. «որ եւ երրորդ Եզրասայ տսէ, որ է ըստ լատինացոցն երկրորդ»:

Բացի այս խախտումէն, Ոսկեան վարդապետ կատարած է երկրորդ շեղում մը իմէ իր ցա'կէն եւ հետաւաբար՝ լատինական կանոնէն: Փոխանակ Մակարայեցոց Ա. եւ Բ. Գիրքերը միայն տպելու եւ գետնադրու գտնում Մարգարէներէն ետք, Հիմ կտակարանի վերջաւորութեան, ինչպէս կը ճախտեւեր իր ցա'կը, Մակարայեցոց Երկու Գիրքերում վրայ տալցուցած է Երրորդը եւ տպած գտնում Եօթնօր Գիրքէն ետք ի Զօրի Գիրքէն առաջ:

Կը կարծենք թէ այս երկու խախտում-

ներում ալ բացատրութիւնը պէտք է փնտռել իր գործածած ձեռագիրին մէջ, թըշ չուած հաւանաբար Սարկիւսագ Վարդապետի եւ իր դպրոցի այն սկզբունքէն՝ որ Ս. Գիրքերու դասաւորումը յարգէ Հրէից պատմութեան յարաւարութիւնը եւ ընթերցողին տալ անբնդմէջ պատկեր մը Հրէից ժամանակագրութեան: Կայ «աւելադրութիւն» մտաւորական սկսեալ Հայոց յատուկ զգայնութիւնը Մակարոյեցոց նկատմամբ. գործ նկատած են միւս իբրեւ ճիշդութեամբ դէմ ընդվզող եւ անբնդմէջ: Պիտարակոմոսութեամբ դիմացող մեր ժողովուրդին նախակերպարը: Նմանութիւնը Հայոց եւ Մակարայեցիներու հակասագրին յատուկ գուրգուրանքի առարկայ ըրած է Մակարայեցոց չորս Գիրքերը առ հաւասարակ մեր Աստուածաշունչի մէջ. Հայոց ազգային պայքարին տալով «նոր իտարայէլ»-ի, Աստուծոյ ընտրեալ՝ «որ ժողովուրդի»՝ ազատագրական իմաստ մը. իբրեւ շարունակութիւնը «Հին իտարայէլ»-ի պայքարին՝ գինգ ճնշող ժողովուրդներուն դէմ. Հրեայ եւ Հայ ժողովուրդներու ազատանդութեան պայքարը՝ «այն Աստուծոյ դրօշին եւ պաշտպանութեան տակ դնելու: ճիշդ մը, որ մեր շարականներէն մի չեւ պատմաբանները կը տարածուի. իբրեւ միւս ազգային ձգտումները իմաստաւորող միութիւն:

Այս երկու շեղումներէն դուրս, Ոսկան Վարդապետ հետեւած է լատինական կանոնին: Բացի Տնտիքի եւ Սիրաբի Գիրքերէն.

որոնք կան նաեւ Սարկիւսագ Վարդապետի կանոնին մէջ, Ոսկան Վարդապետ միայն լատիններուն յատուկ «Բարութայ Մարգարէութիւն» ալ մտցուցած է իր կանոնին մէջ, ինչպէս նաեւ Նոր Կտակարանէն ետք «Մամսաւի Ազօքք» եւ «Նգրաս Գ» Գիրքեր տպելու լատինական սովորութիւնը:

Ուրեմն, Ոսկան Վարդապետ իր տպած Աստուածաշունչին մէջ պարունակած է Եօթանասնից կանոնից վրայ լատինականին կառուարած յաւելում երբ, իր կողմէ աւելցուցած է Մակարայեցոց Գ. Գիրքը եւ դասաւորութեան մէջ ազատութիւն տրած է ինքզինքին՝ հետեւելու Սարկիւսագ Վարդապետի սկզբունքին, բայց ոչ աւելցողապէս:

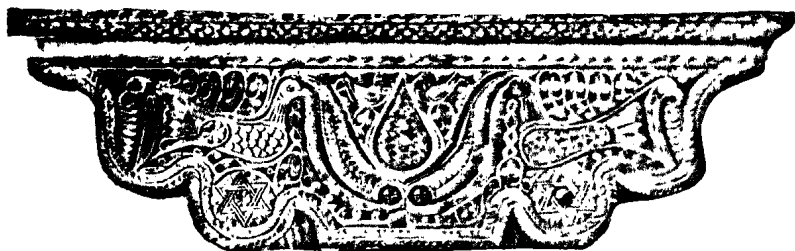
Եզրովակելէ առաջ այս քննի մը մօթերը Ոսկանեան կանոնի մասին, չենք կրնար չլինելու նաեւ որ Ս. Գրոց յետագայ տըպագրութիւնները շարունակած են երեւ աւադութիւնները. հետեւած են լատինականին եւ Եօթանասնիցին, իսկ Ս. Գրոց ընկերութիւնը, թէ՛ գրաբար եւ թէ՛ աշխարհարար իր հրատարակութիւններուն մէջ՝ վերադարձած է հին երաշխակցին. որ է նաեւ Պարտաւի ժողովին կանոնը: Կրմնայ որ յետագայ Հայ տպագրող մը յադգնութիւնը ունենայ Արեւելեան մեր վարդապետներու օրինակին հետեւելու եւ իր Աստուածաշունչը հրատարակելու նմանեւ Սարկիւսագ Վարդապետի կանոնին համաձայն:

(Վերջ)

ՇԱՀԷ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ

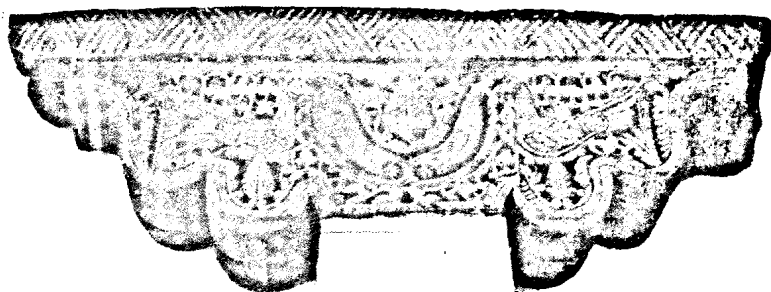
Թիւ 1. Սեւանի Ա. խոյակի մէկ երեսը: Երեսմի Պետական Պատմական Թանգարան:

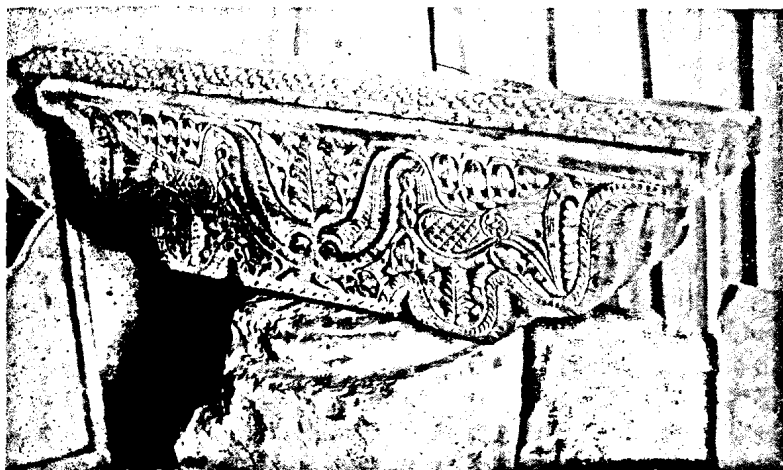
Թիւ 2. Սեւանի Ա. խոյակի միւս երեսը: Անդ:

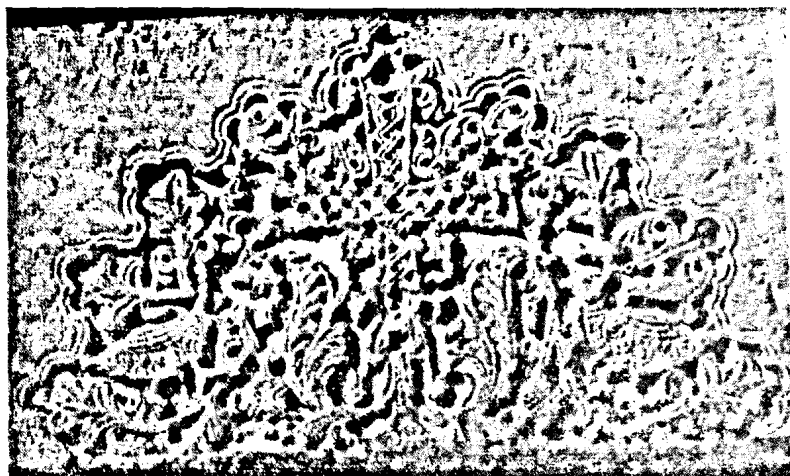
Թիւ 3. Սեւանի Բ. խոյակի մէկ երեսը: Անդ:

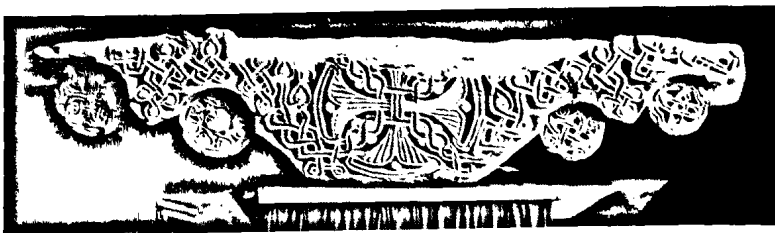
Թիւ 4. Սեւանի Գ. խոյակի մէկ երեսը: Լեւոնկրատի Հերմիդատի թանգարան:

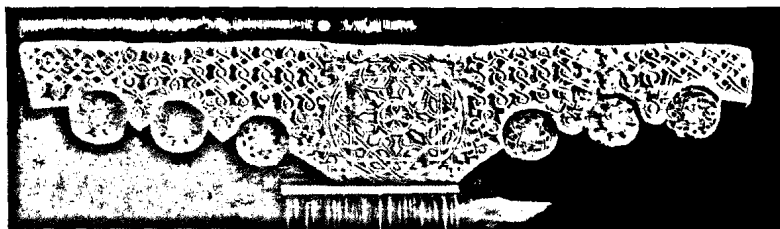
Թիւ 5. Յետմի Գ. խոյակի մէկ երեսը: Անդ:

Թիւ 6. Զարմբայի քարաժանգակ քարաւոր, Թ. դար: («Հայկական Հարտարարչութեան Միւմիքի Դպրոցը», Ս. Խ. Մնացականեան, էջ 28:)

Թիւ 7. Տաթբի խոյակ: Երեւանի Պետական Պատմական Թանգարան:

Թիւ 8. Տաթբի խոյակ: Անդ:

ՓԱՅՏԱՓՈՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԱՐՈՒԻԵՍՏԸ ՎԱՅՈՑ ՄԷՋ

(Հնախօսական Ակնարկ Մը)

Տարակոյս չի կրնար ըստ որ Հայաստան իր լեռ աշիւք վիճակով ունեցած է ընտիր փայտի համար հարուստ անտառներ։ Ունեցած է ազնիւ փայտի, պողպատու եւ անպտուղ ծառերու բազմաթիւ տեսակներ և իր փայտի հարստութիւնը բնիկները գործածած են շինարարութեան, հիւսնութեան, պանուղի կարիքներուն, կահադործութեան։ Եղած է արտածման նիւթ եւ վերջապէս ուրիշ բնիկ արտադրութիւններու պէս պարծածուած է իրր գեղարուեստի արտայայտման միջոց։

Հոս իմ նպատակն չէ խորանայ տնտեսարանի Հայաստանի փայտի արտադրութեան եւ փայտագործութեան մէջ։ Ու որ կը ցանկայ՝ կրնայ տուտ նիւթ գտնել միւս մատենագրութեան մէջ, ինչպէս՝ առհէտագիտական, ազգագրական եւ այլ թղթներու մէջ։ Հնագիտական նիւթերու շարքին դուցէ կարեւորագոյն երէն կը նկատեմ Սեւանի աւազանին մէջ գտնուած Հնադարեան կտուրներ, որոնք աւիւս գուլգորուած են Երեւանի Պետական Պատմական թանգարանի մէջ, մուտքի գիւսուրը դրան երկու կողմերը։ Հոն որոշ կերպով կ'երեւի թէ փայտափորագրութիւնը մշակուած, զարգացած, Հնադարեան բարձրորակ արուեստ մըն էր Հայաստանի սահմաններուն մէջ։ Կանգնուած փայտեայ մասերուն վրայ կ'երեւին զմայլելի ներութեամբ փորագրուած զարդաձեւեր, որոնցմով մենք կարող ենք մըջիկ փայտափորագրութեան զարգացում ունեցող ուրիշ Հնադարեան ազգերու հետ։ Ինչ 1963-ին Կարմիր Բլուրի պեղումներուն միջոցին գտնուեցան Յ փայտեայ արձանիկներ ըստիւր քանդակուած եւ լաւ վիճակի մէջ, որոնք կը պահուին Երեւանի Պետական Պատմական Թանգարանը։

Ինչոք ցուայի է որ մեր երկրին քաղա-

րական անհանդարտութիւնները, արտաքին անդադրում եւ աւերիչ արշաւաքները, հրկիզումներն ու անթիւ երկրաշարժները շատ ու կարեւոր բան ի սպաս փճացուցած են եւ մեզի համար առ յաւէտ կորսնցուցած։

Սակայն կարծես իբրբ հրաշքով հոս ու հոն երկրի իսլով մէկ անկիւնը, անմատչելի մէկ վայրը, մնացել ու փրկուել են քանի մը թանկագին նմուշներ՝ եւ նշխարներ մեր 'ախնեաց հանճարեղ արհեստաւորներուն ձեռքէն։ Մեզի հասել են փայտաւէճ գեղաքանդակ փռնի խոյակներ, զմայլելի արուեստով փորուած դուռներ, 'գեղեցկաւէճ գրակայներ, մանձնատուփեր, օպարտի կաղապարներ, տնայնակայ խորք, եւայլն։

Փայտը գմբախտաբար նուազ տոկոսն է յարէ կամ մետաղէ։ Ոչ միայն Հնդուսութեամբ կը փրճանայ կրակէն մոխրանալով, այլ նաեւ չի դիմաւ արհեստակի չորութեան, խոնավութեան, եւ ենթակայ է զանազան միջատներու աւերումներուն։ Ուրեմն պէտք է հրաշք նկատել որ մարդկային, բնական եւ միջատային աւերումներէ ազատուած, փրկուած եւ մինչեւ մեր օրերը հասած են այն նմուշները որոնք մեր քննութեան 'իւթ պիտի կազմէն Հոս։ Կսկիծով է որ պիտի յիշեմ քանի մը քանի գործեր, որոնք մեր օրերուն իսկ զոհ գացի բնական եւ մարդկային թնաջնջումի։

Հայկական փայտափորագրութեան արուեստը, ինչպէս որ ցուց պիտի տամ, անկասկա արուեստ մըն է, այսինքն անկասկա՝ զբաղի ազդեցութիւններէ, ինքնուրոյն է եւ սերտ կերպով կապուած Հայկական քաղաքագործութեան եւ զարգարուեստի ուրիշ ճիւղերու գեղարուեստին։ Կապ մը չունի

բիւզանդականին հետ(1)։ Էպպէս եւ բոլորովին կը տարբերի վրացական փայտափորագրական՝ արուեստէն (գատելով Նիքո Չուպինշաւիլիի վրաց Փայտափորագրութեան արուեստի մասին գործէն, Քփիլիսի, 1958), եւ գրացի մահմետական, արուեստներէն, բացի սելուզ-թուրք փայտափորագրական արուեստէն, որ լոկ արժագանք մը կը նկատեմ հայկական փայտափորագրութեան արուեստին՝ գործագրուած այս ալակընծ եկեր տիրապետողներուն համար, համեմատաբար աւելի ուշ ժամանակներուն(2)։

Մեր նախնեաց այդ արուեստին մէջ ունեցած բարձր կարողութեան սքանչելի նրբոյշէնք եւ Սեւանի վանքին համալուար չորս խոյակները, որոնցմէ երկուքը արժւոյ կը պահուին Երեսնի Պետական Պատմական թանգարանին մէջ, իսկ երկուքն ալ տարուած են Լենինգրատի Թանգարանը։

Մեր ճարտարապետութեան հմուտ եւ լուրջ մշակող պատմագէտները, ինչպէս Թորոմանեան եւ Ղաֆարբաեան, այդ խոյակներուն շինութիւնը կը գետնեզնէ Սեւանայ վանքին Ս. Առաքելոց կեդեղելուն շինութեան ժամանակին, այսինքն Քրիստոսի 874 թուականին։ Ուրիշներ ալ, իրենք իրենց հաշիւներով, 9-10 դարերու գործ կը նկատեն, ինչպէս օրինակ այդ մասին ամենապերջի գրող Ս. Թ. Մանգականեանը(3)։

(1) Նմանութիւն չեմ տեսներ 6-7 դարեմ բիւզանդական-գլխի փայտափորագրելու խոյակի կամ դրամ վերձուստի հետ, որ կը գտնուի այժմ Գուհիքի թանգարանը իբր քիւ 8781։ Անիի կամուրջի բիւզանդական կամ դպտի Ռոյշանքում ծածմը չիմ եթէ կամ։

(2) Հետաքրքրական է որ Գամիայի Ալա եղիցիմի մզկիթին միայն իրիմ (բարձրաբառ Բարդիցի) ու կողմը կայ արամագրութիւնը փայտափորագրի վարպետին, որ կը յիշէ Ալյաթ-ճի (Ոյաթ), Հայաստան) *Առաքուր* մը ըլլալը, որ իր այս գործը աւարտած է Սեպտեմբեր 1155ին Քրիստոսի։ Եթէ հաւատարմօք Հայ մը չէր այդ վարպետը, ամտարակայն փայտափորագրական արուեստը տարված էր Հայ վարպետներէ՝ Գամի որ գտնածը, ինչպէս փայտափորագրութեամբ արհեստը, հայկական էր ծագմամբ ի Ալյաթ Սեպտեմբերէն շատ առաջ։

(3) Հայկական ճարտարապետութեան Սինիքի

Յարպիւի գրողը սակայն կ'ուզէ որ այս խոյակները այլուստ բերուած ըլլան հոս։ Այս մասին ան կը գրէ։ «Մանր, բարձրարուեստ փորագրութիւնները, որոնք տրամաբանական էին միայն լաւ լուսաւորուած դահլիճներում, որոշակի հիմքեր են տալիս պնդելու, որ խոյակները այստեղ են բերուած մի ինչ-որ այլ, ամենայն հաւանական թեամբ այդ ժամանակ արդէն լիովին կործանուած պալատական շէնքից(4)։

Ընդունելով հարկած թէ Սեւանի խոյակները իրապէս ճամբը, բարձրարուեստ փորագրութիւններն են, արդարեւ ճշմարիտ եւ սակայն իրականութիւն է, որ Հայ Թեոքրատիք, արուեստագետ թէ մեկնեաւ. երբեք միտք չեն ունեցած ցուցամոյտութեան, այլ՝ իրենց գործը իրենց առաջնորդին ըլլող ուսումի մշակած են գործիչ համար իսկ, առանց նկատի առնելու թէ ինչ աստիճանի տեսանելի կամ նշմարելի են անոնք։ Սեւանի քիւներուն փորագրութիւնը՝ տնայն կատարուած է բարձրորակ դեղարուեստական փայտափորագրող վարպետի մը ըլլող կարողութեամբ։ Նոյնիսկ Հայաստանի մէջ տեսած եմ ամենաազամչելի նրբարուեստ խաչքարեր, որոնք եկեղեցւոյ մը ներքին խոր ստուերին մէջ հտգիւ թէ նշմարելի են։

Մնացականեան կ'ուզէ որ այս խոյակները բերուած ըլլան այդ ժամանակ արդէն լիովին կործանուած պալատական շէնքից(4)։ Լիւրիքի կործանուած պալատական շէնք մը, եթէ նոյնիսկ լիւրիքի հոս հիմնալուար չի նշանակեր, դժուար թէ ջարդու-

Դարացի։ Գրեց Ս. Խ. Մանգականեան։ Երեսն, 1900։ Զարամալիօրէմ հեղինակը միայն երկու շառլակալ խոյակներին (էջ 87) խօսք կ'ընէ, մինչ շատ լաւ գիտնալու էր ամենց չորս հատ ըլլալը։ Արդ. Խոֆ իր յիշած երկու խոյակները եւ Ղրիմէն տարւած Հայ եկեղեցւոյ փայտեայ դուռերը (Լեհիկ-կերպառ պահուած Հէրմիդածի թանգարանը) Երեսնին մեր Հայկական Պետական Թանգարանին հոս, մար կորսուած կը սեղէ։ Մեմք յայս ունիմք որ Ռուսիոյ ժողովուրդը պիտի չուզամայ ազնուօրէն գտնուի իրենց արդար տերերուն վերադարձնի՝ որ ցար ցար իրենք Երեսնին Պետական Պատմական Թանգարանին մէջ։

(4) Անշ, էջ 88։

փորձեր չընկեր այս լայնանիստ նալըր խոսակները, որոնք նման աւերէ մը փրկուած ըլլալու որեւէ նշան ցոյց չեն տար, ինչպէս օրինակ Տաթեւէն (1931թ. երկրաշարժէ) փրկուած քարդուած խոսակները կը գոչեն։ Ան քիչ վերջ դարձեալ կը հարցնէ։ Վրտեղից են բերուել այս խոսակները։ Զբացատրելով, անշուշտ, որեւէ այլ բնական վայրից բերուած լինելու հնարաւորութիւնը՝ մեզ թուած է, սակայն, որ նրանք ժամանակին զարդարել են։ Կամ Սեւանի, այնքան նշանաւոր եւ հարուստ վանքի, վանտհօր պարտար եւ կամ թէ չէ այն պարտարու կան կառուցուածքը, որը, անշուշտ, կառուցել էր այստեղ, այս Նոյասուն կողմէ իրեն իրեն, սոսաւ աշին նստաւայր՝ նոյն այդ Սեւանի վանքից ելած կաթողիկոսներէն որեւէ մէկը։ Այս հաւանականութիւնը ապացուցանող ոչ մէկ առեւայ կայ։ Վերջին կողմէ կործանուած պարտարական շէնք իր աւերակներուն մէջ պիտի չպահէր անեղծ յորս հոյակապ եւ նալըր քիւնքը։ Ո՛ր ա, կարելի է խորհիլ որ երբ եկեղեցին շինուեցաւ 874ին Քրիստոսի, այդ խոսակները ստանալու համար քանդեցին որեւէ վանտհօր պարտար կամ պարտարական շէնք թէ՛ կողմէ կաթողիկոսական առաւանդը։ խոսակներուն տրուեալ դժուար թէ 874ական թուականներէն աւելի հին ըլլայ։ խոյակներուն զարդարանքներուն շարադրութիւնը, ինչպէս պիտի տեսնենք, այդ շրջանէն աւելի կանուխ չըլան մը ցոյց չի տար։

Դժբախտաբար կարելի չեղաւ բոլոր յորս խոսակներուն, իրենց երկու երեսներով, նկարները աւանդալ։ Թիւ 1 եւ 2՝ կարները կը ներկայացնեն Երեւանի Պետական Պատմական Թանգարանը այժմ ցուցադրուած առաջին խոսակին երկու երեսները։ Թիւ 3 նկարը՝ Նոյն տեղի երկրորդ խոսակին մէկ երեսը։ Թիւ 4 եւ 5 կը ներկայացնեն Լենինկրատի Թանգարանին մէջ պահուած երրորդ եւ չորրորդ խոսակներուն մէկ մէկ երեսներուն նկարները։ Նրա կարներուն համար շնորհապարտ եմ երեւանի Պետական Թանգարանի տնօրէնութեան, որ աղետաբար բարեհաճեցաւ հրատարակութեան, համար արտադրել գանձեր։

Շարադրական գլխաւոր մասերուն մէջ Սեւանի խոսակներուն բոլոր երեսները ալ գրեթէ համանման են, միայն մանրամասնութեանց մէջ կը տարբերին։ Իւրաքանչիւր երես շարադրուած է մէջտեղէն կիսուած երկու նմանապիւր բաժանումներէ բաղկացած զարդաներէ, գեղակապ ոճաւորմամբ բուսական եւ թռչնածին ներշնչուածներէ։ Բոլորին մէջ ալ արմատներէ ոճաւորուած հեշտակոր տերեւներ միացած բուերէ կը բաժնուին, քանալով կեդրոն մը՝ որուն մէջ նոճիածին ծառակերպ մը գեղեցիկօրէն կը նստի։ Ո՛ր շնորհալի զարարումով ոճաւորեալ արմատներէ տերեւներ եւ ո՛ր ալ ոճիւնները նորմալիւններ են մեր արաւստին մէջ այդ չըլանին։ Արմատներէ տերեւները մեղի կը յայտնուի օրինակ Դուրիի հնադարեան կաթողիկոսարանին մասցորդ՝ երուն քանդակներուն մէջ, Նոճիի կը հանդիպինք Երեւանի Պօղոս-Պետրոս Եկեղեցին (այժմ քանդուած)՝ բարձրախոտ ուրմանկարներուն մէջ, որոնցմէ հինգերորդ խաւը Հայոց ԾԶ կամ Քրիստոսի 1131 թուականը կը կրէ, մինչ ոճիւններով ուրմանկարին խաւը ներքեւէն երրորդ խաւը էր։ Ուրեմն ոճիւններ ուրմանկարները անտարակոյս պէտք է Դրդ կամ Տրդ դարէն ըլլան։ Այս երկու բուսական ձեւերը տարածուեցան մեր քաղաքագործութեան եւ մանրանկարչութեան մէջ։ խոսակներուն երեսներուն յատկաւ զարդարուած է շատ ոճաւորուած խաղողի որթատունկի զաւարուն ստեղծով եւ անոնցմէ ձեւաւորուած կլորներուն մէջ ոճաւորուած որթի տերեւներով(5)։ Տեղ տեղ կ'երեւին որթի զաւարուն ստեղծներ։ խոսակներուն բոլոր երեսներին ալ ունին ոճաւորուած աղանձներ (որո՞ք երկրորդ կ'երեւին)։ Աղանձներուն դէմ առ դէմ պոլոթները մենք նայինք կը հանդիպինք հիմաւանայ հին յաւարէն արձանագրութեան յիշատակարանին վրայ եւ անի վերջ ալ մեր արուեստը, մէջ յաճախ ոճաւորներուն իւրաքանչիւր երեսներուն ալ կեդրոնանիստ ոճիւն վերի ծալին երկու կողմը՝ կը գտնենք մանրագլի թռչուններ։

(5) Առնց տարբերակներ շատ սովորական են մեր ձեռագրաց ծաղիկներուն մէջ։

բացի թիւ 1 խոյակներէն: Ասո՞ք ալ ազաններու պաշարութիւնը կը թողու՝ յայտին: Բացի թիւ 1 եւ 2 նկարներէն (սառնակի խոյակին երկու երեսները), խոշոր աղանի՛րը կեցած է մէկ կողմի հասա-սարթեւ խաչի մը, եւ միւս երեսը՝ վեցանկէն սակարագործ աստղերու վրայ, որոնք այսօր Հրեաները խաբարուցած են իր Դաւիթի Աստղ: Միւս խոյակներուն նոյն տեղերը դարգարուած են Գծիածեւ ծառածեւով: Աղաններուն պոչերուն բունիչ աղւջուած են ութարթիակ վարդաւաններ: Այս վարդաւաններուն մանրկները մենք կը գտնենք խաչերուն անկիւնները, Դաւիթի Աստղին կողքերը կամ արմատներէ տերեւներուն ցողուններուն կողքացած մէջ:

Այսպէս ոճաւորուած արձաւենիի տե-րեսներու, ծոծիածեւ ծառերու, աղանա-ծեւերու, խաչերու, ութարթիակ վարդաւան-ներու, Հիւսկէն աստղերուն խորքը կամ յասակը իր ցողունով չըլնակուած եռաբլթակ տերեւը, որ խոյակներուն երեսներուն միւս զարդածեւերուն համեմատութեամբ՝ ամենահասարակը կ'երեւի, ոճաւորուած ամենահասարակ հայկական գծածեւն է մեր բարաքանդակներուն եւ մանաւանդ մեր գրչագիր՝ երունի խորաններուն (եւ լուսանցադարդերուն) մանրանկարչական ծագ-կուններուն մէջ:

Անտարակոյս խոյակներուն երեսներուն այս զարդարունաւոր պատահական գծա-ւերով չէ որ շարտրուած է: Ըդհակա-ռակը, ամէն բան որ այս խոյակներուն վը-րայ այնքան խնամով եւ գեղեցիկութեամբ քանդակուած է, ունի քրիստոնէական իշ-խակութիւն մը: Ծառածեւերը Կենաց Ծառի խտացում կրնան ըլլալ, աղանիւն-ը՝ Սուրբ Հոգւոյն նշանակութեամբ պատ-կերացուած են: Որթատունկերը Հին քրի-ստոնէական շատ սքերուած ու անբնորոշ-ւած հաւասարաթեւ խաչերու, վեցանկէն աստ-ղերու, արձաւենիի տերեւներու հետ, բո-լոր՝ ալ քրիստոնէական արուեստին իւրաց-ւած եւ քրիստոնէական սրբապա նշանա-կութեամբ նուիրականացուած, դործա-ւած են հայկական արուեստին բոլոր ճի-ղերուն մէջ: Հոս ասոնք համադրուած են այս չարագրութեան մէջ ի միասին, հաս-

նարար յաւիտենական սուրբ եւ օրհնեալ կեանքի ներշնչմամբ:

Անպարտք ըսելու որ իմ նպատակս չէ հոս այս գծածեւերուն սկզբնաիւր յղաց-ման եւ անոնց զարգացման բարոյական ար-ժէքին վերլուծման, կրօնական՝ շանակու-թեան մասին խօսիլ: Գարգաղէս հարկ տե-պեցի շնչտել որ ասո՞ք պատահական: Ժողով-րոսի գծածեւեր չեն մեր արուեստին: Ինչ որ մեզի համար հոս կարեւոր է այն է՝ որ այս խոյակները կը ներկայանան իրեն-զուտ հայկական արուեստով ինքնորոգ զա-րէ՛: Խիստ հազուադիւս ընտիր նմուշներ, որոնք մեզի կը ներկայացնեն հայկական գե-ղարուեստը, թէեւ կրօնական ատարագով, սակայն անուղղանախօրէն ատճիկ օճով եւ արտայայտութեամբ:

Սեւա՛ի խոյակներուն վայտափորագ-րութիւնը բացառապէս, ամէն չափանիւրով, խիստ ընտիր փորագրութիւն է: Խոյակնե-րուն զարդագծերը պատաստուած են որո-ւյապէս վայտափորագրութեան համար, ա-ռանց որեւէ կերպով խնայելու փորագրիչի կարողութեան: Նկատելով աշխատանքին նրբութիւնը, մենք քաջարձակապէս կ'ըն-դունինք որ վայտափորագրութիւնը մեծա-պէս զարգացած է, Հայոց մէջ դո՛ւն իննե-րորդ դարուն: Սեւանի խոյակներուն ար-ւեստը յիշեցնող ճոճով քարաքանդակ մը հա-սած է մեզի: Թալի՛ի չըլնիչ Ջարնիւս գիւղի եկեղեցիի բարձրաքանդակը, նոյնպէս հա-ւանաբար Ծրդ դարէն: Հոս Կենաց Ծառը փոխանակուած է Հիւսկէն խաչով մը: Սա-կայն զարդածեւերու շարագրութեան աւելի մեզ հոս կը հետաքրքրէ քարի վրայ եղած այս փորագրութիւնը: Որոշ է որ գծածեւ աւելի յարմար է վայտի վրայ փորագրու-թեան, քան թէ քարի: Ասիկա անտիճառ թոյ յնկատուի մեր արուեստին մէջ: Մենք յա-ճախ կը հանդիպինք ընտիր մանրանկար-չութեամբ՝ գրչագիր՝ երու, որոնց ման-րանկարիչները քարաքանդակներու ծաղ-կողմեր եղած են: Ջարնիւսի քարաքանդակ նմայիչ մէջ մենք վայտափորագրող ար-ւեստագէտ մը կը տեսնենք, որ կ'ա՛մ քա-րաքանդակողի մը համար աւելի վայտա-փորագրութեան յարմար զարդածեւ մը պատրաստած է եւ կամ թէ քարաքանդա-կողը ուղղակի վայտափորագրեալ նմայիչ

ժը օգտուած է իր քարաքանդակին համար (Նկար թիւ 6) :

Դժուար պիտի ըլլար նման ուրիշ նյութեր զատել մեր արուեստին ճոխ քարաքանդակներու գանձարանէն : Սակայն արդէն յանդիման ըսինք այս մասին եւ աւելորդ կրկնութիւններ պարզապէս մեր նիւթէն զմեզ պիտի հեռացնեն :

Սեւա՛ ի խոյակներուն նման ուրիշ դրոշմ տոգորողներ չունին : Սեյնուզ փայտափորագրութիւնը ո՛ր միայն առաջնութիւն չի ներկայացներ հայկականին համեմատաբար, այլ տարակոյտ չի մ'ար որ Սեյնուզներու համար կատարուած փայտափորագրութիւնը, որմէ ինչ որ նմոյշներ հասած են, շատ շատ կրնայ ըլլալ Հայ փայտափորագրութեան անմիջական ծնու դր : Այս մասին գուցէ աւելի մերջ՝ եթէ մեր աշխատութիւնը շատ չերկարի : Վրացական փայտափորագրութիւնները, իբր հնագոյ՜ներ՝ անթուան անտեսելնորմ եւ կահկարասիներով կ'ը ներկայացուն, եւ ոչ միայն՝ որեւէ նմանութիւն ու կապ չունի Սեւանի խոյակներու : Հայկապ արուեստին ու փորագրութեան հետ, այլ եւ Սեւանի խոյակները իրենց վաւերական հնութեամբ եւ մեծ ու ինքնուրոյն արուեստով ա՛մէ՛ կերպով կ'յերկայցեն մրացականը :

Սակայն թող չխորհուի որ Սեւանի խոյակները քաջասութիւն ու հայկական արուեստին մէջ : Փայտափորագրութեան ցոյցին նմոյշ խոյակներ գոյութիւն ունեցած են նաեւ Տաթևի հնագրութեան : Դանքին մէջ : Այս խոյակներու գոյութիւն ունէին մինչեւ 1931 թ. կործանարար երկրաշարժը, երբ մասնա կործանեցան, խոյակներն ալ ջարդուիլու ըլլալէ մասամբ ապաստուեցան եւ փոխադրուեցան Նրեանի Պետական Պատմական թանգարանը, ուր կ'ը պահուին, թէեւ չեն ցուցադրուած : Այս խոյակներուն երկու հատին նկարը ի՛նչ հայթայթուեցաւ Թանգարանին պատուարածան ա՛օրէնութեանէն, զորս հոս կ'ը հրատարակեմ իբր նկար թիւ 7 եւ 8 : Վերին ՚կարին խոյակը սովորական է, իսկ թիւ 7 նկարին խոյակը ցոյց կու տայ կատարած մաս մը : Թանգարանին պահեստին մէջ տեսայ երբորդ խոյակի մը ջարդուած մէկ փոքր կտորը, որուն կեղծոնական դժագրութիւնը հաւատար

ար նոյնն է թիւ 7 նկարին խոյակին հետ : Այս խոյակները առաջին ա՛գած մեր արուեստին մէջ հոս մենք կ'ը ներկայացնենք եւ լուսանկարենք ալ առաջին անգամ ըլլաով կ'ը հրատարակենք զերկարութեամբ աշխարհին ուշադրութեան յանձնելով :

Նախ ըսեմ որ ճաթեւէն բերուած սիւներու խոյակները ընդհանուր յորջորջումէն աւելի ըսենք մը չկրցայ օրովիլ այս խոյակներու՝ մասին Տաթևի հին նկարագրութեանց մէջ այս խոյակներուն ուր զետեղուած ըլլալուն մասին յիշատակութեան չհանդիպեցայ դժբախտաբար : Մենք գտնենք ճաթեւի խոյակները ը՛ղհանուր մեղագրութեամբ ճանչցանք, եւ այդպէս ալ կ'ը ներկայացնենք :

Այս խոյակներուն փայտափորագրական արուեստը չունի այ՛ նորութիւնը՝ օրուն եւ հանդիպինք Սեւանի խոյակներուն մէջ : Գծաճեւէն ներջ չունը ուղղակի խաչէն եւ մեր արուեստին հիւսկինաճեւ ունէն առնուած է եւ պարզօրէն շարագրուած : Թիւ 8 նկարին խոյակը փորագրական արուեստով շատ աւելի մարպետի գործ է, աւելի յարգ եւ նուրբ, քան, թէ թիւ 7 նկարի խոյակին փորագրական արուեստը : Զարգաճելով ալ կ'ը տարբերին : Թիւ 7 նկարի խոյակը թիւ 8 նկարի խոյակին ժամանակով աւելի ուշ ալ կրնայ ըլլալ : Թիւ 8 նկարին խոյակը ԺԳ-ԺԴ. դարու գործ ըլլայ հաւանաբար, եւ աղբրս ունի Տէր Հայրապետի 1253 թ. յիշած կամ Պորոգան Տաթևի Առաքելոյի գրան արուեստին, հետ :

Այս խոյակին երկու կողմերուն խորաքանդակ փորուած են երեքական հիւսկիներկար ՚չխարներ : Վեց Նշխարներն ալ տարբերակներ կ'ը ներկայացնեն մանրամասնութեանց մէջ : խոյակներուն արուեստը պարզօրէն բոլորովի՛ թնջատիպ հայկական է :

Թիւ 7 նկարին խոյակին երկու թեւերուց իւրաքանչիւրին տակ միայն երկուսուս հին Նշխար՛եր կան, փոխաճակ միւսին երեքներուն : Նշխարներէն մին խոյակին կեղծոն խաչին մէկ տարբերակն է, աւելի պարզ եւ խոսեցած գծաճեւերով : Նշխարներէն մին ալ ո՛չմարպետ օրինակութիւնն է թիւ 8 խոյակին Նշխարներէն մէկուն : Իսկ մէկ թեւին երկու Նշխարներն ալ կրկնու-

Թիւններ եւ իրարու: Այս խոյակին փորագրութիւնը գուցէ պէտք է մինչեւ Ժն. դար բերել: Դժբախտութիւն է որ խոյակ ներունւ վայրի՝ մասին ոչ մէկ տեղեկութիւն ունինք: Բան մը՝ որ գուցէ Հելտացնէր առնոց փորագրութեան համար աւելի վերջնական թուականը եշանակելը:

Այսպէս տարակոյս չկայ որ Սեւանայ իններորդ դարէն խոյակներու, ձեւով փայտափորագրեալ խոյակներ բացառութիւն չէին հայկական շինարարական արուեստին մէջ եւ մենք առնոց կր հանդիպինք Նոյն իսկ ԺԳ. դարուն: Եւ վերջապէ՛ս հետեւելով՝ աւելի ուշ ալ, մինչեւ ԺԵ. դարուն:

Դառնալով Սեւանի խոյակներուն դարագրութեան, դժբախտաբար այս շրջանին (իններորդ դար) ոչ միայն զբնագիրներ չեն հասած մեզի, այլ եւ Դոյնիկ որոշ գաղտփար չունինք Հայ արուեստին, արտայայտութեան մասին: Բնական է որ զոյգ մի խոյակներ պիտի չբաւէին դո՛ւն հարեւա՝ չի պազափար մը ունենալու Հայ արուեստի այդ ժամանակաւն տարողութեան մասին: Նոյն ատեն՝ կրնանք ըսել որ ինչ որ եկած է այս խոյակներուն, շնորհիւ, մեզի ցոյց կու տայ խորհրդապաշտ ճաշակ մը, որուն մէջ թռչուն թէ բոյս արդէն ստացած են բնիկ հայկական (քա՛ն որ այլուստ անծանօթ են) շատ յաճող սնաւորում, որ ամբողջութեամբ զայն հանդիւշիչ եւ գրաւիչ կը դարձնէ՝ գիտողին:

Սեւանի խոյակները դարձմալիօրէն բուրովին կը տարբերի՝ իրենց ժամանակակից շրջանէն մեզի ծանօթ քարէ հայկական

խոյակներէն, թէ՛ ձեւով եւ թէ՛ գարգառումով: Խոյակի գլուխը՝ համեմատելով քարէ խոյակներուն՝ շատ լայնա՛խտ է Զարդաձեւերը չունին քարէ խոյակներուն զծերու եւ կազմութեան խոշորութիւնը: Ընդհակառակը, քիչ մը շատ մա՛րամառնալ են (6): Փորագրութիւնը կատարուած է խղճմտանքով եւ առանց նկատի առնելու պահանջուած երկար ժամանակը: Ներքութիւնը որով գլուխ հանուած է զործը, յո՛ւստի փայտափորագրութեան համար յանձնարարութեան կը հասնի: Սեւանի խոյակներու ծառաքանդակները իրենց ձեւով հետաքրքրական կերպով Ախթալայի եկեղեցւոյն նուրբ քարաքանդակ ծառաձեւերը կը յիշեցնեն, միայն թէ Ախթալայի քարի վրայ քա՛ղակուածները ոչ աւելի կանուխ՝ քաշ ԺԱ. դարը:

Դարձեալ դարձմալի է որ Սեւանի եւ Տաթեւի այս հնադարեան փայտեայ խոյակները յիշեցնող խոյակներու չենք հանդիպիր մեր զբնագրական: ճո՛ի դանձարանին կանոնադաւաններուն համար դժբաժնւած խոյակներուն մէջ: Նոյն ատեն խոստովանիմ որ ընդհանուր պրպտում մը չեմ կատարած այս մանրամասնութիւնը ստուգելու համար:

Այսքանով ալ կ'աւարտեմ փայտեայ խոյակներու մասին իմ բնիքը:

(6) Հաւանական կ'երեւի որ փայտաճաղակ խոյակներ Հայոց մօտ զարգացած էին բայրազիմ սովորական քարաճաղակ խոյակներէ: Նիւրիմ պատմաւ ըստ երեւոյթիմ փայտեայ խոյակները պէտէր քար տաքերը անդունձով կիրարկուէին ճարտարագիտութեան մէջ, քան թէ քարէ խոյակները:

(Շար. 1)

Յ. ԳԻՒՐՏԵԱՆ

ՄԻ ԱՆՅԱՅՏ ՏԱՂԱՐԱՆ

Իր սիրոյ երգերում տաղասացը նկատարարում է ու պատկերում եարի գեղեցիկ բարեմասնութիւնները՝ փայլուն տեւքը, սիրուն ու գմայլելի կերպարանքը, մաքուր սիրտը:

Տոսֆ փայլում ու գեղեցիկ. կենսատու արեգակի պէս.

Այս աշխարհի, էմ աշխարհի բոլոր կեանքը դու ես.

ազի՛ց.

Սիրտդ մաքուր սրբանշնի, տաճար ու վանքը դու ես.

ազի՛ց.

Կենսատու կեանք տմեկի, թէ փորձանքը դու ես.

ազի՛ց.

Զարծէ աշխարհ ռզք ինձ համար, իմ փափագն դու ես.

ազի՛ց.

Աշխարհու առանցի քեզ ապրելու կեանքը ի՞նչ է.

Հսկայ փարթաւութիւն կամ թափու համբը ի՞նչ է.

Գեղեցիկ լինեմ եղելի, ինձ այդ տառապանքի ի՞նչ է.

Գեղեցիկ ես. գմայլելի, երեւտակաց կերպարանքը ի՞նչ է:

Դեղի հետ կեանք վարողը տմեկութիւն մեծ չի տեսնել.

...Բոլոր վիճու ու դատաստան առանցի քեզ չի լինել.

Գտնուար ես դու վնասուած, ամաչառի ես մեղաւել.

Ով որ քեզ վառ մտնի տայ, դու կը գարկես կայծակի պէս:

պէս:

Միջախն-քնարակա՛ւ, աստուծո՛րհրի մէջ տաղարանի պատկերանշանում է իր անհատական սիրոյ արտայայտութեամբ ու յիշեցական զգացումներով: Մի այլ աստուծո՛րում եւ նկարագրում է իր սիրոյ աստուծո՛րութիւնը եւ խօսում է իր սիրունու հետ այսպէս.

Յ՛վ ետը, իմ եւշրամ, սարերի ջէշրամ, ամենք մենք սէշրամ.

Աշխարհու՛ գուր է, մարդո մշտափէլ է, կր թաշի իշրամ.

...Ետը, զագայու եմ, միշտ ետրայու եմ, քեզ մամ գայու եմ.

Ինձ մի թաւմ արա՛յ արա՛ւ մի լաղա, որ մեղեկու եմ.

Յի՛ր, ամենք եմ,՝ թէ տունը թաւմ, մեղեկու էս

գրամ.

...Իմ կեանքը դու ես, լինեմք դու եւ ես, սէքս տամ ես քեզ:

Դանիէլը իր սիրային տարբեր տաղերով գովերգում է իր զգովական եարին, միաժամանակ պատկերում է իր սիրատուի սիրտը.

Քաղ մի ճայեմ էս պատկերին, իմ սիրելի ետր գե-

ղակամ,

Մըտիս սիրած ետրն ես, մարգարիտի ծառ պատուա-

կամ.

Բուրբուս ես ամուշանտ, ինչպէս խնձար ամուշանալից,

Համարյա առնեմ երեսօցը, մեայ մեր մէջ ճուրղակամ,

Մտտալ լինեմ պատկերիդ. ջիզեթու դաղ ես տընլ:

Տաղարա՛ւ խոր զգացումներով եւ ջերմ ու անկեղծ սիրով սիրում է եարին եւ նրա արտաքին ու հոգեկան բարեմասնութիւնը. ներս ա՛յ պիտի վառ պատկերացումներով նկարագրում, որ կարողանում է ք մեր աշ-քերի առջեւ պատկերել.

Կարմիր կեղանց դէմք առնա, վարդենի ես. քեզի մա-

տաղ,

Լեզուագէտ ես ու շատ ճարտար, բառաբան ես, քեզի

մտտաղ,

Մտկիպաշու մարգագետնում կը վարանես. քեզի

մտտաղ,

Խնդրում եմ քե՛զ, իմ ցուրթին մի ծառ ամեն, քեզի

մտտաղ,

Ինչո՞ւ համար կ'այրես դու ինձ, որ վառայամ ես,

քեզի մտտաղ:

Միջախն մի քանի տաղերից երկում է, որ ետրն իր նազանքէրով ասնջում է տաղասացին, իսկ այդ արարմունքն երգչին դուր չի գալիս.

Յոյց.աւր ջնքեւ. ետը, ես քիչ եմ մեղաւար.

Ինձ առնեմ խիտ շարաշար ամբողջ արար.

Ինձ մարքում ես առանց դանակ ու առանց սուր.

Ինձ մնալի ես կեծկեծալի կրակ ու հար,

ճիշդ եմ ասում. արարմունքը ինձի չէ պար.

Մին օր կրակ, մին օր էլ գայու է սէլու աւ բուր,
Ուրեմն ճշմարտաւորդ դու ինձի տաւ:

*Եւարը թէեւ սիրում է սիրակարօտ երգ-
չին, բայց տանջում է եւ խորհուրդ է տալիս
դիմա՛ւ սիրոյ ցաւերին: Եւ երգիչը պատ-
կերում է իր Հոգեկան յուզումնայինց ապ-
րումները:*

Ասում ես դիմացիր, չես ճայում եալիս,
Որ քեզանէ ինձ կրակ էր գալիս:
Հիմում ի խորոված աւ օճաւր լալիս,
Քս անհուն սէրովմ դադի ես ինձի:

*Սիրային մի երգից երևում է, որ տա-
գարանն իր եարին սիրում է ամենաջերմ ու
անկեղծ սիրով եւ խոր զգացում: Երով. բայց
նա անտարբեր է մնում, որով նա Հոգեկան
ծանր ապրումներով տանջւում է:*

Ասի՛ ազդիկ գեղեցիկ,
Ասա՛ ի՞նչ կ'անես,
Ասի՛ շատ սիրում եմ քեզ.
Ասա՛ ինձ չի՛ լինի.
Ասի՛ տխր ինչո՞ւ.
Ասա՛ ինձն էլ կը վնասես.
Ասի՛ վնասը կ'ընդունեմ ես,
Ասա՛ չի լինի, որ չի լինի:

Ասի՛ ունենալդ է աղեղ,
Ասա՛ բոլոր ցաւերի է դեղ.
Ասի՛ կռիւիդ արա տեղ,
Ասա՛ իմ տեղս է մեղ:
Ասի՛ ինձ հէր կը խորովես,
Ասա՛ քանզի կրակ եմ.
Ասի՛ հէր ես դու ինձ խփում,
Ասա՛ քանզի կայծակ եմ:

Ասի՛ վերջը դու ի՞նչ ես ասում,
Ասա՛ քեզի ես չեմ սիրում.
Ասի՛ այսպէս դժուար կը լինի,
Ասա՛ չի լինի աւ չի լինի:

*Տաղարանի վշտոտ ապրումները, սա-
կայն երկար չեն տևում. եւրր սիրում է
նրան եւ նա ուրախ ու բարձր արժանազու-
թեամբ Համակուած՝ իր սիրեկան. եւրր Հեռ
բազրը զրուցում է:*

Ասի՛ եւր, քոզ համարում կարմիր քուշդ.
Անց՛ ե՛կ, համարի, իմ սիրեկան.
Ասի՛ ի՞նչ փայլակ է ճակտիդ լուսդ,
Անց՛ սա պտակ է արեգական:

Ասի՛ քո սերից էլամ բիշույ,
Անց՛ շատ քաղցր եմ, մեղրից ամուշ.
Ասի՛ շատ փափուկ ես, շատ էլ մեղուշ,
Անց՛ ես խմոր եմ եղեմական:

Ասի՛ ետքիմ, շատ համով ես,
Անց՛ քո կրակով ինձ չը բռնես.
Ասի՛ զուրքամ աւ մտառդ քեզ,
Անց՛ շնորհակալ եմ մտառդ:
Ասի՛ ուրախացայ, ուրախ լինես,
Անց՛ վստահ եղիր, որ քանն եմ ես.
Ասի՛ դու ես միայն իմ լոյս երես,
Անց՛ դու իմ ետքն ես յախտանմ:

*Տաղարան Դանիէլի սիրոյ տաղերը գրու-
ւի է: Իրենց պարզութեամբ եւ Համեմա-
տութիւններով, իսկ մի շարք ոտանաւոր-
ներ. իրենց պատկերաւորութեամբ եւ քա-
րական երա՛գաւորումներով կարող են ու-
րոյն տեղ գրաւել Զարմաշայի աշուղական
սիրային գրականութեան, գանձարանում:*

Ե.

Հարստեկան տաղեր

*Դանիէլի ստեղծագործութեան Հիմնա-
կան Նիւթերից մէկը Հարստեկան տաղերն
է՛, որոնց տաղարանը զբիւլ է յատկապէս
Հարստեկան խեղդեղներում երգելու Հա-
մար: Այդ ոտանաւորները, ինչպէս նաեւ իր
մի շարք տաղերը, յօրինելիս նա, դժբախ-*

*տաբար, ուղարկութիւն չի դարձրել նրանց
ասհունութեան, շեշտերի ճշգրտութեան,
ռիթմի ու երաժշտութեան, ներդաշնակու-
թեան վրայ, այլ ձգտել է միայն մի նպա-
տակի՝ բարձր պահել մարդկանց ջէֆի, ու-
րախութեան եւ զուարճութեան արամազ-*

րութիւնը: Ոտա աւերակներէ մի քանիսը դուրսէն են իրենց զգացմունքի անկեղծութեամբ եւ պատկերաւոր զծաղրութեամբ: Այդպէս է կառուցուած Հարսի վերջի՝ Հրահախին նուիրուած տաղը: Հարսնետունները մեծ բազմութեամբ Հարսին իր Հայրենական օջախից տանում են փեսայի տունը եւ նա զմաք բարեւ է ասում իր սիրասուն ծփողներին, եղբայրներին ու քույրերին: Ահա տանաւորի ամբողջական պատկերը:

Հայր իմ, պանեղիք իմ Երկար տարի.
Ենթակալ եմ, ես գնացի.
Աղբերքի արտաք, Երբմիկ, ամենայ,
Ենթակալ եմ, ես գնացի:

Աստուած Բեզ պահի հաստատ,
Զպատուսի Բեզ միմ օր վատ.
Կեանք լինի միշտ զարթ,
Ենթակալ եմ, ես գնացի:

Մայր իմ, որ իմ ցտալ ծնա
Ինձ մօտ եկ, իմ ամուլ մայր-
Շատ սիրեցիր, լաճում եղար,
Ենթակալ եմ, ես գնացի:

Կնիկ իմ քա սպիտակ կաթը,
Ու կրնի ես շատ տանգամբ.
Պանեղիք իմ, ինչպէս վարդը,
Հալալ արա՛ իմ, ես գնացի:

Մօտ Եկ, եղբայր իմ, գրկեմ Բեզ ես.
Համբուրեմ քա սպիտակ երես.
Զմոռմաս իմ, միշտ տուն բերես,
Լինեմ միշտ գոհ, ես գնացի:

Արի՛. քո՛յր իմ, իմ սիրելի,
Այժմեք արտասուճ է լի.
Համբուրեմ Բեզ արտալի,
Մնա՛ս բարեաւ, ես գնացի:

Մայրիկիմ օգնիր դու միշտ,
Որ քա Երբէ՛ք չանճեայ վիշտ.
Քեզ Բազըր, պայծառ կեանք միշտ,
Մնա՛ս բարեաւ, ես գնացի:

Ենթակալ եմ դրացկանցեմ,
Տգայ, աղբիկ մարդկանցեմ.
Իմ սխալներին դու՛ք մերժե՛ք,
Մնա՛ս բարեաւ, ես գնացի:

Հարսնետուն մի այլ տաղը, որ զմաք եւ Գիւլատա խանում խորագրով րահարձակ բանաստեղծութեան մի էջն է դարդարում, պատկերում է Հարս ու փեսի պատկերութեան տեսարանը: Հարսնետուններ, սաղի ու թմրուկի նուազածութեան ներքոյ, խուռն բաղձութեամբ գնում են փնտրո՛ր, որ ժամանակի Սրապինոյ վարդապետն ամուլացնէ զոյգերին: Ոտանաւորն ուշագրաւ է կենցաղային տեսակէտից, որ գնում է ամուսնական արարողութեան ընդհանուր պատկերը: Տաղն ունի ազգագրական արժէք: Այնտեղ ձեր աչքերի առջեւ զծաղրում են վարդապետի, Հարսի եւ փեսի կերպարները: Բասկապէս Հնաւորքորական՝ վարդապետի ուրոյն Հարցումներ՝ ու նորաստեղծներ իր պատասխանները:

ՎԱՐԳԱՊԵՏ

Ան սիրելի, որ եկեալ է՛ ամուսնութեան,
Ենթակալ մեծ է. պատկը մարդկայեան.
Տէրն է տնօրինայ վերաւտեղ մարդ եւ կեանք.
Ինչպէս Եւային Տէրն պարզեցեց մարդեղութեան:

Նախ էգ եւ արու Տէրն հաստատեց.
Տիրոջ գործն է այս. որ պատրաստեց.
Սա հրաման է, որ պէտք է ամուսնանայ, ի
Արդեօք սիրո՞ւմ է՛ միմեանց, մա հարցրեց:

ՏՂԱՆ

Պատասխանեց. Այո՛, հայր ասէրք. սիրում եմ,
Ճշմարիտ սիրով. անկեղծ հոգով երգում եմ.
Սիրում եմ սրտանց, լինեմ հարաւատ թէ ապաւ,
Պաշտպան լինեմ իրեն, ինչ կեանք որ ես ունեմ:

ՎԱՐԳԱՊԵՏ

Նորից փեսա՛ս. որ կամիս ամուսնանայ.
Կարող է հարսին մի հիւանդութիւն սպառնայ.
Այդ դէպքում դու կարո՞ք ես պաշտպան լինի.
Լուռ կատարել քա պարտքը, աւ սիրով հոգայ:

ՏՂԱՆ

Այո՛. հայր ասէրք. պարտական եմ այդ հարցերին
Կը ծառայեմ ստրուկի պէս, ինչպէս գերին.
Կը պաշտպանեմ շատ սիրով, միշտ կեանքս վեր,
Իր պարտարար լու կեանք, որ չիմի բերիմ:

ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Ո՛վ հարս, դու որ կամբո ամուսնանալ,
Մերսնում ես, ինչպէս կիմ մտառ մնալ.
Խոնարհութիւն կ'անհա, որպէս պարս է կանանց.
Ու կանանց պատկի ուղիղ ճանաչման զնայ:

ՀԱՐՍԸ

Այո՛, հայր աւուր, ընդունում եմ յօժար կամքով,
Ես կը վարուեմ նորա կամքով, քաղցր սիրով.
Ինչ որ ասի, կը կատարեմ, չեմ աւի՛ չէ՛,
Սրբուստ եմ այն ժողովրդի երկնայինով:

ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Ապրե՛ն, իմ յեղօք հարս, ճորից եմ ասում,
Յանկարծ հղաւ, ունեցա՛ մեծ վնասում.
Ազատացա՛, ռեմոնացա՛, ի՞նչ կ'անես,
Կը տխրե՛ն քէ սիրով պարտ կը կատարես:

ՀԱՐՍ

Ասեմ, հա՛յր աւուր, հնազանդ եմ մինչեւ մահս,
Գիշերպաղքեմ, մա է արքա, ռսկեցանս,
Ինչ օրեր մեզի առաջացաւ, կ'ընդունեմ,
Միրով-սրտով ամուսնուս կը ծառայեմ:

ՓԵՆԻՆԻ

(Շար. 4)

ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Ո՛վ բազմակամնե՛ր, վկայ հղա՛ք սրանց,
Որ սիրում եմ յօժար սրտով միմեանց.
Դա համար վարդապետս, որպէս օրեմէ,
Ամուսնութիւնը կատարեցի ես սրտանց:
Աստուած սրանց սէրը պահի ամուսնս,
Մերերի օշմանքը սրանց վերայ մնամ,
Միրով կտպուեմ հրաժանաւ Աստուածային:

Օշմութիւն, շորակամ եւ պսակ վերջացան.
Խմեցին ամուսնութեան գինին երկնով,
Մտան աշխարհ էն երկնուսը Տիրոջ յայտով.
Բոլոր, ընդհանուր հայ երիտասարդներին
Տէրն արժանացնի իրենց փափաքին:

*Արձանագրենք, որ վարդապետի կամ
քահանայի ձեռքով պսակադրութեան հա՛-
ղէսի նկարագրութիւնը հայ տաղերգակու
գրականութեան մէջ մինչեւ օրս էլ առանձին
ոտանաւորով չի տրուել: Առաջնութեան
պատիւը պատկանում է Դանիէլ Հախ՛ ա-
գարեանին: Այդ տեսակէտից էլ նրա ոտա-
նաւորն արժանի է ուշագրութեան:*

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ.

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՄԻՆԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԵՒ ԶՆՔՈՒՇԻ ՀԱՅՈՑ ԼՈՒՍԱԿՈՐՈՒԹԵԱՆ ԳՈՐԾԸ

Մալաթիացի Մինաս Վրդ. Ամբրեկսան, որ իր կես քին վերջին 12 տարիներն անցուցած է Երուսաղէմի Հայոց Սբ. Յակոբ-եանց Վանքին մէջ, այնտեղ դըշագրութիւն է փորձած. օրինակած է 20 ձեռագիր եւ տպագիր մատենաներ, որո՞ցմէ մէկուն՝ «Հաւաքածոյ պիտանի պատմութեանց սգոյիս մերոց կաթողիկոսացոյն մէջ, 1908ին, զգոտմեալ Հասակի ութսուներեք աժաց», գրած է իր «Կենապարտութեան» իր գիտութիւն բանասիրացոյն (Եր. Զեռ. Թ. 279Գ, կողք)։

«Կենապարտութիւն» կոչած, որ «բանասիրացոյ» խաբելու նպատակով է գրուած, խեղաթիւրումն է Ձ. Բուշի մէջ իր գտնուած տարիներուն տեղի ունեցած իրադարձութեանց եւ անարդարանալի նախատիք, աւարդանք՝ մեր պապերու ու Հայերու լուստակին, արդեամբ իր դատապարտութիւն՝ իսկ է։

Նախ ճանչնա՞ք այս Մինաս Վարդապետը եւ ծանօթանա՞ք ա՛ր որ նկարագրին։

Աւագանի անունով Սարգիս, ծնած է Մալաթիա 1825ին՝ Տարբակա՛ն, Տէր Թողիկեան ուսում մը ստանալէ յետոյ, Զրեքուչի արհեստաւորներէ (1) կոչակարութիւն կը ստիպի եւ մի քանի տարիէն՝ «Վարդապետ կոչակար» կը հռչակուի ու իր ա՛ճնական խնուծք կը բանայ։ Զոր մահէն ետք, դարձեալ Զրեքուչի արհեստակիցներու խորհրդով, մօրը հետ կու գայ Զրեքուչ 23 տարեկանին, 1848ին, եւ կը մտնէ մեր բազմեքայտ առաջնորդ՝ Վանահայր Պաղտատար Վարդապետի հովանոս տակ։ 1855ին կը ձեռնադրուի վարդապետ (Անդ, էջ 377-380)։ 1873ին Պաղտատար Վարդապետ կը վախճա՛րի եւ, վա՛նքն ուրիշ վար-

դապետ չգտնուելով, Մինաս կը յաջորդէ անոր եւ կ'ըլլայ իր բառերով՝ «անուանական վանահայր», «առանց պաշտօնական արտօնութեան մը. ոչ արքունի հրովարտակ ունէի, ոչ պատրիարքական կո՛ղակ եւ ոչ ժողովրդեան իսկ խնդրանքով դէժ փութուլայ» (2) մի է ձեռին», «մինչեւ ցփերը առանց պաշտօնական արտօնագրի մը, միմիայն հոն գտնուելու համար» (Անդ, կողք եւ էջ 206 ու 271)։

Այս ապիւրտ Մալաթիացին իր «Կենապարտութեան» մէջ յաճախ մեր պապերն ու Հայերը մեղադրած է եւ անխառն ու անտեղի անուանարկած է՝ «առմիկ, անտարբեր, հոգ չէին ոնէր ուրիշ պարտաւորութիւնն Վճարել, զգացողութիւնն կարճ ըլլալով» (Անդ, էջ 206, 271, 333) եւ այն, իր «անուանական» ըլլալուն համար։ Մինչդեռ, իր խոստովութեամբ, այս երկշուար ինքը չէ ուզած պաշտօնական քնոյթ առաջ տալ իր առաջնորդութեան, պատասխանատուութենէ վախ՝ ալով։

Ահա փաստը. —

Մինաս Վարդապետ ունի թա՛ն մէկուկէս էջ է յատկապէս՝ Զրեքուչի Ս. Կարապետ եկեղեցւոյ մէջ խօսուած՝ «Երուսաղայս առաջնորդ Պաղտատար Վարդապետի մէկ թաւրոյին, որով ան յորդորած է Զ. Բուշի Հայերը՝ ընձ համար պաշտօնապէս գործադրութեան պէտք եղածը կարգի դնեն շու-

ն իսրայէլի Լուսնագնթում երթիւքաւոր Ժողովներուն եւ գիւղերուն, ի շարք երանգ՝ Մալաթիայ, մէջ տարւոյն 7-8 ամիսներ կը գործէին արդեւ արհեստաւոր կամ մեծ եւ փոքր առեւտրական-վանական (Տե՛ս մեր «Զննում» աւ կաշկարծութիւնը յօդուածը, «Բազմավեպ», 1963, քիւ 9-12)։

(1) Զննումի Հայ աղանարդիկ, Տիգրանիկ

(2) Թղթի կտոր։

տով, թէ արքունի հրովարտակ, եւ թէ Ադ-
յայն՝ Պատրիարքարանի առաջնորդական
կոնդակ եւ արտօնութիւն ընդ փոյթ բերել
տալու ջանք ընելէ ետ չբաշխին (ԱՊ, էջ
242) խոստովանութիւնը։—

«Թէեւ դարձեալ նոյն ա՛տարբեր ժո-
ղովորդեան համար այս հարկադրուած
պատուէրն իսկ մինչեւ ցվերջ նորէն ի սպառ
սպարդին մնաց, Ձի (եւ գլխադրեցի—Գ.
Գ.) եւ չէի փափարեր երբեք այնպիսի ա-
ռաջնորդական փառապանծ բարձր պաշտօն
ենթարկեալ՝ ծանր բեռան մը տակ Աստու-
ծոյ եւ ժողովրդեան պատասխանատու
մնալը (ԱՊ, էջ 243)։

Ի մի բան, Մայաթիացի Մինաս Վար-
դապետը ոչ միայն շանտաճեցանք, այլ եւ
ախրժան յաջորդէ՝ է եղած Տիգրանա-
կերտցի Պաղտատար Վարդապետին։ Վեր-
ջինը խոյր հարստութեամբ (Անդ, էջ 214),
Չքուշ եկած եւ զբաղած ջանիւք ու փառ-
տակովք (Թորոս Աղբար, Բ., էջ 189 եւ
անդ, էջ 207 եւ 215-237) Վանքի, Չքուշ
քաղաքին եւ Ատիշ գիւղին եկեղեցիներն,
առաջնորդաբանն եւայլ։ Նորակերտած է,
բայց չէ մոռցած վարկ տալ մեր պապիկնե-
րուն եւ մամիկներուն՝ Վանքի՝ դրան վրայ
բանդակելով՝ «եւ աշխատութեամբ արանց
եւ կանանց, ուստերաց եւ զստերաց Չոն-
քուշոյ եւ Ատիշոյ քաղաքեան», որք մասն
քերածի եւ փայտի կրելոյն յոյժ աշխատե-
ցան...» (Միեւնոյն տեղերը), իսկ սպե-
րխտ Մինաս Վարդապետ Չքուշցիներու
բազում ջանքեր՝ ու փաստակները իւրա-
քունելէ դատ (Անդ, էջ 272-351), մէկ հատիկ
դնահատականը բառ չուի անտեղ մասի՝
ընդհակառակն՝ նախատած է զա՛ռնք, ինչ-
պէս տեսնեք վերեւ։

Գրեցիք Վրդ. Սրուանդանցի բ՛-
րոյժամբ՝ «անխարժ արդի օրինաց» (Թորոս
Աղբար, Բ., էջ 189) այս լետադիմակոն
մանահայր Չքուշի Հայրութեա՛ւ. շատ մը-
նանք է պատճառած։ Այս յօդուածով
պիտի ներկայացնենք անո՛ցմէ մէկը մի-
այն — Չքուշի լուսաւորութեան գործի
ա՛նք տուած մտադրու ինքուածը։ Մի՛ն,
այդ, սակայն, կարեւոր է որ յնթերցողը

ծանօթանայ Մայաթիացի Մինաս Վարդա-
պետի այլանդակ Եկարագրի մէկ ուրիշ եւ
րեսին եւս։

Ա ներքի անձնասիրութեամբ մը ահ
թոյլ տուաւ որ 1895ի կոտորածին մեր ա-
նառիկ, պարսպապատ եւ երկաթէ դռներով
փակքը թաղուի եւ հրկիղուի, եւ հոն ա-
պատանամ՝ իր բառերով «բանի մը տկար
եւ անարի ա՛ճիւնքը» (Անդ, էջ 363) կոտոր-
ւին։ Պարզաբանենք այս կէտը եւս։

Չքուշին եւ վանքի թաղանին՝ կարագ-
րութեան մէջ թէեւ ինք դիտմամբ մոռա-
ցութեան է տուած, սակայն ակն՝ տեսն վր-
կայով(3) եւ, ինչպէս պիտի տեսնենք ստո-
րեւ, իր անողդակի խոստովանութեամբ
հաստատուած է, որ թալմէն մի քանի օր
առաջ երկու յեղափոխականներ կու գան
Վանք եւ կը խնդրեն Մինաս Վարդապետէ՝
թոյլ տալ իրենց պաշտպանելու Վանքը քա-
լանցիներու՝ ղէմ. սակայն Մինաս Վարդա-
պետ Թուրք կառավարութեան մատնելու
սպառնալիքով՝ կը փնտէր զանոնք։ Պատ-
ճա՛ռ։ Որովհետեւ, ինչպէս քիչ վարը պիտի
տեսնենք, ինք ունէր անգտանելի պահարան
մը (մանահայրներ իրարու կհաւատէին
միայն այդ զարդակներ) եւ իր կեանքն ապա-
հովուած էր... (4)։

(3) Չքուշցիներու քայտածօր Գասապ էփու-
յոն է այս վկան, որ այդ օրը վանքը գտնուած էր՝
զատուտցու իր արջա-աշխարհներ գոմի մէջ տե-
ղադրելու գործով։ Տեղական ձիւ սովորութիւն
մէր սա. որ Միմաս վարդապետ նա յիշած է իր
հիննագրութեան մէջ. «Մեր Չքուշոյ գասապ-
ներ. հայազգի գոյով՝ իրենց մորթելու աշխարհ
արջառ դնելու տեղ չունեցանով՝ կ'ընդունին ի գի-
շերի վանքու գոմի մէջ կ'դնէին, եւ իրենց տու-
մներին կ'ընթացին համզիստ կ'ընէին. մեծ ալ
նոյն ամսանց աղբի վանդի արտերը պարտա-
ցնելու օգտին համար ի բժէ անոի սիրով քայլ
տուած էին» (Եր. Ձեռ. Թ. 2786, էջ 290)։

(4) Ներքի մատուցի մեծութեամբ ամգտա-
նելի պատճառին մէջ կրնանք պատասխարել մի
բանի տաճեակ մոմինձ արմնարով, ունէր պատու-
հան եւ եկեղեցու տակի ջրամբարէն ջուր փայտ
հոր՝ եւ ամկարիկի էր ամար զոյուրեան ամուսնեկ
մէկուն համար գայն յայտնաբերելը։ Միմաս վար-
դապետ միայն գիտէր ամար տեղը, որովհետեւ զոյ-

Հիմա խօսքը տանք իրեն.

«Հոկոս. 22ի...» յանկարծ տեսանք, որ ի Ջերուսալեմ(5) ընաղող Ձնքուչիներէն երեսունէի մը մօտ անձինք, հոն դործոյն աւելի լը իմանալով, եւ զգալով մօտալուս վրտանգը՝ փախած եկած էին. քանի անձինք եւս Վանքը ապառառնեցան, քովբերելու կեցաւ եւ մնացին» (Անդ, էջ 361) :

Խոստովանութիւն, թէ Վանքին ծառայողներէն զատ ուրիշներ, այ ռպաստանած էին Վանքը :

«Եւ Երեքշաբթի, Հոկոս 24ին, Ձնքուչի դուռն որ կ'իլլէին կը ցրուէին(6), մեք կ'կարծեմք թէ ալ պիտի երթան. մէկ տը նայեցաք որ մեր Սքրահայեաց Սբ. Աստուածածին վանուչ փրայ դարձաւ եկան, եւ տեղացի Տաճկաց ոմանց բարբառջեմէն լսած էին թէ վանուչ մէկ քնդանօթ եւ մարթի. հրացանով պաշտպանող կործնեցու բազմ մարթիւն կը հսկեն...» (Անդ, էջ 363) :

Աս է իր անուղակի խոստովանութիւնը, թէ հիշող էր Խիփուշոյի վկայութիւնը (Դանթ. 3), որ Թուրքերուն ականջ էր հասած, ընականօրէն չափազանցեալ: «Եւ ա. դորմելիս ճարահատեալ եկեղեցին մտայ եւ երկաթեայ դուռը դրսէն գոցել տուի, մաստուր՝ վրայ շինուած քարակեր պահա-

րներով վտանայներ իրարու կ'աւանդէին...: Մի ևս վարդապետ իմի ալ կը խոստովանի պահար. հին սրսիի մը մեծութիւնն ունեալը. քիչ վարդապետով՝ թէ այնտեղ պահուած էին եւ. իր յայտնիքէն ետք թայնուած՝ չորս նարիւր կտրէմ տեղի պղծեղէններ» (Անդ. էջ 366), ինչպէս նաեւ. «մեծակա ևստուկի մը մէջ յեցուած շատ մը գրքեր» (էջ 367) :

(5) Ձմեռւոյն 18 պղծ. կամ հետիւտն ց ծաւաւ հեռու քաղաք, ուր եւ տաճարակներով Ձմեռւոյն արհեստարարներ կը գործէին եւ իրենց սեփական խանութներն ունէին :

(6) Միմաս վարդապետ չարամուտքեանք չէլած չէ, բայց իրողութիւնն այն է, որ Հայերը բարձր քաղաքում մէջ օր մը դիմադրած են եւ յարձակող քաղաքի Քուրտներ 25-30 գոհեր ունեցաւ, շեքեւս եւ ճարեհման Թուրքեր միջամտած են ու Հայաց ստացարկած իսլամանով աւ Հայերն ալ համաձայնած են: Անա թէ իմուն համար զիջ ցրելինք թալանի Քուրտները :

րա՛յ մտայ, մուտքը դոցեցի անյայտ րբի...» (Անդ) :

Իսկ զուրք մնացողները, որոնց հասարակութեան տեղ կար պահարանին մէջ... Ատկէ վերջ կը կարագրէ քաղաքի վանքին եկեղեցիին դռները մուրճով կտրտելը, անգին հարստութիւնները թալանելու ետք եկեղեցին ու Վանքը կրակի տալը, եւ երեք օր ետք դինք խարխուլով պահարանէն հանելը :

«...Վարքը դեռ փնտռող զարշիւի ջրտեր թարեհարու ճեւանալով՝ մենք ինկով մոմով բնագոյնի մ'ձինք բլլալով՝ մրանիս կարգալ տալու եկած ենք բանին իմացայ, եւ դուրսը ալ ճանդարտած կարճելով յայտատուեցայ...» (Անդ, էջ 365) :

Թէեւ շատ հետաքրքրական, բայց զանգիւրդն է, «մօրուքէն բռնելով» դինք մարքաշինին, «միլադիմ» մը եւ զգալիքէն մը իր կեանքը արտաբերելով, իր գնահատականներն ալ թանկարժէք իրերը թալանելուն եւ դինք մերկացնելով, խաղաղական կելով Ձ. Բուշի մզկիթը տանելին, իր խաղաղական, մզկիթէ մզկիթէ քաղաքապետութիւններով եւ 1896ին Տիգրանակերտ երթալը: Սակայն այսքան ամօթալից փորձառութիւններէ ետք իսկ, Միմաս Վարդապետ անկեղծութիւնն ունեցած չէ ինչպէս Տիգրանակերտի մէջ պատրիարքական կարգադրութեամբ իրեն տրուած արաշխարանքի պատիժը, որը մենք գտանք Պատրիարքական արհեստներու մէջ. «Գալով Միմաս Վրդին, նորա արաշխարանքեան ժամանակը դեռ աւարտած չէ...» Երբ օրինակուն ապաշխարանք, կը կրէ, արձակուած պիտի տամք եւ յայտարարեմք Ձերդ Բարձր Սրբազանութեան (Հաստատման Տիգրանակերտի առաջնորդ Տ. Եղեկիէյ Մ. Վարդապետի նամակէն, ուղղուած Գ. Պոլսոյ Պատրիարքին, 1896 Մայիս 1 թուականով) :

1879ին Ձ. Բուշի Վանքն այցելած՝ եւ մեր Վանքին աւելի քան 700 ձեռագիր եւ տպագիր մատենաներէն (Անդ, էջ 363) միայն 13 ձեռագիրներուն յիշատակարաններէ օրինակելու չափ ժամանակ ունեցած, Ձմեռւոյ քաղաքն անգամ չգացած՝ պատրիարքական նուիրակ Գարեգին Վրդ. Սրուանձտեանց մի

քանի կցկուտը, որոնց մեծ մասը սխալ(7), տեղեկութիւններ է միայն տուած Չեքուչի մասին, չարամիտ Մինաս Վարդապետ(ն իրելով) Չեքուչիներուն համար դրած է ան լրատւարութիւն չէ մտնը մէջերմինն, Այս ստորնացուցիչ բառերը Մինաս Վարդապետին են եւ անոնց համար չենք մեղադրեր անդիտակ այլ հայրենասէր վարդապետ, որուն կը պարտինք մեր Վանքին 1561-1808ի պատմագրութիւնը, զոր ան օրինակելով հրատարակած է «Թորոս Աղբար»ի Բ. հատորին մէջ, այլ յիշատակարաններու հետ:

Հետեւեալ գրաւոր, վաւերական փաստերը կը բացայայտեն Չեքուչի Հայոց լրատւարութեան մակարդակն ու յետաքրքրական Մինաս Վարդապետին տուած մանացու հարուածը մեր ծննդավայրի լրատւարութեան գործին:

Փոքր Հայքի բողոքականութեան առաջնալը՝ Տէր. Տրմօր, Խորհրդի մէջ բողոքական կորիզ մը Հիմնել (1856) ամփշտ. պէս ետք, փորձած է բողոքականութիւնը մտցնել Չեքուչի մէջ: Մեզ շատ հետուները պիտի տանէր քննարկումը այս իրողութեան. այդ պատճառով կը դժանանք միայն արձանագրելով փաստը: Միտնարական պայտօթարթ The Harpoot News-ի մէջ կը կարդանք.

«Աս (Չեքուչ) այն քաղաքն է, որուն չեքմուտը եւ պատուարման կամայք քարկոծեցին միտնարներ, Տրմօրն ու Հուլըր 1858ին... Այժմ այս քաղաքին մէջ կան շատ քիչ տուներ, որոնց մէջ միտնարները յիմնարուէին որպէս հիւր»:

Ինչ էր պատճառը, որ 1858ին բողոքական առաքելները քարկոծող Չեքուչի կիները 1881ին կը մեծարէին ու կը հիւրասիրէին միտնարները:

— Անոնց ուսումնասնելութիւնը, լրատւարութեան սերը — կը պատասխանենք անոյալի:

«Լրատւարութիւն» չէ մտեր մէջերիննոր գրուած տարիներուն, այսինքն 1880ական թուականներուն, Չեքուչի մէջ միայն Յիւստանիք ներկայացնող բողոքականներն ունէին հարիւրաւոր աշակերտներով մանչերու եւ աղջկանց վարժարան ու մանկարան, ու

րոնք ոչ միայն չէին նպաստաւորներ միտնարական Պորտէն, այլ յոյնիսկ բնու չէին համայնքին պիտեմէին վրայ... Հետեւեալ հատուածները քաղուած են «Աւետարներ»ի մէջ լրյա տեսած երկար թղթակցութիւնն մը.

«Տղոց կրթարանի բոլոր ծախքն ու հրուողութիւնը ստանձնած է Երիտասարդաց Ընկերութիւնը, եւ միւս երկու դպրոցներուն՝ կրթարանին ու մանկարանին ծախսը կը հոգայ Բերք Ընկերութիւնը...»:

«Քանի մ'ամիս առաջ աղջկանց դպրոցի քննութիւնն եղաւ ի ներկայութեան իբր 400 անձանց, որոնց մեծագոյն մասն էին կառնայը: Բնութիւններէն յետոյ տեսնուեցաւ, թէ աշակերտք ինչ որ սորված էին, աղէկ սորված էին...»:

Ասկէ քիչ առաջ տղոց կրթարանի քննութիւնն տեղի ունեցաւ, ուր հրաւիրանոր ներկայ էին քաղաքի Տէր կարապետ քառնայն եւ շատը յիշխանաց(8): Թողովատեղին, որ մեծեկալ է, հանդիսականաց բաղմութիւնը տանելու բաւական էր, եւ վախճանք մի դուցէ կանանց վերատուներ փչի կանանց բաղմութեան պատճառաւ: Հանդիսականաց թիւը 1,500ի(9) կը հասնէր: Երկու քննութեանց եւս վախճան տրուեցաւ Պատ. Սարգիսի(10) ատնարանու-

(8) Թաղականներ կամ եկեղեցւոյ հոգաբարձուներ:

(9) Այս թիւը իմֆին կը երբէք «Թորոս Աղբար», Բ. է 190ի 4500 տուէջը (Մամբը: Մ): Իսկ ինչ կը վերաբերի Ձեմէի Հայոց դպրոցին, այն միշտ ունեցած է 3-400 աշակերտ, զորվանտն Ձեմէուչի Հայերն ըլլալով քաջառաջել տրեստատը. ամռնէ ամառամն իրենց մամուլարմ 7-12 տարիներուն գէր 1-2 տարիի տարրական կրթութիւն մը, Ձեմէուչի մէջ առածի կարգ անցած շատան-նիւսէյմառիտմ (բաւեմշան) գրելու շափ, կը ստանային շուկայի խմուսթիմ մէջ կամ գիւղերը որպէս արհեստար-փերեգալ շրջադայելու ատնմ հաշուս. սետը մը կարեմալ պահելու համար: Ձեմէուչի Հայուն այդ ամուստափիլի շրջադարմ էր յաւաքացուցած շրջադարմ տրեւիկ Բագը (հայտնատարը չի սխալի) քրտակամ առածը:

(10) Նագաշնամ, պաշտնի դէմք մը, Ձեմէուչի հետադարմ 1878ին, այմտեղ հետապնուած 1895ին:

(7) Տեսնել այս մասին ծանօթ. Թիւ 9:

թիւնովն, որ շատ յարմար էր առաջնորդելու իշխաններն կրթական գործին ձեռնամուխ ըլլալու...» (Աւետարներ», Թիւ 21. Մասիս 23, 1882)։

Միւս փաստերուն, անցնելէ առաջ ըսենք, թէ Պատուիրին մրցաշրջանէն ընդունած են իշխանները եւ այդ իսկ կը կազմէ խաբիսը մեր ներկայ յօդուածին։

Հատուածներ միտնարական պաշտօնաթերթէն օ

«Գողէճի աշակերտութիւններէն մին, մասկոմարդ օրիորդ մը, կոչում զգացած ըլլալով անտեղի (Չնքուն) աղջկանց դպրոցին մէջ ուսումնասիրու, եւ ձեռած ըլլալով մի քանի չարթուած վարժուէիութենէն, յետոյ, թաղուեցաւ արտասուող բազմութեան մը կողմէ, որը անմիջապէս անոր գերեզմանին վրա փարձէքուտ տապանաշար մը դրաւ, եւ երկու վարժուէիներ հրախրուեցան տնոր տեղը լիցնելու»։

«Լուսաւորութիւն չէ մտեր մէջերին» կարելի՞ է կոչել այսպիսի երախտագէտ ժողովուրդ մը օ

«Անոնք (երկու վարժուէիները) զացին (Պարբերդէն Չնքուն) եւ անոնցմէ մին կը դրէ՝ Մինք անկէք 145 սանուէիներ մեր դպրոցին մէջ, սակայն պիտի չդոհանաք մինչեւ որ անոնց թիւը հասցնենք 200...» օ

«Անոնք (Չ՛քունի բողոքականները) կը ծրագրեն բարձր, վարժարանի չնէք մը կառուցանել, Ասոր մեծագոյն դժուարութիւնն է շինութեան համար տեղ գտնելը՝ այդ քարայրերով օղակուած, լեռներու մէջ փակուած քաղաքի մէջ» («The Harpoot News», Հոկտ. 1, 1881)։

Անոնք որ տեսած են Չնքունը, պիտի վկայեն թէ շատ ճիշդ նկատողութիւն ք չենք յարմար տեղ յգտնուիլը։ Սակայն այդ զգուարութիւնը չէր վերաբերեր հայ յուսատըրչականներուն, որոնց Վանքին մէջ՝ շատ տեղ կար եւ արդէն մեր իշխանները ձեռնարկած ալ էին շինութեանը իրենց ծրագրած ճեմարանին՝ Վանքին Հին փայտաշէն դամբարանի մը հարակից տեղում, որուն վրայ պիտի շինուէր ճեմարանը։

Մեր ուսումնաստնէ պապերու եւ հայրերու փայփայած այս զգուարականը՝ ճեմարանի շինութիւնը ձախողեցուցած է իսլաւարմիտ Միհաս Վարդապետը, անոր

հակադրելով՝ Վանքին մէջ կրօնական դպրոց մը Հիմնելու իր ծրագիրն ու նպատակը։ Դարձեալ խօսինք փաստերով։

«Կաշխատէր վարժարան մը շինել վա՛նքին մէջ, ուր իր օրով ալ բաշական չենքեր աւելցուցած էր» (Թորոս Աղբար, Բ., էջ 180) կը գրէ Սրուանձտեանց Միհաս Վարդապետի մասին։

«Իսլաւիկն չենքեր»-ը մեր պապերուն չե՛նած քարուկիր դոմն է (անոր շինութիւնը իւրացուցած է Միհաս Վարդապետը, որ, ինչպէս ըրինք վերեւ, իւրացուցած է Զրեւիցիներու բազում լաւ իրադրոճումները), որուն վրայ պէտք էր կառուցուէր ճեմարանը, Սակայն Միհաս Վարդապետ արգելք է եղած ճեմարանի շինութեան, առարկելով, թէ «չէք կրնար շինել մինչեւ որ կառավարութենէն արտօնութիւն չունե. նաք»։ Այս խտտովանութիւնն ինք ըրած է Արթուրին (Յարութիւն Աթարեան), իր խաժանաէն ետք, Թրքաց մէտէսէին մէջ՝ գտնուած օրերուն, երբ Արթուր իրեն կեբակուր էր տարած Պաշա Միհասը տունէն, ուր աշկերտ(11) էր։ Այդ առարկութեանէն յետոյ Միհաս Վարդապետ խոտուացեր է Չնքունի իշխաններուն՝ արտօնութիւն ձեռք բերելու համար դիմում կատարել, բայց խոտումը երբեք կատարած չէ, հետեւեալ սնամէջ փաստարկութիւնով՝ որ կը մատնէ իր չկամութիւնն ու դաւադրութիւնը ճեմարանի շինութեան գործին օ

«Որովհետեւ վիճակնիս անյար, եւ փոքր միտերութիւն մ'է, եւ մարդիկ տեղւոյս անկուշտ եւ անյադ են, թէ ծանուցագրի (իմա՞ դիմումագիր) ձեռնարկելով խնդրէի՞ դիւրութիւն չէի, տար, առանց մեծադամար դրամոյ՝ ստորագրութիւն եւ կնիք չէի, զներ ծանուցագրի վրան։ Ինչ եւ իցէ, այսպէս եթէ ի Չնքուն մեծ գոհողութեամբ եւ աշխատանք ձեռք բերէի, այս անգամ ի Զերմուկ գայմազամութեան ժողովին ու նախագահի կշտացնել պէտք էր։ Եթէ ան ալ ըլլար՝ ի Մատեն մութաստարփութիւնը հաճեցնել պէտք էր։ Հոյ ալ որ ըլլար՝ Տիգրանակերտ վրայէթը հաւանեցնել կ'ուզէր,

(11) Աշկերտը կը ծառայէր իր վարդապետի քի տան եւ քի խմուիքի մէջ։

եւ ա' կից որ ալ Պոլիս զրկուէր, դուցէ փուճ պատճառ մը գտնելով ծանուցադիրը նորէն ետ դարձուէր, յայնժամ ամէնը միանշա՛ման պիտի փճանար. այս ամե՛ տեւ համար երեսի վրայ կեցած եւ անկողնո՛ մնացած էր» (Եր. Ձեռ. Թ. 2796, էջ 344) :

Չկամութիւնը տեսնելի է: Գոմք քարուկիր եւ հաստատուն չինելէ յետոյ, անոր վրայ մի քանի սենեակներ ալ Չերուչցիները վատահօրէն՝ առանց Ֆէրմանի կը շինէին: Արթուշ, որ Մինաս Վարդապետի սա վերեւի պատէ պատ զարնուելով չբռնեա՛լէն լուր չունէր, կը գրէ թէ Մինաս Վարդապետ ինք է յարուցե՛ր արտօնութեան խնդիրը զիստավարութեան, հետ գործակցելով» :

Այսպիսի կամարորութեամբ արգելք ըլլալով ճեմարանի շինութեան, Մինաս Վարդապետ կը ձեռնարկէ իր (կրօնական) վարժարանին՝ Վանքին պատրաստ սենեակներէ՝ մէկուն մէջ, Ուրբերդէն բերել տալով «Գուլյուգի Տէր Լազարին քնտորիկ Պարոն Յովհաննէս Եարութիւնեան», որ դո՛ւ մասանելով ցոյց տուին» (Անդ, էջ 345) : Սակա՛ք տարի մը վերջ կուզօրէն եւ դաւադրարար կը փտարէ Թլկատինցի, հակառակ ա՛ն իրողութեան՝ որ դպրոցը բոլորուն տարեւըջման մը: Ահա իր խտառովանութիւնը, այս մասին եւս.

«Տարի՛ չի լրացած բաւական յառաջի. մութիւն ու՛նեցան ոմանք, որք էին (կուտայ 3 անուն), եւ նոյն ատենին Տիգրաւանկերոյի Ջովապիթեանը Պատուելի Թովմաս ընտիր հայկարան վարժապետ առ մեզ եկած էր, ոյր աղագաւ մեր նոյն դպրոցի ուսանող տղայոց քննութեան հանդէս կը կատարել տալ ուղեցի, եւ զայն ուրի. յարժար տեղ չունէ՛րպէս»՝ եկեղեցին մէջ բրաբ: Չընդէն, Ատիչէն Հաջ ճրակրտնօք, նաեւ բողոքականք եւ հոռմէականք եկած՝ մեծ բազմութեամբ ներկայ էին: Ուսանողք՝ ամէ՛, մէկ Հարցմանց գոհացուցիչ կերպով պատասխանեցին, եւ լաւ եւս երգեցին: Յայնժամ Պատուելի Թովմաս վարժապետը լաւ ատենախօսութիւն մը րնելով՝ ի խրախոյս տղայոց զովասանեց վարժապետը ու սանու՛նք, որ քիչ ժամանակի մէջ այնքա՛ն յառաջգիտութիւն ստացած կա՛ն.

եւ սկսաւ ըսել՝ մեծ ամօթ Տիգրաւանկերոցը, որ այսչափ մը՛ ալ դպրոցի յառաջգիտութիւն ունենալ չե՛: կրցած :

«Բաւանդաց մէջ՝ Վանուց ուրարուկիր Աւետիսն, ու Տէր Գրիգորեան Մելիքիսէթիստ բաւականին յաջողակ էին՝, մի՛ չեւ վալիի, վիզիրի վալելույ տաճկերէն խնդրաւր եւ ուղերձներ գրել, եւ Պատրիարքի, առաջնորդներու, եւ ուսեալ վաճառական, ներու յարմար շնորհքով՝ տմականի շարադրել, այսպէս եւ ուրիշներն ալ ըստ չափու ընդունակութեան իւրեանց» :

Ամբողջութեամբ արտագրեցինք այս ներկարարականը, որպէսզի ը՛թեցողը անոր լրիւսով կարդայ Մինաս Վարդապետի յաջորդ տողերը, կամ տեսնէ անոր դաւադրական քայլը, որ խոտոր կը համեմատի վերեւ նկարագրուած փայլուն հանդէսի, հետ.

«Եւ տարին որ լրանալ մօտեցաւ, վարժապետը ինչորեց ի Ուրբերդ իր ծնողացքով մի անգամ այցելութեան երթալ եւ նա իրեն տարեկանի մնացողը ամբողջովի՛ մճարելով արտօնութիւն՝ տուի զնաց. ընդ նմի՛ եւ աշակերտք իւր ամէն ոք ի տեղս իւրեանց զնացիչ բոլորովին ցրուեցան» :

Ընդհատելով ըսենք, թէ ճի տեղիս իւրեանց» Չերուշ եւ Ատիշ էին, առաջին՝ Վանքէն 15 րոպէ, երկրորդը՝ մէկ ժամ հեռու: Այնպէս որ, վարժապետիչ արտօնութեամբ (կամ արձակուրդով) Ուրբերդ երթալէ ետք, «ընդ նմին» (ա՛րք հետ) աշակերտներուն ալ արձակուրդով իրենց տեղերը երթալը, «բոլորովին ցրուեցան» մեկ Գեյր՝ մանաւանդ յալող քննութիւն անցրնող, յառաջադէմ եւ ալ մօտականներու՝ փառաւորութեղ ուսանողներուն չ'փակչիր: Սակա՛ն չարուհականք.

«Վասն որոյ մտածեցի, որ այլեւս պիտի չի գան ուսանիլ, եւ վարժապետին դրեցի ո՛չինչ տեղ ախուհետեւ չգալ հոս (վանք) եւ յումպէտս յուսահատիլ: այս կերպով իմ ունեցած բաղձանքս ալ սրտիս մէջ խղճուեցաւ, եւ ա՛յլ ուսահատութեամբ մղեցի դպրոցն ալ վերջացաւ» (Անդ, էջ 345, 346, 347) :

Հայելիի պէս կը տեսնուի խաբարայութիւնը Մինաս Վարդապետին: Նախ, ինչո՞ւ, մտածել, որ փառաւորութեղ, զովասանւող, յառաջադէմ աշակերտները արձա-

կուրգէն ետք «այլեւս պիտի չի դառն»։ Յետոյ, ինչու պիտի «յուսպէտոս յուսահատի» վարժապետ մը, որուն աշխատանքը կարկառուն արդիւնք էր տուած եւ որը արտօնութիւնով ու վերադառնալու նպատակով էր դացած «իր ծնողաց այցելութեան»։ Միւսաւ Վարդապետ ճշմարտութիւնը կը խոստովանի ըսելով՝ «Ունեցած բաղձա՛քս ալ որտիս մէջ խղճուեցաւ, եւ ախտահտեւ յուսահատութեամբ ձգեցի դպրոցն ալ վերջացաւ»։ Այո, անմահանուն թլկատինցի՝ «իր ունեցած բաղձանքը» (կրօականը) վերածած էր Զեքուչի իշխաններու բաղձա՛րին (արդիական ճեմարանի)։ Ատկէ ահա իր «յուսահատութիւնը»։

Այս ճշմարտութիւնը բացայայտած է ի՛նքը՝ Թլկատինցին, իր «Ճամբու Տպաւրութիւններ» յօդուածաշարքին սկիզբը դրելով։

«...Մտադրած էի Զեքուչի Վանքն երթալ, ուր առաջին ուսուցչութեանն օրերն անցեր են Միւսա Վարդապետի սխալմամբ քացած (ընդգծումը իմս — Գ. Գ.) գիշերօթիկին մէջ («Հայրենիք», 1892, Թ. 347, Դեկտ. 31)։

Այո, սխալմամբ։ Եւ Միւսա Վարդապետ իր այդ սխալը տեսնելով էր, որ ախողճօրէն գրած էր Թլկատինցիին չվերադառա՛լ Վանքը եւ դպրոցն ալ ձգած, վերջացուցած էր։

Զարմանալին այն է, որ կամակոր Միւսա Վարդապետ մինչեւ վերջն ալ հրաժարած չէր արդեւք ըլլալէ Զեքուչի իշխաններու ծրագրած ճեմարանին եւ իր կրօնական վարժարանը բանալէն Վանքին մէջ։ Եւ ան, մոռացութեան տակով 1880ական թվականներու իր սխալը (Վանքին մէջ դըպրոց բանալն ու վերջացնելը), 1893-94/ին Ուրֆայի Ուղեւորին կը կրկնէ 15 տարի ա-

ռաջ բարեմիտ Գարեգին Վրդ. Սրուա՛ճ տեանցին ըսած խօսքը՝ «Իւր վերջին նպատակն է Վանքին մէջ գիշերօթիկ մը բանալ...» («Փունջ», 1894, Փետր. 17, Թի. 2938)։

Կարեւոր է որ ընթերցողը գիտնայ նաեւ, թէ 1895ի համախառն կոտորածին, Վանքին Միւսա Վարդապետի «յատուկ սենեակին» մէջէն կողոպտուած էր ռուսուհի դահեկան աւելի պատրաստակա՛մ, ոսկի եւ մէճիտ եւ ստակներ, արծաթ թասեր, մօրս (40 տարի առաջ, 1858ին մեռած — Գ. Գ.) ամէն ծանրագին զարդերը... Նաեւ իմ անձ. նախնի՛ք զբամանք (Նր. Զեռ. Թ. 2796, էջ 364)։

Այս մերկապարս՛ոց դաւադրութեան, Զեքուչի Հայոց լուսաւորութեան գործին տուած մահացու հարուածէն յետոյ, զարմանալի չէ, որ Զեքուչիներ գտնուած են Միւսա Վարդապետի հետ եւ վերջինը 12 տարի (1883-1895) Վանքէն Զեքուչ քաղաքն իջած չէ եւ Զեքուչցիի երես տեսնել ուզած չէ («Արեւելք», Ա. տարի, Թիւ 190, Օգոս. 20 / Սեպտ. 1, 1884) եւ հարկադրաբար, մէկ կողմէ հրաժարական է դրկած Պապրեաբարան եւ միւս կողմէ Պոլսոյ միամիտ Ատիշցի պանդոկատներն ոտքի է հանած, անոնց միջոցով ազդելու Պատրիարքարանին վրայ որ չընդունի հրաժարականը (ԱՅդ, Թիւ 240, Հոկտ. 19 / Նոյ. 1, 1884)։ Եւ այս ձեւով ինքզինք պարտադրած է Զեքուչցիներուն մինչեւ 1895 Նոյեմբերը, երբ Թալանձի Բուրտեքն ու Թուրքերը ղինք բերին Զեքուչ... բայց ոչ թէ Հայոց եկեղեցին, ուր այլեւս ոտք չկոխեց ցմահ, այլ Թրքաց մզկիթը...։

Այս, սակայն, ուրիշ յօդուածի մը նիւթ է։

ԳԱՌՆԻԿ ԳԵՈՐԳԵԱՆ

ԳԻՐՔԵՐՈՒՆ ՀԵՏ

«ԳԻՐՔ ԼԻՆԵԼՈՒԹԵԱՆ»

Վիգեմ Խեչումեան

Արդի մեր գրականութեան յաջողած պատմական վէպերուն մէկ մեծ մասը կու գայ Արեւելահայերէն: Մօտ դարի մը վրայ տարածուող գրական մեր ժառանգութիւնը հարուստ չէ վէպերով, մանաւանդ՝ ծրագրւած եւ լաւագոյն արուեստով մը իրագործուած վէպերով: Հետեւաբար ուրախութեամբ պէտք է ողջունել իւրաքանչիւր նոր ստեղծագործութիւն՝ որ ունի կնիքը յաջողութեան, Այսպիսի երկեր էին, վերջին շրջանին, Տէմիրճեանի «Վարդանանքը», Զօրեանի «Հայոց Բերդը», եւ աւելի ուշ՝ Խանկատեանի «Մխիթար Սպարապետ»ը, լիւծ ըլլալու համար ամենէն կարեւորները:

Այս շարքին կու գայ աւելալ եւ ամենչն բարձր դիրք մը դրաւել ներկայ տարեւորւանի Ապրիլի Հայաստանի մէջ հրատարակուած Վիգեմ Խեչումեանի «Գիրք Լինեւութեան» վիպասանութիւնը:

Ռեչումեան անձանօք մը չէ. իր պատմւածքներու հատորը, հրատարակուած 1945-ին, «Զուարթնոց» ընդհանուր խորագրին տակ, նախաճաշակ մը կու տար արդէն այն ստեղծագործութիւն՝ երուն՝ ո. բոնք պիտի կարենային երկնուրի այս իրան պէս բանաստեղծ ու գեղապաշտ գրագէտին

կողմէ: Դժբախտարար սակայն, ստեղծուելէ ալ երկերուն համար սպասուած բաւական երկար տեւեց, բայց յապաղում մըն էր ասիկա, որուն մէջ Հեղինակը ապահովաբար որեւէ բաժին ու մեղք չունէր:

«Գիրք Լինեւութեան»ը, «Զուարթնոց»էն ետք Հեղինակին հրատարակած քանի մը գործերէն վերջ՝ ուշագրաւ ստեղծագործութիւն մըն է, արժանի՝ մանրամասն քնննութեան ու վերլուծումի:

Մեր գրականութեան «պատմական» ուրակուած վէպերը մանաւանդ՝ ունեցած են միակ ու գլխաւոր մտասեւեռում մը, որ այդ զանազան Հեղինակութիւնները իրարու կը բերէ, կը միացնէ ու մէկ յայտարարի կ'առնէ: Այդ՝ Հայ կորստուած պետականութեան վերահաստատումն բուռն ճիգն է ու կամքը, որ վառած է Հայութիւնը երկար դարեր անընդհատ:

Այս կէտն է որ չունչ ու ոգի կու տայ Բաֆֆի ու Մերենցի, Մուրացանի ու Տէմիրճեանի, Խանկատեանի եւ Ռեչումեանի վէպերուն: Ռեչումեանի նոր ստեղծագործութեան սկիզբը, ծանօթագրութեան մը մէջ կը կարգանք. «Գիրքը պատմում է, որ հեռաւոր այն դժուար դարերում (Մ.Ջ.ին դարեր, Ա. Գ.), բաժան-բաժան Հայոց Հողի վրայ ամենուր, գլխաւորապէս հարաւային Հայաստանում եւ մայր թաղաք Անիի շուրջ՝ ժողովրդի մարդիկ մտածում-գործում էին ողջ երկիրը թուրք-սելճուկների տիրապետութիւնից ազատելու եւ միաւորելու, համայն Հայոց նոր պետականութիւն հիմնելու համար»: Սակայն անկախ նմանութեան այս հիմնական երակէն, տարբեր գիծերով ալ վերոյիշեալներուն ստեղծագործութիւնները կը մօտեանան իրարու, սեւեռելու համար Հայ Հողի գլխաւոր երեսներէն մին: Այսպէս, բոլորին ալ հերոս-

ներք, անոնք՝ որոնք մեր պատմութեան զանազան շրջաններում, բախտորոշ պահերում, դէմ են ելած բռնացողին՝ յանուն հողի ու անձի պաշտպանութեան եւ կործանած պետութիւն մը վերակառնելու մեծ իղ. ձով, բոլոր այս հերոսները գրեթէ բացարձակ մեծամասնութեամբ տխուր վախճանի մը կը յանգին ու իրենց մեծ իղձը կը մնայ չիրագործուած ու փոխանցելի՝ դաշիք նո՛ր հերոսներու Բաֆֆիի Վարդանը (Վեհեթը) իր երազին հետ մուծին մէջ կ'ընկ-յուղի: Մերենցի Յովնանը (Վերկունք Թ. Դարուն) աւելի բախտաւոր չ'ըլլաւ. Խանդատեանի Մխիթարը (ՎՄխիթար Սպարապետ) եւ Բաֆֆիի Դաւիթը (ՎԴաւիթ Բէկ) իրենց գործը չեն կրնար աւարտի հասցնել, Նոյնիսկ Նդիշէ Զարենցի միակ վէպը՝ Վերկեր Նայիրի,՝ ամենէն սարսույի հեղուկեամբ մը (որ խորունկ վիշտէ ու բողոքի ամբարուած աւազանէ մը կը ժայթ-բիւ իր հերոսը՝ Մաղուքի Համոն խաչ կը բարձրացնէ, կրկին եւ միշտ՝ նոյն պատ-ճառով):

Դարձեալ, այս վէպերուն յատուկ միացման օղակ մըն է մեր ժողովուրդին թերութիւններն ու նկարագրի խորթութիւնները ցոյց տալով հանգերձ՝ հիմնաւոր սիրով ու հայրենասիրութեամբ բացառապէս հայուն արժանիքներն ու առաքինութիւնները: Ո՛վ ծանօթ չէ Արտվանի անմահ ճիւղին՝ Վեդոս՝ վրայ էք քուր Խաջի, Հայոց մեծ ազգին չէ՞ք մամայումս, Ասիկա կը հանդիսանայ երկրորդ գլխաւոր՝ բնաբանը մեր բպատմական՝ վէպերուն:

Վերքը Լինելութեանը հիմնական այս հանդիսութիւնները օժիւր եւ օակայն որպէս իրադրութիւն կը տարբերի նախորդներէն ու Նոյնիսկ վէպ չէ, այլ՝ «վիպասանութիւն», ինչպէս հեղինակը կը շեշտէ ենթախորագրով՝ արխիւն՝ միջնադարեան գրոյցներու ձեւին օգտագործութեամբ՝ պատմում մը: Իր ոճը, ժողովրդական գրոյցներու ստացում անմիջական թրթռումներով, բացառիկ դեղեկութիւն մը հաղած է: Անաստիկ քանի մը նախադասութեան մէջ՝ արաբ ուրուսագիրը Հայաստանի. Վիսկ արանց ոտնադաշտ աշխարհը՝ կանաչ-կապոյտին տուող ծալ-

ծալ սարեր, ձնազաւթ ուսուսի լեռ, սար, ձոր ու ձորակ, գլխալորոյս խորշուկայ անդունդ: Եւ դրանք մէջ՝ մի Վառայ լաղուարթ ծովակ, Գեղամայ մի աղբիւրակ՝ ծով, զազազած եւ հանդարտասահ գետ, լեզուանի առու, սառն ու զանգակ աղբիւրներ, խոլ անաստ եւ ծաղկուն աղբիւր շենատեղի ու չէն, աւան ու քաղաք... Հայոց տուն: Կրկնում են անատիկ բերդն ու քարէ աղեղնակապ-բարձրաբերդ կամուրջը, բանձրիկ թառած վանքը, ճուղապարհների կեռամետ սպասող անեղնագործ խաչաքար: Եւ կան ու կրկնուող են՝ լինի հոգս թէ վիշտ, լինի ուրախութիւն: Աղի ու լեղի է, դառն է արցունքը, ծիծաղ, սաղանդը շատ, հանճարն անբացակայ, լինելու լեթալը զորաւոր: Եւ կրկնուող են ճամբան, սարան-պարան արահետը, քաղցրիկ լեզուն...: Այս քանի մը տողերն իսկ բաւարար են որ շինուի՝ միջնորոտը, ըլլայ մասնաւոր չըլլանակ, ու զորձող էջերուն հետ կարծէք լսել Քոչարեանի կախարդական ժայնը՝ ձեզ Հայ հէքեաթին գիւթանքներուն մէջ քաշող:

Եւ իրապէս որ հէքեաթ:

Հոնգոյ (plot) չունի. էջերուն վրայ հանդէս եկող իւրաքանչիւր դէմք հերոս մըն է ինքն իր մէջ, իր անհատականութեամբ, իր մտածումներով եւ արարքնելով: Սակայն գոծադեզ այդ բազմութենէն կը գատուի քանի մը կերպարներ, որոնք, աւելի ամուրամտնօրէն գծուած, կը ներկայացնեն միջնադարի մեր ժողովուրդին հոգեբանութիւնն ու դիմագիրքը՝ Նախ՝ Աւետիքը, որ Վերիշէն է, Հայաստանը որդի ստի առնող եւ յամոն ու տեսածը միայնակ մէջ պահուած պատմութեան մատենանին յանձնող: Երեւտաւոր մը, բարի ու միամիտ, իր մատենաւոր ու զայն լեցնող ժողովուրդով տառապող, միաժամանակ Հայոց հողին վրայ երախը բացած բռնաւորին սուր քաշող: Աւետիքը՝ Հայութիւնը:

Ապա՝ Յեաննէ կամ՝ Աղաբըզակը, արքան Բաղկոնեանց... Նարեկը, սարուկ մը, ճորտ մը, աղանդաւորի խարանը ճակտին, որ կրնայ իր շուրջ համախմբել բոլոր

նման բան մը թողատրելի ըլլար: Այն բոլոր անգիրտութիւնները, որոնք մեայիման ողակ են մեր վիպագործներուն մօտ՝ կը դատաւահին Սեւակի երկին: Բայց մասնադրող ներշնչմանը վիպասանութիւնը եւ «Զանգուկաստեօր» ամենէն մերձն են իրարու:

Ինչպէս Սեւակի, նոյնպէս ալ ինչպէս-եանի լեզուն մասնաւոր կախարդութիւն մը, «տուրքութիւն» մը ունի, որ կու գայ անոր բերեղանութիւնէն: Ամենէն յճիտ, յոսուկ, ամփոփ բայց քաղաքաբարձու լեզուն է, որը երբեք տեսած ըլլանք արեւելահայերուն մօտ: Որոշ է որ իր վիպասանութեան նկիւնը քաղելով Հայ միջնադարէն, ինչպէս պէտք տեսած է յաճախ դրածածը այդ չըբարձր բնորոշող ոճեր եւ տոտիքներէն, սակայն իր գիրքէն կը պատկերէ արուեստակալը, բռնաբարձու, փնտռուած: Բաժնի իր «Մամուլը» ամբողջ բառարան մը կերտեց, նոյնը կ'ընէ ինչպէս ներկայ գիրքը: Թերեւս դարձեալ Հարց Ժողի, ինչպէս եղած է անցեալին՝ ուրիշ «պատմական» վէպերու պարտադրանք, թէ ինչպիսի առարկայ տեսնուի՝ որոշութեան նկիւնը միջնադարէն ըլլալով՝ դա՛ւ պատկերացնելու Համար գործածուած լեզուն ու ոճը եւս միջնադարեան են, եւ Հետեւաբարձր՝ ներկայ ժամանակներու Համար անպարտապահ: Կարգալէ ետք «Գիրք ինքնութեան»ը, անկարելի պիտի ըլլար համոզուիլ նման եղբայրութեան մօտ, սրտիմաստե, ինչպէս ներկայ լեզուն — ճոխացած բառապաշարով, ամենէն արդիական են ամենէն գեղեցիկ գործիքն է՝ արտայայտելու ինչպէս միջնադարը, նոյնպէս ալ ներկայ չըբարձր առօրեայ մեր կեանքը: Անձի եւ չըբարձր, ինչպէս այլ քանի մը փոքր փոփոխութիւններով՝ կարելի է «Գիրք ինքնութեան»ը վերածել մերօրեայ վիպասանութեան մը: Ու այս արժանիքը չի բխիր միմիայն ինչպէս ներկայ արուեստէն, այլ արդիւնք է պարտաւորութեան լեզուին ճկունութեան, արու եւ ջղուտ բաղադրամասնութեան: Ամէն անոնք որոնք մուկ կը տեսնեն Հայերէնի ապաւան, ամէն անոնք որոնք տարակոյտներ ունին մեր լեզուի մասին՝ պէտք է անպայման կարգաւ այս գիրքը,

գիրքը, գիրքը, Համար Թէ ինչ նուրբ գեղեցկութեան եւ ինչ թանձր երանգներու կրնայ Հասնիլ ան՝ իրապէս արուեստագէտ որդի մը գրչին տակ:

Բայց արդէն ինչպէս լեզուն քերտ. եւսական կանոններու եւ Հրահանգներու կաղապարի միայն ձեւաւոր բառերու յարգանք մը չէ, այլ՝ Հիմնականօրէն կը բխի արուեստագէտի, էութեանէն, մաս կը կազմէ անոր ամենէն ներքին խորհրդանշաններուն, յոգեբանութեան, տեղեկութեան եւ արտայայտելու ուղիներին:

Իսկ Հեղինակին բաւել ու պատմելու ուղիներ՝ Հայտը լինելութիւնն է, ապրիլ օսկար կամքը, տեսչի, վճարակամութիւնը, Առաւել, ինչ որ մեղի կը տրուի այս վիպասանութեան մէջ՝ ամենէն արտայայտ փաստ մը է մեր դարաւոր ապրումներու, եւ ձգտաւորութեան, իրեն ժողովուրդը եւ Հայտնականութիւնը, միւլութիւն մը կազմելու, ամբողջութեան մը դառնալու մեր երազին: Կէս դարէն առեւելի է որ չիմացող հորածնութեան դարձած է զննադատող Հայ անարդարի մեր ժողովուրդը պիտակի նմանութեան ու երկպառակ՝ մեկնելով Հայտը պատմութեան շատ մակերեսային, Ժանթութեանն ու մեր կեանքին եւ Հողին պայմաններուն անտեղեկ վիճակէ մը: ինչպէս ներկայ գիրքը, ի միջի այլոց, այդ սխալը եւս վերջնորդ ուսական գեղեցիկ ապացոյցներ կու տայ: Վերի մէջքերուած Ժանթութեան Հետեւեալ նախադասութիւնը լաւագոյն ամփոփումն է Հեղինակի նպատակին. «...Ժողովուրդի մարդիկ մտածում գործում էին ողբերկիրը թուրք-սելուկներին տիրապետութեանը աղատելու եւ միաւորելու, Համա՛յն Հայոց նոր պետականութիւն Հիմնելու համար»:

«Համա՛յն Հայոց»:

Այս է եղած անպիտակից թէ գիրքակց ձուռումբ բոլոր Հայերուն, որ աշխարհակեր փոթորիկներու եւ մոխիրներու ու ծուխը լեզուէն՝ դարերով եւ դարերով փնտռել են ա՛յն, զգալու, ա՛յն անաշխարհիկ՝ որուն միայն պիտի կարենաք Հիմնուիլ ու բարձրանալ ու աշտարակուիլ «Համայն Հայոց»ը: Ուրանալ այս ճիգն ու ձգտումը՝ մերձիկ

է. ամբողջ Հայոց պատմութիւնը, ամբողջ Հայութիւնը, ամբողջ մեր գոյութիւնը:

Ո՞նցումնանի գրքին մէջ՝ Ուլաթցի Հայը գրեթէ անծանօթ մըն է Անեցիին, այս վերջինը՝ Մշեցիին: Ուրիշ մը՝ Ուլաթցիին եւ այսպէս՝ շարունակաբար: Եւ օսակայն կը բաւէ որ ասոնցմէ մէկը կամ միւսը իրարու դա՛ն: Կիւրուքն արտաքին կեղեւները, սովորութիւններու եւ արտաքին պայմաններու պատկեր իննան՝ ու ահաւասիկ Հայեր, եւ ո՛չ Ուլաթի, Անիի, Մուշի, Ուլաթի կամ Սասունի քաղաքացիներ: Քաղաքացիներ՝ Հասո՛ց աշխարհի, բնակիչներ՝ «Համայն Հայոց» մեծ տունին: Տառապող ու Հայածա կան՝ նո՛յն թշնամիին առջեւ: Ըմբռնատութեան եւ պայքարի նո՛յն կրակով հրդեհւած: Հայեր՝ միակամ, միասիրտ ու Համաձո՛յլ: Եւ այս բոլորէն յառնող մեծ երազ մը՝ ազատ ու ինքնիշխան պետութիւն, Հայաստան:

Գրքին բարձրակէտը Հանդիսացող Սեւ-ճուղներու եւ Հայոց ճակատամարտէն ետք, գիշերը, վէրքի ու մահուան տունէ մը դուրս ելլելով, Աւետիք կը կանգնի բաց երկնքին տակ ու՝

«...Օդ շատ կար տարօնական՝ մուշ քնարակուած երկնքի տակ: Շատ աստղեր կային, օդ էին արտաբերում: Աշխարհն էլ քանդուէր, աւերուէր՝ օդ կը մնար շնչելու: Ուրեմն՝ ապրելու:

Յայտնաբերուած այս միտքը Աւետիքը կարծրացրեց. Ապրիլը կայ, եթէ աշխարհն էլ քանդուի-աւերուի: Մեռնողի համար կը բանդուի, ապրողը կը շինի եւ յետոյ ապրողը չի էլ իմանայ՝ թէ քանդուած է եղել

ժամանակ առաջ: Ելնեմ բարձր մի լեռ, բարձրից ու հեռուից գոռամ, որ ձայն հասնի բոլորին եւ յետոյ եկող մարդկանց. ասեմ՝ մեռնելու լինէ՛ք, ապրելուց մտածէ՛ք... Որ այդպէս մտածէ՛ք, մարդուս մա՛ն չկայ: Իմացէ՛ք, արեւան կարմիր կաթիլ կ'երթայ կը հասնի մինչեւ յաւիտենականութիւն եւ այնտեղ ձայն կը տայ. ' ես մի այլ երակում, այլ սրտի մէջ լինելու եկած Աւետիքի բաժինն եմ: Հէ՛ջ, ես Աւետիքն եմ: Ու մենք ամենքս, ինչքա՛ն կա՛ք, կ'ապրենք այդպէս: Կ'ապրենք ժողովրդով:

Այսպէս էր, որ Աւետիքին թուաց, թէ գիշերուայ խաւարից պոկուելով, երկրի ու երկնքի միջով ընդառաջում է մի շինական այր մարդ: Մի բնուեր մարդ, որ գիշերում էր Հացիկում եւ ցերեկը գալիս էր Ողական հպարտ ամրոցի հին հանդստարանը, մեռելի հող էր մաղում ապրելու համար: Թուաց՝ այդ զօրաւոր մարդն է Հիմադէմը, եւ իր խօսքն է կրկնում քարեղէն յաժմառութեամբ. Մայր Հայաստան կայ, նա կը պահի Հայոց:

Աւետիքը կանգ առաւ, բարձրաձայն առաց.

— Գո՛նդ է ճշդութիւնը, լսո՞ւմ ես... Գո՛նդ է: Հայոց պահապանին մահ չկայ...»:

Հաւատք է այս, ներծին, Հայաստանու՛մ: Ապրելու հաւատք, հաւատք լինելութեան, ըլլալու, տեսելու, գոյ մնալու: Անխորտակ՝ ինչպէս Արարատը, խոր բայց ջինջ՝ ինչպէս բարձրադիր Սեւանը, եւ անփոփոխ ու յաւիտենական՝ ինչպէս Հայու հողին:

ԱՐԱՅ ԳԱՂԱՅՃԻԱՆ

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԷՆ

ԵԿԵՆԵՑԱԿԱՆՔ - ԲԵՄԱԿԱՆՔ

● Եր. 2 Յուլիս. — Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահից Գերշ. Տ. Նորայր Եպիսկոպոս:

● Կր. 3 Յուլիս. — Գիւս Տփոյ Ս. Աստուածածին: Ս. Պատարազը, մատուցուեցաւ Ս. Աստուածածնայ Տաճարին մէջ: Ս. Կուսի գերեզմանին վրայ, ժամարարն էր Արթ. Տ. Կարապետ ԲՆՆ: Անդրեանեան: Երթ ու դարձի Թափօրենքուն նախագահից Հոգ: Տ. Կիւրեղ Վրդ. Գաբրիէան:

● Ուր. 8 Յուլիս. — Նախատեսակին ի Ս. Եկոբ Նախագահից Լուսարարայեան Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս:

● Եր. 9 Յուլիս. — Ս. Երկոտսան առաքելայն Քրիստոսի և Պողոսի՝ երեսնամեծորդ առաքելայն: Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարի Ս. Պողոսի վերամատարն մէջ ժամարարն էր Հոգ: Տ. Վաղարշ Վրդ. Քաշառուրեան:

● Կր. 10 Յուլիս. — Բարեկենդամ վարդապատի պահից: Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Ռադոթիւն: Ս. Լուսարարիչ եկեղեցիին մէջ ժամարարն էր Հոգ: Տ. Սամուէլ Արդ. Աղոյեան:

● Ուր. 15 Յուլիս. — Մայր Տաճարին կից՝ Ս. Էմիլիանի մատարն մէջ պաշտուած Տաղամակի նախատեսակին նախագահից Լուսարարայեան Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս:

● Եր. 16 Յուլիս. — Յիշատիկ Տաղամակին: Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Մայր Տաճարին կից՝ Ս. Էմիլիանի մատարն մէջ, ժամարարն էր Հոգ: Տ. Արշակ Արք. Այվազեան:

— Այլակերպութեան մեծանշանքն Նախատեսակին ի Ս. Յակոբ Նախագահից Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը: Ապա կատարուեցաւ Տաճանեղբոր Դաշակունիական սարկղարձի նախադրութիւնը, որով եւս «Որհնեցէլ զՏէր», Ս. Աթոռ չարակախ եղեցուցեթեամբ Միաբնութիւնը բարձրացաւ Պատրիարքան:

— Իրեկնադէմին, Մայր Տաճարին մէջ պաշտուեցան եկեղեցեւի և Հսկման կարգեր: Հանդիսական էր Գերշ. Տ. Նորայր Եպիսկոպոս:

● Կր. 17 Յուլիս. — ՎԱՐԴԱՎԱՍԹ (Տօն Այլակերպութեան Տօնան): Որոշան Նախագահար Ս. Պատարազը՝ Մայր Տաճարի Աւագ Սեղանին վրայ մատուցաւ և առին խորհուրդին լուրջ բովանդակայն շարժ մը խոսեցաւ Ամեն. Պատրիարք Ս. Հայրը, ընտրան աննկարող շնորհք է մեզ առաջինը (Մարկ. Թ. 4): Ս. Պատարազին մաս մը և Ն. Ամենապատուութեան շարժը մայնախոսեցան Երուսաղէմ Երդրանեանն աստիճանին:

— Կիւրեղ եւս, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ մեղադրանք: Հանդիսական էր Գերշ. Տ. Նորայր Նախագահ:

● Եր. 18 Յուլիս. — Յիշատիկ մեծից: Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Ս. Բարդուղէմ Մայր Տաճարի Ս. Գրիգորի մատարն մէջ, ժամարարն էր Հոգ: Տ. Ներսէս Վրդ. Բաղդաճեան: Ապա, Լուսարարայեան Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոսի զբոխարութեամբ կատարուեցան Նախնադատան կարգեր, նախ Մայր Տաճարին մէջ, ապա դարձի՝ Երանանքին Տ. Կիւրեղ Բ. Պատրիարքի շիրմին վրայ, և Հասի ուրեմն՝ Հոգ: Տ. Կիւրեղ Վրդ. Կարկիսանի ղրխարութեամբ, Չամ-Թաղի գերեզմանագրին մէջ:

— Երեկոյեան ժամեղութեան աւարտին, Մայր Տաճարին մէջ կատարուեցաւ Ս. Եղիշէ վարդապետի Այլակերպութեան ճար:

● Ուր. 22 Յուլիս. — Նախատեսակին ի Ս. Եկոբ Նախագահից Լուսարարայեան Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս:

● Եր. 23 Յուլիս. — Ս. Թաղէսի առաքելայն մեծի՝ Սանկիստի կուսին: Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ Ս. Եկեղեցիէն Մայր Տաճարի Ս. Գրիգորի մատարն մէջ, ժամարարն էր Արթ. Տ. Կաթապետ ԲՆՆ: Անդրեանեան:

● Կր. 24 Յուլիս. — Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Երուսիւն: Ս. Լուսարարիչ եկեղեցիին մէջ, ժամարարն էր Հոգ: Տ. Վաղարշ Վրդ. Քաշառուրեան:

● Կր. 31 Յուլիս. — Ս. Պատարազը մատուցուեցաւ ի Ս. Եկոբ: ժամարարն էր Արթ. Տ. Կաթապետ ԲՆՆ: Անդրեանեան:

ՊԵՏՕՆԱԿԱՆՔ

● Գիր. 8 Յուլիս.— Ամերիկայի Միացեալ Նահանգաց անկախութեան տարեգարձին առիթով. Ամեն. Գաղտնիքը Ս. Հայրը, ընկերակցութեամբ լուսարարական Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոսի, Աւագ Թարգման Հոգւ. Տ. Գէորգ Վարդապետի եւ Տիար Կ. Հինգլիանի, ներկայ գտնուեցաւ ամերիկեան Հիւպատոսարանի մէջ տրուած ընդունելութեան:

● Գշ. 5 Յուլիս.— Ծրանական նոր ընդհանուր Կիւպատոս Գրեւ. Տը Հալլոյի ժամանումին առթիւ Ս. Աննա եկեղեցիին մէջ կատարուած գոհարանական ժողովանքին ներկայ գտնուեցաւ Հոգւ. Տ. Կիրեղ Վրդ. Գաղտնիքան, ընկերակցութեամբ Վոդ. Տ. Գէորգ Վարդապետի եւ Տիար Կ. Հինգլիանի:

● Ար. 8 Յուլիս.— Երեկոյեան, Մարտիլի Հովանքին Հոգւ. Տ. Վաղգէն Վրդ. Քէլիւնեան Հիւրորար ժամանեց Ս. Աթոռ եւ վերադարձաւ 4 օրեր ետք:

● Ել. 9 Յուլիս.— Ծրանական նոր Հիւպատոսը իր առաջին պաշտօնական այցելութիւնը տրուաւ Գաղտնիքարանին:

● Գիր. 10 Յուլիս.— Կէտօրին առաջ, Ս. Թարութեան Տաճարի Թուանց բաժնին մէջ, Թուանց Ամեն. Տ. Գնեստիքոս Ս. Գաղտնիքը կատարեց եպիսկոպոսական մեծնադրութիւնը՝ Ս. Թարութեան Տաճարի տեսուչ Արշիմանդրիթ մէրժանսի, որ առաջնով կը գտնար Գաղտնիքական Փոխանորդ. Սոյն արարողութեան, ի շարք ալ յարանաւանութեանց Կողմէր ներկայացուցիչներուն, ներկայ գտնուեցան լուսարարական Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս, Հոգւ. Տ. Գէորգ Վարդապետ, որսեղ ապա ընդհանուրեցին նորապապի եպիսկոպոսը:

● Ել. 14 Յուլիս.— Ծրանայի աղային տունն առթիւ, Փրանսական ընդհանուր Հիւպատոսին կողմէ Ամպատոսար պանդոկի մէջ տրուած ընդունելութեան:

լուսեան ներկայ եղաւ լուսարարական Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս, ընկերակցութեամբ Հոգւ. Տ. Գէորգ Վրդ. եւ Տիար Կ. Հինգլիանի:

● Բշ. 18 Յուլիս.— Երեկոյեան ժամը Թ-ին, Սպանիոյ Հանրապետութեան Հատուածան երեսնամեակի առիթով, սպանական ընդհանուր Հիւպատոսին կողմէ իրենց Հիւպատոսարանին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ լուսարարական Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս, ընկերակցութեամբ Հոգւ. Տ. Գէորգ Վարդապետի եւ Տիար Կ. Հինգլիանի:

● Ել. 21 Յուլիս.— Երեկոյեան ժամը Թ-ն. Գելեիցայի անկախութեան տունն առիթով, պելեիցական ընդհանուր Հիւպատոսին կողմէ իրենց Հիւպատոսարանին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ լուսարարական Գերշ. Տ. Հայրիկ Արքեպիսկոպոս, ընկերակցութեամբ Հոգւ. Տ. Գէորգ Վարդապետի:

● Եր. 23 Յուլիս.— Ամեն. Գաղտնիքը Ս. Հայրը, ընկերակցութեամբ Գերշ. Տ. Եանէ Եպիսկոպոսի եւ Տիար Կ. Հինգլիանի, փոխադարձ այցելութեան զնաց Փրանսական նոր Հիւպատոսին:

— Երեկոյեան ժամը Թ-ին, Եպիսկոպոսի յեղախութեան 14-րդ տարեդարձին առթիւ, Արար Միացեալ Հանրապետութեան ընդհանուր Հիւպատոսին կողմէ իրենց Հիւպատոսարանին մէջ տրուած ընդունելութեան ներկայ գտնուեցաւ Հոգւ. Տ. Գէորգ Վարդապետ, ընկերակցութեամբ Տիար Կ. Հինգլիանի:

● Գշ. 27 Յուլիս.— Հոգւ. Տ. Արշէն Արշ. Այվազեան Նշանակուեցաւ տեսուչ Ս. Թաղբեանց Տր. պարանին, փոխան Հոգւ. Տ. Սամուէլ Արշ. Աղայանին, որ կոչուեցաւ Ժառնգ. Վարժարանի եւ Բն-ճարարանի փոխ-տեսուչի եւ ներքին Հովիւի պատասխանատու պաշտօնին, փոխարինելով Հոգւ. Տ. Տաթև Վրդ. Դարբասեան, որ ժամ օրէն կը ձեկնէ իր նոր պաշտօնատեղին՝ Գորատոց (Արժանիքին), Հովհաննէս աթոռի Հայ Համայնքը:

«ՄԻՈՆ»-ի համաժողովների ռեզյումեներն և ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆԸ
ԵՆՈՐՀԱՅԱԼՈՒԹԵԱՄԲ ՍՏԱՑԱԾ ԵՆ ՀԵՏԵՒԵԱԼ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

GUIDANCE IN THE CLASSROOM — R. Strang and Glyn Morris. New York, 1964, p. 118.

ARMENIAN FOLK FESTIVAL — New York World's Fair. Presented by Jirayr Missakian.

Felix Marti-Ibanez presents:

THE ANTIBIOTIC SAGA — Henry Welch and F. M. Ibanez. New York, 1960, p. 150.

ANTIBIOTIC THERAPY FOR STAPHYLOCOCCAL DISEASES — Henry Welch and Maxwell Finland. New York, 1959, p. 208.

A GUIDE TO ANTIBIOTIC THERAPY — Henry Welch. New York, 1959, p. 69.

ANTIBIOTICS ANNUAL — 1959-1960. Henry Welch and F. M. Ibanez. New York, 1960, p. 1034.

Calouste Gulbenkian Foundation presents:

REPORT OF THE ACCOUNTANCY CHECKING COMMISSION RELATING TO THE YEAR 1963 — Lisbon, 1964, p. 23.

CHAIRMAN'S REPORT — J. de Azeredo Perdigao. Lisbon, p. 203.

GRANTS 1956-1962 — Lisbon, p. 134.

Mr. Edward Utudjian presents:

L'URBANISME SOUTERRAIN — E. Utudjian. Paris, 1964, p. 125.

TECHNIQUES DES AMENAGEMENTS SOUTERRAINS — E. Utudjian, Paris, p. 192.

HEAVEN (PARADISE) ON EARTH — Published and presented by Gospel Christian Association. Ontario, 1964, p. 280.

THE VIOLINISTS' COMPANION — Aram Tajirian (presented by the author). A. C. Gulbenkian Music Publication. London, p. 24.

ARMENIAN APOSTOLIC CHURCH CALENDAR — Rev. Arten Ashjian (presented by the author). Watertown, p. 59.

CIVIL WAR IN THE MAKING — W. Bader. Presented by Markus-Verlag. London, p. 125.

L'ART DE L'ORIENT ISLAMIQUE — Collection of the C. Gulbenkian Foundation. Lisbon, 1963, p. 154.

THE EXCAVATIONS AT DOMINUS FLEVIT — Fr. Sylvester J. Saller. 1964, p. 197.

SUR LES PAS DE JEANNE D'ARC — Ragnhild Torcom. Paris, p. 198.

THE SECRET TREATIES AND UNDERSTANDINGS — Seymour Cocks. London, 1918, p. 94.

ETERNELLE TURQUIE — Arsene Perlant. Paris, p. 386.

ARMENOUCHE — Barkeve Orfa (presented by the author). Paris, p. 96.

THE ARMENIAN TOUCH — Presented by Mrs. R. Hekemian. 1964, p. 107.

RAPPORT PRELIMINAIRE SUR LES TRAVAUX DE RECONNAISSANCE DU SITE DE MASCHNAKA — H. Kalayan (presented by the author). Beirut, 1964.

LE MARCHAND DE CENDRES — K. Sayabalian (presented by the author). Bruxelles, 1936, p. 58.

ARMENIE ET ARMÉNIENS A TRAVERS LE MONDE — Revue «Missi», Avril 1965.

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ		ԵՂ
Յուրք ճարտարան ճանաչի Նարգուրիմները	Ա. Գ.	889
Ե. ճարտարան ճանաչի Վերաշինարիմը	Կ. Վ. Գ.	892
ԿՐՕՆԱԿԱՆ		
Ս. Մարիամ Աստուածածին	ԱԱԳԳԷՆ ՎՐԴ. ԹՕՓՃԵԱՆ	897
Տիպար Մայրը	ԱՐԵԷՆ ԱՐԴ. ԱՅՎԱՋԵԱՆ	490
Նկերգիներու Միութեան Խնդիրն Վրայ Տեսարաններ	ՄԱԲՍ ԻՇԽԱՆ Թրգ. ՄԱՆԱԿԱՆ ԱՐԳ. ՕՐՄԱՆԵԱՆ	492
ԲԱՆԱՍՏԵՂԵԱԿԱՆ		
Երէ...	ԱՄԱՏԵԱՆ ԳՐԱՆԵԱՆ	416
Բանաստեղծութիւններ	Մ. ՄԱՆՈՒԿԱՆ	412
ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ		
Յօդուան Աստուածաշունչի Կանոնը	ՇԱՀԷ ՆՊԻՍԿՈՊՈՍ	418
Փայտափորագրութեան Արուեստը Հայոց Մէջ	Ե. ԳԻՐԳԵԱՆ	415
Մի Ամայտ Տաղարան	ԱՐԱՄ ՆՐԵՄԵԱՆ	421
ԳԱՏՄԱԿԱՆ		
Միմա Վարդապետ Եւ Ձգաչի Հայոց Լուսարարութեան Գործը	ԳԱՐՆԻԿ ԳԵՈՐԳԵԱՆ	425
ԳԻՐԳՐԱԿԱՆ ՀԱՅ		
Գիրք Լիմելութեան (Վ. Ներսիսեան)	ԱՐԱՏ ԳԱՆԱՏԵԱՆ	432
Ս. ՇԱԿԱՐԻ ՆԵՐՍԷՆ		
Նկերգեական-Բանական		437
Պաշտօնական		438
Յանկ խորագրութեան Եւ Գ. Կիլիկիական Մասան.		
Զարուհի Նուիրութե Գիրքերու		439
Բովանդակութիւն		440

«ՍԻՈՆ» վերաբերեալ ամէն բարակութիւն հաստատու կատարել հետեւեալ հասցէին.

MR. ARA KALAYDJIAN, REDACTION OF «SIOM»,

P. O. BOX 4001, JERUSALEM - JORDAN.

«ՍԻՈՆ» տարեկան բանագիրն է Մեքիկայի համար՝ 8 Յուլի

Եւլի ալ իրկիւններու համար՝ 1 Մարտի

تمنما - بطريكية الارمن الأرثوذكسي المدير والحرور المجلد - صاحب النيفان رئيس الاساقفة حايكازون ابراهيميان
العدد 1
طبع في مطبعة دار القديس ابراهيم في القدس
1968

PROP. - HIS BEATITUDE THE ARMENIAN PATRIARCH OF JERUSALEM, ED. - ARCH. HAIGAZOUN ABRAHAMIAN
NO.8 PRINTED BY THE ARMENIAN CONVENT PRINTING PRESS, JERUSALEM. AUGUST 1968